

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

KIRAAT İLMİNDE HEMZE KONUSU

Reem T. M. ALNAFFAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2020

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

KIRAAT İLMİNDE HEMZE KONUSU

Reem T. M. ALNAFFAR

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ali TEMEL

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Sami KILINÇLI

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Ömer ÖZBEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2020

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Dr. Öğr. Üyesi Ali TEMEL
(Danışman)

Üye: Doç. Dr. Sami KILINÇLI

Üye: Doç. Dr. Ömer ÖZBEK

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../.../2020

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

1. Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
2. Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
3. Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
4. Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
5. Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. / / 20...

Reem T. M. ALNAFFAR

ÖZET

KIRAAT İLMİNDE HEMZE KONUSU

Reem T. M. ALNAFFAR

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ali Temel

Ekim 2020, 118 sayfa

Bu araştırma; kıraat imamlarının hemzeyle ilgili uygulamaları ve bunların arasındaki farklılıkları ele almaktadır. Ayrıca bu farklılıkları daha anlaşılır bir biçimde ortaya koyup nasıl temellere dayandıklarını daha iyi gösterebilmek için araştırmada konuyla ilgili birçok örnek zikredilmiştir.

Araştırma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde Kur'an'ın özelliklerinden biri olması bakımından Kur'an kıraatlerinin Kur'an'ın i'câzıyla ilişkisinden ve kıraatler arası farklılıkların faydalarından bahsedilmiştir, sonra kıraat kavramından, kıraatlerin ortaya çıkışı ve geçirdiği tarihsel süreçten, sahîh kıraatin şartlarından ve bunların yanı sıra on kıraatin imamları, onların hocaları ve öğrencilerinden bahsedilmiştir. İkinci bölüme de bu araştırmanın merkezini teşkil eden kıraat imamlarının hemzeyle ilgili uygulamalarına ve bunların arasındaki farklılıklara yer verilmiştir. Bu bağlamda hemze; tek başına gelmiş olan hemze ya da ardarda gelmiş olan birden fazla hemze olarak iki kısımda incelenmiştir ve her bir kıraat imamının bunlarla ilgili uygulaması müstakil olarak ele alınmıştır. Araştırmanın sonunda ise ulaşılan sonuçlar ve hem Allah'ın kitabının anlaşılmasında hem de Arap Dili'nin muhâfaza edilmesindeki önemine binâen kıraat ilmine önem verilmesini teşvik eden tavsiyelerle son bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kıraat İmamları, Kıraat, Hemze

ABSTRACT**THE HAMZA IN THE QURANIC READINGS****Reem T. M. ALNAFFAR****Master Thesis, Department of Basic Islamic Studies****Supervisor: Dr. Ali TEMEL****October 2020, 118 pages**

This research is about the approaches of Quran readers and their diversity in the subject of hamza. It includes many examples that show where readers differ in reading and direct such differences.

The research comes in an introduction and two chapters. The introduction talks about the relation between Quranic readings and the miracles of Quran as the readings are considered a kind of Quranic miracles. It also talks about the value of having different Quranic readings. The first chapter talks about Quranic readings in terms of their concept, emergence, stages they went through and the conditions of correct reading. It also introduces the ten readers, their teachers and students. The second chapter includes the main aspect of the research which is the differences between readers about the hamza. The hamza has been classified into single, one Hamza in a word, and multiple, more than one hamza in a word. The chapter also explains the approach of each reader separately.

The research is concluded with the results and recommendations which urged the need to pay more attention to the science of Quranic readings for their great importance in comprehending the Holy Quran and correcting Arabic speech.

Keywords: Quran, readers, reading, hamz.

ÖN SÖZ

Hamd Allah’a âittir. O’na hamd ederiz, O’ndan yardım dileriz ve O’ndan mağfiret dileriz. Nefislerimizin ve kötü amellerimizin şerrinden Allah’a sığınırız. Allah kimi hidâyete erdirirse, o hidâyete erer ve kimi de dalâlete düşürürse, ona ne bir dost ne de bir yol gösterici bulamazsın.

Tek olan ve ortağı olmayan Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Hz. Muhammed’in onun kulu ve elçisi olduğuna şehâdet ederim.

Allahu Te’âlâ; Kur’an-ı Kerîm’i son kitap olarak bütün âleme yönelik şekilde göndermiştir, dünyâ ve âhiretin sâadetini ona koymuştur ve insanlar için bu iki yerde de nasıl yaşayacaklarını belirlemiştir. Bu yüce kitabı betimlemek için Allah’ın şu sözünden daha belâgatli bir ifâde bulmak mümkün değildir:

“Şâyet biz bu Kur’an’ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdün. İşte bu misalleri insanlar düşünsünler diye veriyoruz.” (Haşr 59/21)

Allahu Te’âlâ; Hz. Peygamber’in (sav) ümmeti içerisinde bu yüce kitabı ezberleyenleri seçmiş ve onlar vesilesiyle o yüce kitabı hilecilerin hilelerinden muhâfaza etmiştir. Onlar da o kitabı Hz. Peygamber’den (sav) olduğu gibi öğrenmişler ve o zamandan beri bir nesilden diğerine aktarılmaya devam etmiş, ta ki bize kadar tahrîflerden korunmuş bir şekilde gelmiştir.

Şüphesiz ki ilimlerin en şerefli ve en faziletli de Allah’ın kitabıyla ilgili olan ve ona hizmet edendir. Kur’an’la en ilgili ilim de Kur’an kıraatleri ilmidir. Bu ilimle Kur’an’ın kelimelerinin nasıl okunacağı ve harekeleneceği bilinmektedir. Bu yüzden bu ilim, eskiden beri âlimlerin önem verdiği bir ilim olmuştur. Âlimler onu iyice öğrenmek ve uygulamakla meşgul olmuşlar, onda birçok eser vermişler ve bu eserler hem rivâyet hem de dirâyet bakımından zengin eserler olmuşlardır.

Hemze konusu da kıraat ilmindeki önemli ve karışık konulardan biridir. Nitekim ona dâir edâ ehlinde nakledilen ihtilafların çok olmasının yanında onun meseleleri de teferruatlıdır. Bu yüzden âlimlerin birçoğu bu konuyu çalışmışlar ve eserlerinde bu konu için uzun bölümler ayırmışlardır.

Ben de araştırmamın Kur'an-ı Kerim'e hizmet edecek ve okuyucuya fayda sağlayacak bir konuda olmasını istedim ve buna binâen Kur'an kıraatlerinde hemze ve kıraat âlimlerinin hemzeye dâir farklı uygulamaları konusunu seçtim. Nitekim bu konuya dâir araştırma yaptığımda, bu konuyu müstakil olarak inceleyen bir akademik çalışma olmadığını gördüm. Bu yüzden de hemzeyle ilgili meseleleri kategorize edip her birinin müstakil olarak ele alan bir çalışma hazırladım. Bunu yaparken de bu çalışmanın ilim talebelerine fayda sağlaması ve onlara bu meseleyi kolaylaştırıp farklılıkları açıklaması ve kullandığım kaynaklara mürâaat etmelerini de daha pratik hâle getirmesini amaçladım.

Yüce Allah'tan bu işimi katında makbûl kılmasını ve sâlih bir amel olarak mizanıma koymasını ve bu nâçizâne çabamı bereketli kılmasını diliyorum. Eğer güzel bir çalışma ortaya çıkarabildiysem bu Allah'ın lütfu ve tevfikindendir; eğer hata yaptıysam da nefsimden ve Şeytan'dandır.

Hamd, âlemlerin rabbi olan Allah'a; salât ve selâm da peygamberimiz Muhammed Mustafâ'ya ve onun âli ve ashâbına olsun.

Reem T. M. ALNAFFAR

Adana / 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

1. Araştırmanın Problemi	1
2. Araştırmanın Konusu	1
3. Araştırmanın Amacı	2
4. Araştırmanın Önemi	3
5. Araştırmanın Yöntemi	3

BÖLÜM I

KUR'AN KIRAATLERİ

1.1. Kur'an Kıraatleri ve Bunların Kur'an'ın İ'câzıyla İlişkisi	5
1.2. Kıraat İlmi Kavramı ve Kıraat İlminin Doğuşu	9
1.2.1. Kıraat İlmi Kavramı ve Kur'an ve Kıraatler Arasındaki Fark	9
1.2.1.1. Kıraat İlmi Kavramı	9
1.2.1.1.1. Kıraatin Sözlük Anlamı	9
1.2.1.1.2. Kıraatin Terim Anlamı	10
1.2.1.2. Kıraat İlminin Konusu	11
1.2.1.3. Kıraat İlminin Gayesi	11
1.2.1.4. Kur'an ve Kıraatler Arasındaki Fark	11
1.2.2. Kıraatlerin Doğuşu ve Geçirdiği Aşamalar	15
1.2.2.1. Giriş	15
1.2.2.2. Kıraatlerin Doğuşu ve Gelişimi	17
1.3. Sahih Kıraatin Rükünleri ve Kıraat Çeşitleri	26
1.3.1. Sahih Kıraatin Rükünleri	26
1.3.2. Kıraat Çeşitleri	30
1.3.3. Kıraatleri Delil Olarak Kullanmanın Hükmü	32

1.4. On Kıraat İmamı ve Râvîleri	33
1.4.1. Kıraat ve Rivâyet Kavramları Arasındaki Fark	33
1.4.2. On Kıraat İmamı	34
1.4.2.1. Nâfî' el-Medenî	34
1.4.2.2. İbn Kesîr	36
1.4.2.3. Ebû Amr el-Basrî	37
1.4.2.4. Abdullâh b. Âmir ed-Dımeşkî	38
1.4.2.5. Âsım el-Kûfî	40
1.4.2.6. Hamza ez-Zeyyât	41
1.4.2.7. İmam Ali el-Kisâî	42
1.4.2.8. Yezîd b. Ka'kâ'	43
1.4.2.9. Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî	44
1.4.2.10. Halef b. Hişâm el-Bezzâr	45

BÖLÜM II

KIRÂAT İMAMLARININ HEMZEYLE İLGİLİ UYGULAMALARI

2.1. Hemzenin Anlamı, Mahreci ve Sıfatları	47
2.1.1. Hemzenin Sözlük ve Terim Anlamı	47
2.1.2. Hemzenin Sıfatları ve Mahreci	48
2.2. Kıraat İmamları ve Nahiv Âlimlerine Göre Hemze	50
2.3. Hemze-i Müfredeyle İlgili Uygulamalar	51
2.3.1. Sâkin Olarak Gelen Hemze-i Müfrede	51
2.3.1.1. İmam Nâfî' el-Medenî	52
2.3.1.2. İmam İbn Âmir eş-Şâmî	53
2.3.1.3. İmam Ebû Amr el-Basrî	53
2.3.1.4. İmam Ebû Ca'fer el-Medenî	55
2.3.2. Kendi Harekeli Olup Mâkabli Sâkin Olan Hemze	56
2.3.3. Hem Kendi Hem de Mâkabli Harekeli Olan Hemze	60
2.3.3.1. İmam Nâfî' el-Medenî	60
2.3.3.2. İbn Kesîr el-Mekkî	64
2.3.3.3. Ebû Amr el-Basrî	65
2.3.3.4. İbn Âmir eş-Şâmî	65
2.3.3.5. Âsım el-Kûfî	66

2.3.3.6. Kisâî	66
2.3.3.7. Hamza ez-Zeyyât	66
2.3.3.8. Ebû Ca'fer el-Medenî	66
2.3.3.9. Ya'kûb	68
2.3.3.10. Halef el-Bezzâr	68
2.4. Aynı Kelimede Yan Yana Gelmiş Olan İki Hemzeyle İlgili Uygulamalar	69
2.4.1. İmam Nâfi' el-Medenî	69
2.4.1.1. Nâfi' Kıraatinin Kâlûn Rivâyeti	69
2.4.1.2. Nâfi' Kıraatinin Verş Rivâyeti	71
2.4.2. İmam İbn Kesîr el-Mekkî	72
2.4.3. Ebû Amr el-Basrî	72
2.4.4. İbn Âmir eş-Şâmî	73
2.4.5. Ebu Ca'fer el-Medenî	74
2.4.6. Ya'kûb	74
2.4.7. Diğer Kıraat İmamları	74
2.4.8. Bir Âyette İki İstifhâm Hemzesi Gelmesi	74
2.5. Farklı Kelimelerde Bulunup Yan Yana Gelmiş Olan İki Hemzeyle İlgili Uygulamalar	78
2.5.1. Harekeleri Aynı Olan İki Hemze	78
2.5.1.1. Her İkisi Kesreli Olan Hemzeler	78
2.5.1.2. Her İkisi Fethalı Olan Hemzeler	80
2.5.1.3. Her İkisi Zammeli Olan Hemzeler	81
2.5.2. Harekeleri Farklı Olan İki Hemze	82
2.6. Nakil, Sekte Uygulamaları ve Hemze Üzerinde Vakf	84
2.6.1. Nakil	84
2.6.2. Sekte	91
2.6.3. Vakf	93
2.6.3.1. Hamza'nın Hemze Üzerinde Vakfı	94
SONUÇ	109
KAYNAKÇA	111
ÖZGEÇMİŞ	118

KISALTMALAR

b.	Bin, ibn
bkz.	Bakınız
bl.	Bölüm
bs.	Baskı
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
h.	Hicrî
Haz.	Hazırlayan
nr.	Numara
Nşr.	Neşreden
s.	Sayfa
ss.	Sayfa aralığı
sav	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
ts.	Tarih yok
vb.	ve benzeri
vs.	ve sâire
ys.	Yayın yeri yok

GİRİŞ

1. Araştırmanın Problemi

Kur'an-ı Kerîm'in lafızlarına dâir kıraat imamları arasındaki ihtilâflar, araştırılıp incelenmesi gereken en önemli meselelerden biridir. Zaten bu ihtilaflar direkt olarak Hz. Peygamber'in (sav) getirdiği mesaj ve peygamberliğinin mucizesi olan Kur'an-ı Kerîm'e dâir olduğundan, aksi düşünülemez.

Öte yandan ta'abbud ve i'câz için indirilmiş olan Kur'an'ın lafızlarına dâir ihtilâflar, oryantalistlerin de Kur'an-ı Kerîm'i karalamak için kullandıkları meselelerden biridir. Nitekim onlar, bu ihtilâflar yoluyla Kur'an'ın sıhhatine hâlel getirmek veya tahrîf edildiğini ya da -onların sandıkları gibi- içinde kusurlar bulunduğunu isbât etmeye çalışmaktadırlar.

İşte bu sebeplerden ötürü, Müslümanlar kıraat imamları arasındaki bu farklılıkların aslının ne olduğunu bilsin ve bu konuyla ilgili soru işâretlerine cevap bulabilsin diye kıraat ilminin bütün konularının müstakil birer çalışma olarak ele alınıp titizlikle incelenmesi gerekmektedir.

Kıraat ilminin usule dair en teferruatlı konularından biri olan hemze bahsi de üzerinde durulması ve etraflıca incelenerek akademik düzeyde ele alınması gereken konulardan biridir. Bu konu ile ilgili kıraat alanında müstakil bir çalışma yapılmamış olması da hemze konusunun akademik düzeyde ele alınmasını teşvik edici bir unsur olmuştur. Bu yönüyle yaptığımız çalışmanın ilgili konu çerçevesinde kıraat alanına katkı sağlayacağını ümit ediyoruz.

2. Araştırmanın Konusu

Kur'an kıraatleri Kur'an-ı Kerîm'le çok yakından ilişkili konulardandır ve onlara dâir araştırma yapmak da heyecan vericidir. Nitekim o bize Allah'ın bu ümmet üzerindeki rahmetlerinden ve kullarına sağladığı kolaylıklardan birini göstermektedir.

Kur'an kıraatlerinin birçok alanda etkisi olduğu açıktır. Nitekim Kur'an tefsîrine, fıkha, nahiv ve belâgate ve başka birçok ilme etki etmektedir.

Kur'an kıraatleri; Hz. Peygamber (sav) ve sahâbe-i kirâm döneminden bugüne kadar Müslümanlar tarafından ihtimâm ve ilgiyle karşılanmıştır ve birçok âlim kendilerine indirilen kitâba hizmet etmek gâyesiyle bu ilme kendini adanmıştır.

Hemze konusu da önemli konularındandır. Nitekim hem lügat hem nahiv hem de kıraat kitaplarında başlı başına incelenmiştir. Sibeveyh'in *el-Kitâb*'ı, İbn Cinnî'nin *el-Hasâis*'i, Ebû Alî el-Fârisî'nin *el-Huccetu li'l-Kirâati's-Seb'* adlı kitabı bunlardan bazılarıdır.

Bu yüzden araştırmada kıraat imamlarının gerek sâkin gerek muteharrik olan hemze-i münferide ve aynı şekilde iki hemzenin gerek harekeleri aynı gerek farklı olup aynı ya da farklı kelimelerde yanyana gelmeleri konularına ve kıraat imamlarının bunlara dâir tahkîk, teshîl, fasl elifi koyma, ibdâl ya da hazf gibi uygulamalarına değinilmeye çalışılmıştır.

3. Araştırmanın Amacı

Kıraat ilminin usule dair meseleleri içerisinde en kapsamlı konulardan biri hemzenin okunuş vecihlerini inceleyen hemze bahsidir. Bu araştırmanın en öncelikli hedefi kıraat ilmi açısından hemzenin nasıl okunacağına dair kıraat imamlarının, kaynaklarda yer alan görüşlerini bir bütünlük içerisinde sistematik bir şekilde ortaya koymaktır. Bu meyanda gerek sakin olup gerekse harekeli olan hemze-i müfredenin okunuşu; aynı ya da farklı kelimelerde gelen iki hemzenin okunuşu hakkında kurra imamların görüşlerini aktarmak ve bu konudaki ihtilaflarını izah etmek gerekmektedir.

Kıraat alanında Mekke, Medîne, Basra, Kûfe ve Şâm gibi farklı bölgelerde otorite kabul edilen kıraat imamlarının, genel olarak lehçesel farklılıklar kategorisinde değerlendirilen hemzenin tahkiki, teshili, ibdâli ve hazfı gibi konularda nerede durdukları ve bu tercihlerinde yöresel unsurlardan etkilenip etkilenmediklerinin ortaya konulması bu araştırma açısından üzerinde durulması gereken bir konudur.

Nahiv ve kıraat âlimlerinin hemzeye dâir yöntemlerinin açıklanması, eski ve yeni nahiv âlimleri arasında hemzenin mahrecine ve sıfatlarına dâir ihtilâfın ortaya konması da araştırmanın hedeflerindendir. Bu vesileyle Arap dili açısından hemzenin hangi uygulamalar çerçevesinde ele alındığı ve kıraat ilmindeki hemzeye dair uygulamaların bunlarla hangi ölçüde örtüştüğüne dair bir değerlendirme yapmak mümkün olabilecektir.

4. Araştırmanın Önemi

Bu konunun seçilmesi birçok sebebe dayanmaktadır, bunlar:

1. Bu araştırma önemli bir noktaya, kıraat, tefsir, nahiv ve belâgat gibi birçok Kur'an ilmi arasındaki ilişkiye ışık tutmaktadır.
2. Bu konuyu incelemek Kur'an-ı Kerîm'in kıraatler ve onların anlamlarıyla oluşan i'câzına dâir birçok hususu ortaya çıkarmaktadır.
3. Bu konu Kur'an kıraatlerinin önemini ve hikmetini göstermektedir.
4. Hemze konusu; lugat, nahiv ve kıraat kitaplarında detaylıca yer verilmiş olan önemli konulardandır.
5. Hemze; Arapçanın terkîblerinde azımsanamayacak bir ağırlığı olan bir harftir, ancak karışık bir harftir. Hatta Arapça imlâda en zor harflerden biri bile sayılması mümkündür. Nitekim tam olarak belirlenmiş değildir ve imlâsında doğru şekli seçebilmek için özel olarak yoğunlaşmayı ve birçok husûsa dikkat etmeyi gerektirmektedir.
6. Hemze, Arapçadaki öneminden ötürü Kur'an kıraatlerinde de büyük önem arz etmiştir. Nitekim kıraat imamlarının ona dâir uygulamaları, Arap lehçelerine uygun olarak tahkîk, teshîl, ibdâl, hazf olmak üzere farklılık göstermiştir.

5. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada betimsel analiz yöntemi benimsenmiştir. Öncelikle kıraat kitaplarında hemze ile alakalı bilgiler araştırılarak konuyla ilgili bütün veriler derlenmiştir. Bu veriler ilgili oldukları konulara göre tasnif edilerek araştırmanın başlıkları ve alt başlıkları belirlenmiştir. Bu başlıklara dair veriler analiz edilerek konu betimlenmiş ve örnekler verilmek suretiyle konu anlatımı desteklenmiştir.

Araştırmada büyük oranda ilk kaynaklardan istifade edilmiş ve kıraat ilminin ilk kaynaklarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte kıraat ilmine dair yazılmış modern dönem kaynaklarından da yer yer istifade edilmiştir.

Konulara dair örnek olarak verilen ayetler ve kıraat vecihleri arap harfleriyle gösterilmeye çalışılmış, sure ve ayet numaraları belirtilmiştir. Ayrıca çalışmada geçen hadislerin tahriçleri yapılmıştır.

Âlimlerin hemzeye dâir görüşleri ve kıraatlerinde kullandıkları vecihler kıraat kitaplarındaki tertibe riayet edilerek açıklanmıştır. Bunun için önce hemze içeren kelimeler sıralanmış, belli başlıklar altında tasnif edilmiş ve sonra da her kâriin onları tahkîk ya da çeşitli tahfîf uygulamalarından hangisiyle okuduğu izah edilmiştir.

BÖLÜM I

KUR'AN KIRAATLERİ

1.1. Kur'an Kıraatleri ve Bunların Kur'an'ın İ'câzıyla İlişkisi

Mu'cize; meydan okuma ardından ortaya çıkan ve itiraz edilemeyecek şekilde gerçekleşen hârikulâde bir olaydır. Mu'cize ya hissî ya da ma'nevî olur.

Dr. Fadl Abbas şöyle demiştir: “Müslümanlar ve Müslüman olmayıp da yalnızca insaf sahibi olan kimseler, Kur'an-ı Kerîm'in mu'cizevî bir kitap olduğu ve Rasulullah'a (sav) verilen en büyük mu'cize olduğu konusunda icmâ' etmiş olsalar da; yani bu iki grup da bu konuda ve Kur'an'ın beyânının ve belâgatının ve nazmının mu'cizevî yönlerinin en büyükleri olduğundan ittifâk etmiş olsalar da; geri kalan şeylerde ihtilâfa düşmüşlerdir:

Bazıları Kuran'ın sadece beyânı ile mu'cize olduğunu söylemişlerdir. Oysa âlimlerin çoğu Kuran'ın; i'câz-ı beyânî, i'câz-ı teşrî'î ve halkî, i'câz-ı ilmî gibi çeşitli mu'cizevî yönlerinin olduğunu söylemişlerdir.

Bu yönlerin birden fazla olduğunu söyleyenler dahi, i'câz-ı beyânînin bu yönlerin en kuvvetlisi, en önemlisi ve en kapsamlısı olduğu konusunda hemfikirdirler. Bu, i'câz-ı beyânînin Kur'an'daki her bir âyette bulunması sebebiyledir. Diğer i'câz yönleri ise böyle değildir, bazı âyetlerde varken bazılarında yoktur.¹

Ebu'l-Hasan er-Rummânî (ö 348 h.) i'câz yönlerinin yedi yön olduğunu söylemiş ve bunların arasında belâgatı da icâz, teşbîh, isti'are, telâüm, favâsıl, tecânüs, tasrîf, tazmîn, mübâlağa, hüsn-ü beyân şeklinde on kısma ayırmıştır.²

İbn Âşûr (ö 1393 h.) da *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* adlı tefsirinin mukaddimesinde mütevâtir kıraatler arası farklara ve vahyin mananın çoğalması için birden fazla vecih üzere indiği kanaatine ve meşhur kıraatlerdeki bütün vecihlerin Hz. Peygamber'den (sav) alındığına değinmiştir. Zira kurrânın Kur'an'ı birçok vecih üzere okumaları ve buna bağlı olarak da anlamların birden çok olması için Kur'an lafızlarının bu vecihlerin tümünü

¹ Abbâs, Fadl Hasan, Senâ Fadl Abbâs, *İ'câzu'l-Kur'ani'l-Kerîm*, el-Mektebetü'l-Vataniyye, Amman, 1991, s.29.

² Bkz. er-Rummânî, Alî b. İsa b. Alî b. Abdillâh, Ebû'l-Hasen el-Mu'tezilî, *en-Nüketü fi İ'câzi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Halefullah, Dr. Muhammed Zeğlûl Selâm, Dâru'l-Meârif, Mısır, bs. 3, 1976, s.75-76.

içinde barındıracak bir şekilde gelmiş olmasına herhangi bir mâni' yoktur. Böylelikle farklı kıraatlerde iki veya daha fazla vechin bulunması, iki veya daha fazla âyet bulunmasına karşılık gelmiş olur; bu da Kur'an'ın belağatındandır. Bundan dolayı kurrânın, Kur'an'daki tek bir lafızdaki farklı okuyuşu, anlamın da farklılaşmasını beraberinde getirebilir ve bu iki kıraatten birinin diğerine hamledilmesi de belirlenmiş veya tercih edilmiş olamaz.³

Kıraat âlimleri kurrânın kelimelerle ilgili ihtilâflarını incelemişler ve bunun bir tezât ve çelişki ihtilâfı değil; çeşitlilik ve teğâyür ihtilâfı olduğunu farketmişlerdir. Zaten bir tezât ve çelişki ihtilâfı Kur'an hakkında muhâldir.

İbnu'l-Cezeri (ö 833h.) diyor ki: "Kıraatler arasındaki bütün farklılıkları iyice değerlendirdik ve bunların şu üç durumdan biriyle gerçekleştiğini farkettik:

- Anlamın aynı kalıp lafzın ihtilâf göstermesi.
 - "الفُدس", "عَلَيْهِمْ", "الصِّبْرَاط" kelimelerindeki ve bunlara benzer olup lehçeler olarak isimlendirilen farklılıklardır.
 - Hem anlamın hem de lafzın ihtilâf göstermesiyle beraber tek bir anlamda toplanmalarının da mümkün olması.
- Fatiha Sûresi'ndeki "مَالِكٍ" ve "مَلِكٍ" kıraatleri gibi. Zira iki kıraatte de kastedilen Allahu Te'âlâ'dır, çünkü O, din gününün mâlikidir.
- "يَكْذِبُونَ" ve "يَكْذِبُونَ" kıraatleri de böyledir. Zira onlardan maksat münâfıklardır çünkü onlar hem haber verirken yalan söylerler hem de Hz. Peygamber'i (sav) yalanlarlar.
- Kıraatlerin hem anlam hem de lafız olarak ihtilâf göstermesi ancak bununla beraber tek bir anlamda toplanmalarının da mümkün olmaması, bilakis tezât gerektirmeyen başka bir açıdan birbirlerine uymaları.

³ Tâhir b. Âşur, Muhammed Tâhir b. Muhammed et-Tûnusî, *et- Tahrîr ve't-Tenvîr "Tahrîru'l-Ma'na's-Sedîd ve Tenvîru'l-Akli'l-Cedîd min Tefsîri'l-Kitâbi'l-Mecîd"*, Dâru't-Tunusiyye li'n-neşr, Tunus 1983, I, 55.

⁴ Kıraatler halis Sad, halis Sin ile Sad harfinin Zâ harfinin sesine işmam edilmesi kıraatleri olarak farklılık gösterir. Bkz. Ebû Amr ed-Dani, Osman Saîd b. Osman b. Ömer, *et-Teyssîr fî'l-Kıraati's-Seb'*, thk. Otto Pretzl, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, bs. 2, Beyrut, h.1404/m.1983, ss. 18-19.

⁵ Bazıları He'yi dammeli bazıları ise kesreli olarak okumuştur. Bazıları da Mim'i dammeli okuyup "عليهم" örneğinde olduğu gibi Vav ile vasletmiştir. Bkz. Ebû Amr ed-Dani, *et-Teyssîr fî'l-Kıraati's-Seb'*, s.19.

⁶ Kıraatlerin şekilleri Kaf ile Dal'ın dammeli ve Kaf'ın dammeli Dal'ın sakın okunması olarak değişir. Bkz. Ebû Alî, el-Hasen b. Ahmed b. Abdulgaffâr el-Fârisî, *el-Hüccetü li'l-Kurrâi's-Seb'a*, thk. Bedreddin Kahveci, Beşir Cüveycâtî, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, bs.2, Dimaşk Beyrut, h.1413/m.1993, s. 148.

Bunun örneği ise, “وَلَا تُؤْمِنُوا لَهُمْ قَدْ كَذَبُوا” âyetinde “كذبوا” kelimesinin hem şeddeli hem de şeddesiz vecihle okunmuş olmasıdır. Şeddeli vechin anlamı “Ve rasuller artık kavimlerinin onları yalanladığına emin oldular.” iken şeddesiz vechin anlamı ise “Kendilerine rasûl gönderilen kimseler, bu rasûllerin onlara haber verirken yalan söylediklerini zannettiler.” demektir. İlk vecihdeki “ظن” fiili emin olmak anlamındadır ve âyetteki üç zamir de rasûllere dönmektedir. İkincisinde ise şüphelenmek ve zannetmek anlamındadır ve âyetteki üç zamir de kendilerine peygamber gönderilenlere dönmektedir.⁷

Kur'an kıraatleri konusunu iyice inceleyince, onların muhakkak i'câz yönlerinden birini yerine getirdiği görülmektedir.

“Ulûmu'l-Kur'an” (Kur'an İlimleri) kitaplarının bazıları kıraat farklılıklarının faydaları ve bu farklılıklardan çıkarılabilecek noktalardan aşağıdaki gibi bahsetmiştir:

1. Ümmete kolaylık ve hafiflik sağlamak ve Cebrâil (as) Beni Gıfâr gölcüğündeyken Hz. Peygamber'e (sav) gelip de⁸ “Ey Muhammed! Allah sana Kur'an'ı bir harf üzere okumanı emrediyor.” dediğinde Rasulullah'ın onu artırmak isteyip de yediye kadar izin verilmesi hâdisesindeki Rasulullah'ın (sav) isteğini kabul etmek içindir.⁹ Böylelikle kıraatlerin çokluğu ümmete Kur'an'ı anlamayı ve okumayı, ayrıca hatırlamayı ve iyice fıkhetmeyi kolaylaştıracak bir yol olarak gelmiştir.
2. İcâzı, yani çok anlamı az lafızla ifâde etmesi ile mu'cizevîliğini içindir. Zira kıraatlerin çeşitlilik göstermesi âyetlerin çeşitlilik göstermesi hükmündedir. Eğer her bir âyetin lafzı yalnızca bir anlama delâlet ediyor olsa, bunun Kur'an'ın ne

⁷ Bkz. İbn'ül-Cezerî, Şemsüddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yusuf, *en-Neşr fî'l-Kıraati'l-Aşr*, thk. Alî Muhammed ed-Debbâğ, el-Matbaatu't-Ticarîyyeti'l-Kübra, ys. I, ss.49-50.

⁸ “أضاعة بني غفار”: أضاعة: Bekrî bu kelimenin الإضاعة kelimesinin tekili olduğunu söylemiştir. Yâkût'a göre hemzeli olarak أضاعة şeklindedir. Bekrî bu kelimenin Medine'de bir bölgenin ismi olduğunu söyleyip Ebu Davûd'tan Nebî (sav)'nin Beni Gıfar gölcüğünde (أضاعة) iken Cebrail'in gelip “Allah tebâreke ve teâla sana Kur'an'ı ümmetine bir harf üzerine okumanı emrediyor” dediğini rivayet etmiştir. Yâkût ise megâzî hadisinde Mekke'ye yakın bir bölge olduğunu zikretmiştir. Ezrakî “Ahbâru Mekke” isimli eserinde, hadiste geçen أضاعة بني غفار diye ifade edilen yerin Mekke'de bulunduğunu “Hashâs” olarak isimlendirilen muhacirlerin mezarlığına yakın bir yer olduğunu ifade etmiştir. الأضاعة: Sel ve benzeri şeylerden birikmiş su manasındadır. Küçük göl ya da gölete akan bir su akıntısı olduğu da söylenmiştir. Gıfar ise Kinane'den bir kabilenin ismidir. Medine'de bir yer olması ihtimali daha kuvvetlidir. Çünkü Arap lehçeleri arasında ihtilaf hicretten sonra ortaya çıkmış bir durumdur. Yine hadis bazı tariklerden Übeyy b. Ka'b el-Ensârî'den rivayet edilmiştir. Şarâb, Muhammed b. Muhammed Hasan, el-Meâlim'il-Esîre fî's-Sünneti ve's-Sîre, Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şâmiye, bs. 1, Dimaşk Beyrut, h.1311, s. 29.

⁹ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvût, Âdil Mürşid ve diğerleri, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, bs. 1, h.1421/m.2001, Müsnedü'l-Ensar, 35/108, No: 21175.

kadar uzun olmasına sebep olacağı açıktır. Bu yüzden “وَأَرْجُلَكُمْ”¹⁰ ifâdesi hem ayakların yıkanması hem de mestlerin mesh edilmesi için gelmiştir; lafız birdir ancak i’rab farklıdır.

3. Bütün bu vecihlerin çokluğuna rağmen Allah’ın kitabını değişikliğe uğramaktan ve farklı nüshaları olmaktan koruyarak kitabındaki sırrını göstermesi içindir.
4. Kıraat çeşitliliğinde; Kur’an’ın, Allah’ın kelâmı olduğu ve onu getiren Rasulullah’ın (sav) da doğruluğunu isbât eden birçok açık burhân ve kat’î deliller bulunmaktadır. Zira kıraatler arasındaki ihtilâflar, çokluğuna rağmen hiçbir tezata ve çelişkiye, hatta hiçbir saçmalığa ve tutarsızlığa da yol açmamaktadır. Bilakis Kur’an’ın tamamında, kıraatlerinin çeşitliliğine rağmen aynı yüce üslup ve ifâde tarzı ile farklı yerler birbirini doğrulamakta ve birbirini açıklamaktadır.
5. Her bir lafzın hareketleri, uzatmaları, imâlelerindeki farklılıkları dahi kaydederek; daha sonra bunların anlamlarının peşine düşmek ve bu lafızların her birinden hikmetler ve hükümler çıkarmak, bu farklılıkların illetlerini, nasıl tevcih ve tercih edilebileceğine iyice kafa yorarak gösterdikleri bütün bu çaba dolayısıyla ümmet-i Muhammed’in ecirleri artmaktır.
6. Bazı kıraatler başka kıraatlerde mücmel olarak gelen kelimeleri beyân etmektedir. Meselâ, “يَطَّهَّرْنَ” ininkıraat olan şeddesiz i,kıraat olan şeddeli kelimesinin¹¹ anlamını beyân etmektedir. “فَامْضُوا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ” kıraati de, diğer bir kıraatteki “فَاسْعُوا” fiilinin hızlı yürümek değil, gitmek anlamında olduğunu beyân etmektedir.
7. Bu ümmetin diğer ümmetler üzerindeki üstünlüğünü ve şerefini göstermek içindir. Zira bu ümmetten başka hiçbir ümmete kitapları birden fazla vecih üzere inmemiştir.

¹⁰ (أَرْجُلَكُمْ) lafzı (فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ) lafzına atfedildiğinde Lam fethalı okunur. Bu Nâfi’, İbn Âmir, Kisâî, Hafs’ın kıraatidir. (أَرْجُلَكُمْ) (وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ) lafzına atfedildiğinde ise Lam’ın kesrası ile okunur. İbn Kesir, Ebû Amr, Hamza ve Ebû Bekr’in kıraati böyledir. Bkz. İbn Zencele, Ebû Zur’a Abdurrahman b. Muhammed, *Hüccetü’l-Kirâât*, thk. Saîd el-Afgânî, Dâru’r-Risâle, Beyrut, ss.222-223.

¹¹ (يَطَّهَّرْنَ) lafzının Tı ve He harflerinin şeddeli okunmasıyla ortaya çıkan manaya göre hayız esnasında kadınlardan uzak durulması kanın kesilmesinden sonra yıkanmalarına bağlanmıştır. Bu Hamza, Kisâî ve Âsım’ın Şu’be rivâyetinin, ayrıca Halef-i Âşir’in kıraatidir. Diğer kurrallar ise şeddesiz okumuşlardır. Buna göre ise manası hayız esnasında kadınlardan uzak durulması kanın kesilmesi ile bağlantılıdır yıkanması ile değil. Bkz. Muhammed Habeş, *el-Kirââtü’l-Mütevâtire ve Eseruha fi’r-Resmi’l-Kur’ânî, ve’l-Ahkâmî’-Şer’iyye*, Dâru’l-Fikr, bs. 1, Dimaşk, h.1419/m.1999, s.25.

8. Kur'an bir kıraat üzere okunduğu zaman bir mu'cizedir; başka bir kıraat üzere okunduğu zaman da bir mu'cizedir. Böylelikle kıraatlerdeki vecihlerin ve farklı kelimelerin çoğalmasıyla Kur'an'ın mu'cizeleri de çoğalmaktadır.¹²

1.2. Kıraat İlmi Kavramı ve Kıraat İlminin Doğuşu

1.2.1. Kıraat İlmi Kavramı ve Kur'an ve Kıraatler Arasındaki Fark

1.2.1.1. Kıraat İlmi Kavramı

1.2.1.1.1. Kıraatin Sözlük Anlamı

Ferâhidî (h. 170) demiştir ki: “Kur'an'ı ezberden yahut ona bakarak kıraat ettim, denir. Onun dışında, ancak bakarak kıraat edilen hadis veya şiir için bu ifâde kullanılır.”

Falanca güzel bir kıraatle okudu da denir. Böylece Kur'an, makrû (okunan); ben de kâri (okuyan) olmuş olurum. Kâri adam ise ibâdetle meşgul adam demektir. Böyle bir adamın yaptığı işe ise takarrî yahut kıraat denir.¹³

Rağıb el-İsfahânî (h. 502) demiştir ki: “Kıraat, tertîl üzere harfleri yahut kelimeleri birbiri ardına birleştirmektir.

Ancak bir topluluk birleştirilip toplandığında ona “O topluluğu kıraat ettim.” denilmez. Tek bir harfi telaffuz etmeye “Kıraat etti.” ifâdesinin kullanılmaması da, kelimenin birleştirme manasını içerdiğine işaret etmektedir.”¹⁴

Murtazâ Zebîdî (h. 1205) ise şöyle demiştir: “Bir şeyi kıraat etti demek, onu topladı ve birleştirdi demektir. Yani parçalarını birbirine birleştirdi demektir. Bir şeyi okudum demek de onu topladım ve parçalarını birbirine birleştirdim demektir. قرأ - يقرأ - قرأنا - يقرأون denilir ve bazen tahfif için hemze hafz edilebilir.

“Kur'an'ı okudun.” ifâdesinin anlamı ise onu topluca telaffuz ettin demektir. Ebû İshâk ez-Zeccâc tefsirinde demiştir ki: Allah'ın peygamberine indirdiği kelâmı; “Kitap”, “Kur'an” ve “Furkân” olarak isimlendirilmiştir. Zira o, sureleri toplar ve birbirine

¹² Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kıraati'l-Aşr*, I, 52; Süyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an*, th. Muhamad Ebu'l-Fadl İbrahim, *el-Hayyatü'l-Misriatü'l-amatü li'l-kitab*, Mısır, h.1394, m. 1974, I, ss.278-279; *Mu'terekü'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'an*, Süyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, bs.1, Beyrut h.1408/m.1988, I, 127.

¹³ Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahman el-Ferâhidî el-Basrî, *el-Ayn*, thk. Muhammed Mahzûmî, İbrahim es-Sâmarrâî, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ys. V, ss.204-205.

¹⁴ Râgıp el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvidî, Dâru'l-Kalem, Dâru's-Şamiye, bs.1, Dimâşk Beyrut, h.1412, s. 667.

birleştirir. Allahu Te'âlâ'nın "Onun cem'i ve kur'anı bize âittir." âyeti ise onun toplanması ve kıraati bize âittir, demektir. "Biz onu kıraat ettiğimizde sen de onun kur'anına uy." Yani kıraatine uy, demektir."¹⁵

Fîrûzâbâdî (h. 817) ise demiştir ki: "Kur'an, tenzîldir. نصر ve منع fiilleri gibi hem harf-i cerrsiz hem de ب harf-i cerrile kullanılabilir. İkrâ okutmak; mukâraa ve kırâ ise karşılıklı okumak anlamındadır."¹⁶

1.2.1.1.2. Kıraatin Terim Anlamı

Bu konuda âlimlerin çeşitli görüşleri vardır, bu tanımların en bârizleri şunlardır:

Kıraat, Kur'an'ın telaffuz edilmesindeki mezheplerden biridir; Kur'an imâmlarından biri, rivâyetleri ve tarîkleri aynı olmakla beraber Kur'an elfâzının telaffuzu konusunda diğer imâmlardan farklı bir yol tutar. Bu farklılık harflerin telaffuzunda ya da hareketlerin telaffuzunda olabilir. Ve Rasululah'a (sav) ulaşan isnâtlarla sâbit olması gerekir.¹⁷

İmam Dimyâtî ise bu ilmi şöyle tanımlamıştır: "Hazf ve isbât, tahrîk ve teskîn, fasl ve vasil ve bunların dışındaki telaffuz şekli, ibdâl vs. konularda Allah'ın kitabını nakleden kimselerin ittifâk ettiği ve ihtilâf ettiği noktaların kendisiyle bilindiği bir ilimdir."¹⁸

Öyleyse kıraatler; Allah'ın kullarına kolaylık ve hafiflik olsun diye hepsini mübâh kıldığı, bu dil yahut sesle ilgili vecihlerdir.

Zira Kur'an-ı Kerîm bize, Cebrâil (as) vâsıtasıyla Hz. Peygamber'e hangi nass ve lafızlarla indiği şekliyle harfi harfine inmiştir.

¹⁵ Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Hüseynî, Ebû'l-Fayz, *Tacü'l-Arûs*, Dâru'l-Hidaye ys., s.37.

¹⁶ Fîrûzâbâdî, Mecidüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Komisyon, Müessesetü'r-Risale li't-Tibâati ve'n-Neşr ve't-Tevzi', bs.8, Beyrut, h 1426/2005, s.49.

¹⁷ Bkz. Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*, bs.3, Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhû, ys. I, 412; Kattân, Mennâ' b. Halîl, *Mebâhisu fî Ulûmi'l-Kur'an*, Mektebetü'l-Meârif li'n-Neşr ve't-Tevzi', bs. 3, ys. h. 1421/m.2000, s.171.

¹⁸ Bennâ, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Dimyâtî, *İthâfü'l-Fuzalâi'l-Beşer fî'l-Kirâati'l-Erbaate Aşer*, thk. Enes Mehre, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, bs.3, Beyrut, h.1427/2006, s.6.

Sonra, Cebrâil'in ona öğrettiği ve Rasulullah'ın (sav) da telaffuz ettiği şekliyle onu nasıl telaffuz edeceğimiz de bize kadar nakledilmiştir. Ancak onu nakleden râvîlerin her biri, rivâyet ettiği şeyi sahîh bir isnâd ile Hz. Peygamber'e (sav) dayandırmıştır.¹⁹

Kıraat ilmi için yapılan tanımların en kapsamlısı İbnu'l-Cezerî'nin şu tanımı olabilir:

“O, Kur'an'ın kelimelerinin nasıl telaffuz edileceği ve bundaki nakle dayanan farklılıkları inceleyen bir ilimdir.”²⁰

1.2.1.2.Kırrat İlminin Konusu

Kıraat ilminin konusu, farklı okuyuşları ve eda keyfiyetlerini ihtiva eden Kuran lafızlarıdır. Kıraat ilminde, kelimelerin telaffuz ve okunuşları incelenmektedir, mütevatir olan rivayetler de tespit ve muhafaza edilmektedir²¹.

1.2.1.3.Kıraat İlminin Gayesi

Kıraatların sahih ve mütevatir olanların tespit ederek zayıf ve mevzu olanlardan ayırmak, herbirinin usul ve kaidelerini belirleyerek muhafaza etmektir²².

1.2.1.4.Kur'an ve Kıraatler Arasındaki Fark

“Kur'an sözlükte: قرأ fiilinin mastarıdır. Kar', toplamak demektir. Kur'an da sureleri ve âyetleri toplayıp birleştirdiği, ayrıca ilimleri ve hikmetleri de kendinde topladığı için Kur'an diye isimlendirilmiştir. Bu anlama göre hemzesi de aslîdir. Kurrânın çoğu da onu hemzeli şekilde okumuşlardır.

İbn Kesîr'e (h. 120) göre ise hemzesi hafzedilmiş ve hemzenin harekesi kendinden önceki râ harfine aktarılmış olarak, yani “Kurân” diye okunur. Hâl böyle olunca, ona göre bu kelime “قرن” kökünden gelip “فُعال” vezni üzeredir. İbn Kesîr'in bu kıraatine göre de

¹⁹ Mansûr, Abdulkâdir Muhammed, *Mevsûatü Ulûmu'l-Kur'an*, Dâru'l-Kalemi'l-Arabiyye, bs.1, Halep, h.1422/2002, s.195.

²⁰ İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf, *Müncidü'l- Mukriîn ve Mürşidi't-Tâlibîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, bs.1, Beyrut, h. 1420/m.1999, s.9.

²¹ Recep KOYUNCU, *Kıraat İlmi ve Takrîb Usûlü*, Enes Basın Yayın ve Matbaacılık, İstanbul, bs. 1, 2018, s.31.

²² Recep KOYUNCU, *Kıraat İlmi ve Takrîb Usûlü*, s.31.

Kurân, sureleri birbirine karn edilmiş yani bitleştirilmiş olduğu için böyle isimlendirilmiştir.”²³

Râgıb el-İsfahânî ise şöyle demiştir: “Kur’an kelimesi aslında, küfrân ve rûchân gibi bir mastardır. Nitekim Allahu Te’âlâ da “Onun toplanması ve kur’anı bize âittir.” buyurmuştur. İbn Abbâs bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: “Biz onu topladığımızda ve senin göğsünde sâbit kıldığımızda onunla amel et.” Bu Musa’ya (as) indirilene Tevrât, İsâ’ya (as) indirilene İncil dendiği gibi, Kur’an kelimesi de Hz. Muhammed’e (sav) inen kitaba hâs kılınmış ve onun özel ismi gibi olmuştur.

Âlimlerin bazıları demiştir ki: “Allah’ın gönderdiği diğer kutsal kitaplara değil de bu kitaba Kur’an denmesi, o kitapların hepsinin meyvelerini kendinde topluyor olması sebebiyledir.” Hatta Allahu Te’âlâ’nın “Her şeyin tafsîli...” ve “Her şey için bir açıklayıcı...” âyetlerinde belirttiği gibi bütün ilimlerin meyvelerini kendinde topluyor olması sebebiyledir.”²⁴

“Kur’an-ı Kerîm; peygamber ve rasûllerin sonuncusu Muhammed’e (sav) Cebrâil-i Emin (as) vâsıtasıyla indirilmiş olan, bize tevâtür ile gelen, tilâveti ibâdet olan, Fâtîha Sûresi’yle başlayıp Nâs Sûresi ile biten, içindeki en kısa sureyle dahi münkirolere meydan okuyan mu’ciz bir kitaptır.”²⁵

Âlimlerin bazıları Kur’an ve kıraatler arasındaki ilişkiyi belirlemede iki görüş üzere ihtilâf etmişlerdir; onlardan bazıları bu ikisini birbirinden farklı hakikatler kabul etmişken, bazıları da onları tek bir hakikat kabul etmiştir.

İmâm Zerkeşî (h. 794) demiştir ki: “Bil ki Kur’an ve kıraatler birbirinden ayrı hakikatlerdir. Zira Kur’an; beyân ve i’câz için Muhammed’e (sav) indirilimiş olan vahy iken; kıraatler bu vahyin lafızlarının, harflerinin yazılması, tahfif - taskîl vb. durumlarıyla ilgili farklılıktır.”²⁶

²³ Ceremî, İbrâhîm Muhammed, *Mu’cemu Ulûmu’l-Kur’an*, Dâru’l-Kalem, bs.1, Dimaşk, h.1422/m.2001, s.214.

²⁴ Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’an*, ss.667-669.

²⁵ Muabbed, Muhammed Ahmed, *Nefehât min Ulûmi’l-Kur’an*, Dâru’s-Selâm, bs.2, Kahire, h.1427/m.2005, s.11.

²⁶ Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî Ulûmu’l-Kur’an*, thk.Muhammed Ebû Fazl İbrâhîm, Dâru İhyai Kütübi’l-Arabiyye, bs.1, ys. h.1376/m.1957, s.317.

“İthâfu Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kırââtî'l-Erba'ati Aşer” kitabının sâhibi, Bennâ lakabıyla meşhur Şeyh Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî gibi bazı âlimler de onun bu tanımını benimsemişlerdir.

Dr. Muhammed Sâlim Muhaysin ise Zerkeşî'nin bu görüşüne karşı çıkmış ve Kur'an ve kıraatlerin aynı anlama gelen iki hakikat olduğunu söylemiştir. Bunun da hem bu iki kavramın tanımlarına hem de kıraatlerin indirilmesi konusundaki sahîh hadislerle bakılarak gayet açık belirtmiştir. Kur'anın kıraatin eş anlamlısı olan bir mastar olduğunu, kıraatlerin de kıraatin çoğulu olduğu, böylelikle de aynı anlama gelen iki hakikat olduğunu açıklamıştır. Ayrıca Abdurrahmân b. Ebî Leylâ'nın Übeyy b. Ka'b'den rivâyet ettiği hadiste de şöyle gelmiştir: Hz. Peygamber (sav) Benî Gıfâr gölcüğünün yanındaiken ona Cebraîl (as) geldi ve dedi ki: “Şüphesiz ki Allah sana ümmetinin Kur'an'ı tek bir harf üzere okumasını emrediyor.” (Rasulullah) buyurdu: “Allah'tan O'nun affını ve mağfiretini dilerim. Ancak şüphesiz ki ümmetim buna güç yetiremez.” Sonra ikinci kez geldi ve dedi ki: “Şüphesiz ki Allah sana ümmetinin Kur'an'ı iki harf üzere okumasını emrediyor.” (Rasulullah) buyurdu: “Allah'tan O'nun affını ve mağfiretini dilerim. Ancak şüphesiz ki ümmetim buna güç yetiremez.” Sonra üçüncü kez geldi ve dedi ki: “Şüphesiz ki Allah sana ümmetinin Kur'an'ı üç harf üzere okumasını emrediyor.” (Rasulullah) buyurdu: “Allah'tan O'nun affını ve mağfiretini dilerim. Ancak şüphesiz ki ümmetim buna güç yetiremez.” Sonra dördüncü kez geldi ve dedi ki: “Şüphesiz ki Allah sana ümmetinin Kur'an'ı yedi harf üzere okumasını emrediyor. O harflerden hangisi üzere okurlarsa okusunlar, isâbet etmiş olurlar.”²⁷

Dr. Muhaysin şöyle diyerek devam etmiştir: “Bu deliller açık bir şekilde Kur'an ve kıraatler arasında fark olmadığını göstermektedir. Zira ikisi de Hz. Peygamber'e (sav) indirilmiş olan vahydir.”²⁸

Dr. Şa'bân Muhammed İsmâil bu iki görüşü ince bir üslupla ele almış ve şöyle demiştir:

“Eğer İmam Zerkeşî teğâyür (birbirinden ayrı) derken teğâyür-ü tâmmı kastediyorsa onun bu görüşüne katılmıyorum. Zira Kur'an ve kıraatler arasında teğâyür-

²⁷ Müslim, Ebû'l-Hasen el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, *el- Müsnedü's- sahihu'l- muhtasar bi nakli'l— adl ani'l- adl ilâ Rasûlillah —aleyhi's-selâtu ve's- selâm*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, Kitâbü Salâtü'l-Müsafirîn ve Kasriha, Bâbu Beyâni Enne'l-Kur'an Ala Seb'ati Ehruf ve Beyâni Ma'nahû, 1/562, No: 821.

²⁸ Bkz. Dr. Muhaysin, Muhammed Sâlim, *el-Muğnî fi Tercihî'l-Kırââtî'l-Aşri'l-Mütevâtira*, Dâru'l-Cîl, bs. 2, Beyrut, h.1408/m.1988, I, 47-48.

ü tamm yoktur. Çünkü ümmetin kabul ettiği sahih kıraatler, Kur'an-ı Kerîm'in parçası olmaktan ibârettir. Bu yüzden aralarında parça-bütün ilişkisi, yani sağlam bir ilişki vardır.

İmâm Zerkeşî'nin “Bu sözümle Kur'an'ın kıraatlerle iç içe geçmiş bir kavram olduğunu inkâr ediyordum değilim. Zira muhakkak ki aralarında sağlam bir ilişki var, ancak buna rağmen iki kavram arasında fark vardır. Öyle ki, onlardan her biri diğerinden farklıdır ve aralarındaki iç içe geçmiş olma durumu onları tek bir şey yapmaya yetmez. Kur'an ancak o terki ve lafızdır, kıraatler ise ancak o lafız ne onun telaffuzudur. Bu ikisi arasındaki fark da açıktır.”

Dr. Muhaysin'in söylediği ise yanlış ve kabul edilemeyecek, ayrıca eski âlimlerimizden hiçbirinin de zikretmediği bir görüştür. Yani aşağıdaki sebeplerden ötürü, Kur'an ve kıraatler aynı hakîkattir demek mümkün olmaz:

1. Kıraatler çeşit çeşit olmasına rağmen yine de Kur'an-ı Kerîm'in kelimelerinin hepsini kapsamaz; bilakis yalnızca bazı lafızları için geçerlidir. Bu yüzden Kur'an ve kıraatlerin aynı hakîkat olduğunu söylemek mümkün olmaz.
2. Kıraatlerin yukarıda geçen tanımı;²⁹ Kur'an'ın o şekilde okumanın sahîh olduğu mütevâtir kıraatleri kapsadığı gibi, -sahih kıraatin rûkûnleri olan: tevâtür, Hz. Osman mushafına uygunluk ve Arapçanın vecihlerinden herhangi birine uygunluk rûkûnlerini kendinde toplamadığı için- Kur'an'ın o şekilde okumanın sahîh olmadığı konusunda âlimlerin ittifâk ettiği şâz kıraatleri de kapsamaktadır.

Öyleyse bu rûkûnlerin en mühimmini -yani tevâtürü- sağlamayan bir kıraate Kur'an demek sahîh olmadığı gibi Kur'an'ı o şekilde okumak da sahîh olmaz. Zira Kur'an'ın tanımında “bize tevâtür ile gelmiş olması” vardır. Sahîh olmayan kıraatler bunu sağlamazken, Kur'an ve kıraatlerin aynı şey olduğunu söylemek nasıl mümkün olur?³⁰

Yukarıda geçen görüşlerden, Kur'an ve kıraatler arasındaki ilişkinin teğâyür-ü tamm (apayrılık) olmadığını ancak tam bir aynılık da olmadığını anlarız. Bilakis aralarında sağlam bir ilişki olan parça-bütün ilişkisi vardır. Allah en doğrusunu bilir.

²⁹ Bkz. s. 10

³⁰ Bkz. İsmâil, Şa'bân Muhammed, *el-Kirâât Ahkâmüha ve Masdarüha*, h.1402 ss. 23-25.

1.2.2. Kiraatlerin Doğuşu ve Geçirdiği Aşamalar

1.2.2.1. Giriş

Arapların farklı farklı lehçeleri vardı. Bu yüzden her kabîle bir diğerinde olmayan kelimelere sâhipti.

Kur'an apaçık bir Arapçayla indirildiğine göre, aynı anlamdaki Arap lehçeleri farkını da gözetmek gerekiyordu.

Bu yüzden Kur'an; okuması, ezberlemesi ve anlamasını kolaylaştırmak için birden fazla harf üzere inmiştir. Kur'an'ın yedi harf üzere indiğini gösteren hadisler de mütevâtir derecededir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Abdullah b. Abbâs (r.anhuma) Hz. Peygamber'in (sav) şöyle buyurduğunu rivâyet etti: "Cebrâîl bana (Kur'an'ı) tek bir harf üzere okuttu, bu konuda ona tekrar mürâaat ettim ve artırmasını istedim. Bu böyle yedi harfe çıkarana kadar devam etti."³¹

İlim ehli, yedi harften kastın ne olduğu konusunda birçok görüş üzere ihtilâf etmişlerdir, bunlardan bazıları şunlardır:³²

1. Âlimlerin çoğu, bundan kastın aynı anlam için kullanılan Arap lehçelerinden yedi lehçe olduğu görüşüne gitmişlerdir. Öyle ki herhangi bir anlamı ifâde etmek için Arap lehçeleri arasında tabir farklılığı olduğunda, Kur'an da Arap lehçelerinde bu tek anlamı veren farklı lafızlarla indirilmiştir.

Bu yedi lehçenin hangileri olduğu konusunda da ihtilâfa düşmüşlerdir. Denilmiştir ki: Bunlar; Kureyş, Huzeyl, Sakîf, Hevâzen, Kinâne, Temîm ve Yemen lehçeleridir. Bir başka görüşte de denilmiştir ki: Bunlar; Kureyş, Huzeyl, Temîm, Ezd, Rabî'a, Hevâzen ve Sa'd b. Bekr lehçeleridir. Bunlardan başka görüşler de vardır.

2. Bir grup da demiştir ki: Yedi harften kasıt; Arap lehçelerinden Kur'an'ın o şekilde indirildiği yedi lehçedir. Öyle ki Kur'an içerdiği kelimelerde, en fasih lehçeler olan bu yedi lehçenin dışına çıkmaz. Çoğu Kureyş lehçesiyledir; bazıları da

³¹ Buhârî, Muhammed b. İsmâîl Ebû Abdullah, *el- Câmiu'l- müsnedü's- sahihu'l- muhtasar min umûri Rasûlillahi –aleyhi's-selâtu ve's- selâm- ve sünenihi ve eyyâmihî, Sahihu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zühêyr b. Nâsır, ys. Kitabu Fezâilü'l-Kur'an, Bâbu Unzile'l-Kur'an ala Seb'ati Ehruf, 6/183, No: 4991.

³² Kattân, *Mebâhisu fî Ulûmi'l-Kur'an*, ss. 157-162; Süyûtî, *el-İtkân*, ss.163-170.

Huzeyl, Sakîf, Hevâzen, Kinâne, Temîm veya Yemen lehçesiyledir. Böylece toplamında bu yedi lehçeyi kapsar.

Bu görüş öncekinden farklıdır. Zira yedi harfin; tek bir kelimedede aynı anlamdaki farklı lehçeler olduğunu değil, Kur'an'ın sureleri arasında dağılmış olduğunu söyler.

Ebu Ubeyd demiştir ki: “Burada kastedilen her bir kelimenin yedi lehçe üzere okunması değildir. Bilakis yedi lehçe Kur'an'a yayılmıştır. Bir kısmı Kureyş lehçesiyle, bir kısmı Hevâzen lehçesiyle, bir kısmı Yemen lehçesiyle ve diğer lehçelerledir.” Ve yine demiştir ki: “Tabi ki bazı lehçeler Kur'an'dan nasibini daha çok almış ve daha şanslılardır.”

3. Bir topluluk da demiştir ki: Yediden kasıt yedi sayısı değildir, kolaylaştırılması ve hafif kılınmasıdır. Zira çift haneli sayılarda “yetmiş” sayısı ile çokluk kastedildiği gibi, tek haneli sayılarda da “yedi” sayısı çokluk kastedildiğinde kullanılır. Yoksa kastedilen belli bir sayı değildir. Bu görüş, İyâz ve ona uyanların görüşüdür.
4. Yedi harften kasıt yedi kıraattir. Bu görüşe ise, Kur'an'da yedi kıraat üzere okunan “عَبَدَ الطَّاعُوتُ”³³ ve “فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفْ”³⁴ gibi çok az kelime olduğu şeklinde itiraz edilmiştir.
5. Bundan kasıt, farklılıkların sadece yedi konuda olduğudur: “İsimlerin tekil, ikil, çoğul, müzekker, müennes şeklindeki farklılıkları”, “fiillerin mazi, muzâri, emr gibi çekim farklılıkları”, “i'râb vecihleri”, “eksiklik ve fazlalık”, “takdîm ve tehîr”, “ibdâl”, “feth, imâle, terkîk, tefhîm, idgâm, izhâr gibi lehçe farklılıkları”.
6. Bazıları da yedi harften kastın yedi üslûp olduğunu söylemişlerdir ki bunlar: Emr, nehy, va'd, va'id, cedel, kasas ve meseldir veya emr, nehy, helâl, harâm, muhkem, müteşâbih ve emsâldir.

³³ İbn Cinnî bu lafzın on kırââtini zikretmiştir: (عَبَدَ) fiil ve الطَّاعُوتُ kelimesi nasb olmak üzere; (عَبَدَ) Ayn fethalı, Ba zammeli, Dal fethalı ve الطَّاعُوتُ kelimesi kesralı olmak üzere. Bu iki okuyuş yedi kıraat içindedir. (عَبَدَ), (عَبَدَ), (عَبَدَ), (عَبَدَ), (عَبَدَ), (عَبَدَ), (عَبَدَ), (عَبَدَ), (عَبَدَ), (عَبَدَ). Bkz. İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman el-Mevsîlî, *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kirâ'ât ve'l-îzâh 'anhâ*, Vezâretü'l-Evkâf el-Meclisü'l-A'lâ li'l-Şuûni'l-Mısır, h.1420/m.1999, ss.214-215.

³⁴ (أَفْ) lafzında yedi farklı kıraat vardır: Kesralı ve tenvinli, fethalı ve tenvinli, zammeli ve tenvinli, (أَفْ) diye bazıları ziyadeli okumuştur, (أَفْ) şeklinde bazıları Fe harfini sakın olarak okumuştur. Bkz. İbn Hâleveyh, *el-Hücce Fî Kırââti's-Seb'*, s.215.

Dr. Mennâ' el-Kattân'ın da belirttiği gibi bu görüşler arasında baskın olan görüş birinci görüştür ve yedi harften kasıt Arap lehçelerinden tek bir anlamda kullanılan farklı yedi lehçedir. Aynı anlam için kullanılan “أقبل, تعال, هلم, عجل, أسرع” lafızları gibi. Süfyân b. Uyeyne, İbn Cerîr, İbn Vehb ve başka birçok kişi bu görüştedir. İbn Abdilberr de bu görüşü âlimlerin çoğuna nisbet etmiştir.

Ebî Bekre'nin rivâyet ettiği şu hadis de bunu göstermektedir: “Cebrâîl dedi ki: “Ey Muhammed, Kur'an'ı tek bir harf üzere oku.” Mikâil de dedi ki: “Onu biraz artır.” (Bunun üzerin Cebrâîl de” dedi ki: “(Öyleyse) iki harf üzere.” Altı veya yedi harf olana kadar böyle devam etti. (Ebu Bekre) dedi ki: “Bir azâp âyetini bir rahmet âyetiyle bitirmedikçe ya da bir rahmet âyetini bir azâp âyetiyle bitirmedikçe; bunların her biri şâfi ve kâfidir. Bu, “أقبل, تعال, هلم, عجل, أسرع”³⁵ demen gibidir.” İbn Abdilberr de demiştir ki: “Bununla, Kur'an'ın indiği harflere; onların anlamları aynı, lafızları farklı anlamlar olduğuna, hiçbirinin hem bir anlamı hem de onun zıttını ifâde etmeyeceğine, hiçbir vechin -rahmet ve onun zıttı olan azâp gibi- başka bir vechin anlamını nefy etmeyeceğine veya ona zıt olmayacağına örnek vermek istemiştir.”

Birçok hadis de bu görüşü desteklemez. Bunlardan biri de İshâk b. Ebu Abdullah b. Ebu Talha'nın babasından, onun da dedesinden rivâyet ettiği hadistir ki şöyle demiştir: “Bir adam Ömer'in yanında bir âyet okudu da Ömer onun öyle değil, değişik olduğunu söyleyerek itiraz etti. (Adam da) dedi ki: “Ben Rasulullah'a (sav) da böyle okudum ve bana itiraz etmedi.” Bunun üzere Rasulullah'ın (sav) yanında toplandık ve adam Rasulullah'a (sav) da okudu. Rasulullah (sav) da ona “Güzel okudun.” Buyurdu. (Râvî) demiştir ki: “Sanki Ömer bu sözden dolayı içinde bir rahatsızlık buldu.” Rasulullah (sav) da ona buyurdu ki: “Ey Ömer! Kur'an'ın hepsi doğrudur ve ne mağfîret azap yapılmıştır ne de azap mağfîret yapılmıştır.”^{36 37}

1.2.2.2. Kıraatlerin Doğuşu ve Gelişimi

Rasulullah (sav) Kur'an'ı, Cebrâîl'in indirdiği gibi yedi harf üzere sahâbeye okutmuştur. Onlardan biri bir harfi benimseyip onunla okurken, diğeri de başka bir harfi benimseyip onunla okumuştur.

³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Müsnedü'l-Basrîyyîn, 34/146, No: 20514.

³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Müsnedü'l-Medenîyyîn, 26/285, No: 16366.

³⁷ Kattân, *Mebâhîsu fî Ulûmu'l-Kur'an*, s.162.

Sahâbe de bu harfleri Rasulullah'tan (sav) öğrenmek konusunda farklılık göstermişlerdir. Onlardan bazıları tek bir harf öğrenirken, bazıları birden fazla harf öğrenmiştir. Daha sonra bu hâl üzere farklı bölgelere dağılmışlardır.

Tabiîn de onlardan öğrenmek konusunda farklılık göstermişlerdir. Bazıları birçok harf öğrenmişken, bazıları daha az öğrenmiştir; bazıları ise tek bir harfle yetinmiştir. Bu durum, bütün incelikleriyle ve mükemmel bir şekilde kıraat eğitiminde ihtisas sâhibi olan kıraat imamlarına kadar devam etmiştir.³⁸

Âlimler, kıraatlerin iniş yeriyle ilgili olarak, hicretten önce Mekke'de mi yoksa hicretten sonra Arap kabîlelerinin müslüman olmasıyla Medine'de mi gerçekleştiği konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir ve bu konuda iki görüşleri vardır:

Birinci Görüş:³⁹ Kıraatler, hicretten önce Mekke'de inmiştir. Buna delilleri ise kıraatin gelişimiyle ilgili hadislerin, bunların Kur'an-ı Kerîm'in inmeye başlamasından beri Mekke'de olduğunu ifâde etmesidir. Bu hadislerden biri de "Cebrâîl bana (Kur'an'ı) tek bir harf üzere okuttu, bu konuda ona tekrar mürâcaat ettim ve artırmasını istedim. Bu böyle yedi harfe çıkarana kadar devam etti." hadisidir.⁴⁰

Ayrıca Kur'an-ı Kerîm'in sureleri Mekkî ve Medenî diye ayrıldığına ve Mekkî surelerde de Medenî surelerdeki gibi kıraatler olduğuna ve bu surelerin Medîne'de tekrar indiğine dâir herhangi bir delil de bulunmadığına göre bu, kıraatlerin Mekke-i Mükerreme'de indiğini gösterir.

Hiz. Ömer'in Hişâm b. Hakîm'le olan ihtilâfıyla ilgili hadis de bunu göstermektedir. Zira onlar Furkân Sûresi hakkında ihtilâfa düşmüşlerdir ve o Mekkî bir suredir.

İkinci Görüş: Kıraatler, hicretten sonra Medîne'de inmiştir. Zira kabîlelerin lehçe ve lugatlarından ortaya çıkan farklılıklardan ötürü ümmete kolaylık olsun diye inmiştir. Buna ise ancak hicretten sonra, farklı kabîlelerin İslâm'a girmesiyle ihtiyaç doğmuştur. Ayrıca sahâbenin kıraatler hakkındaki ihtilâfı da Medîne'dedir. Übeyy b. Ka'b'ın hadisi ve Ömer b. Hattâb'ın Hişâm b. Hakîm'le olan ihtilâfı da bunu göstermektedir.

³⁸ Bkz. Mansûr, *Mevsuatü'l-Kur'an*, ss.203-204.

³⁹ Dr. Muhammed Sâlim Muhaysin Fî Rihâbi'l-Kur'ani'l-Kerîm isimli eserinde bu görüşe varmıştır. Ss. 233-234.

⁴⁰ Bkz. 29. Dipnot.

Ayrıca hadiste zikredilen “Benî Gıfâr gölcüğü” de -ki o Medîne’ye yakın bir sudur.- kıraatlerin Medîne’de indiğini göstermektedir. İbn Abdilberr, Ebu Şâme el-Makdisî gibi âlimlerin çoğu da bu görüş üzeredir.

Bazıları ise bu iki görüşü şu şekilde birleştirmeye çalışmışlardır:

Kıraatlerin inişinin başlangıcı, Kur’an-ı Kerîm’in Mekke’de inişinin başlangıcıyla olmuştur. Zira Mekki surelerde de kıraatler vardır. Ancak Mekke ve civârında lûgat ve lehçe bir olduğundan bunların kullanmaya ihtiyaç duyulmamıştır. Oysaki hicretten sonraki durum bundan farklıdır. Zira lûgat ve lehçeleri birbirinden farklı olan kabîleler İslâm’a girince buna ihtiyaç duyulmuştur. Übeyy b. Ka’b’in hadîsinin vurûdu, sadece bu kullanıma izin verildiğini hissettirmek içindir.⁴¹

Kıraatlerin gelişim aşamaları şu şekildedir:

1. Cebrâil’in (as) Hz. Peygamber’e (sav) Kur’an’ı öğretmesi: Bu da Kur’an’ın inişinin başlangıcından beri, özellikle de Alak Sûresi’nin ilk beş âyetinini inişinden beridir. Gayet açıktır ki bu okuma, Rasulullah (sav) insanlığa bu ilâhî mesajı iletmek üzere ezberlesin diye yapılmış eğitim amaçlı bir okumadır. Zira Cebrâil’in (as) Hz. Peygamber’e (sav) yaptığı bu okutma ve öğretme faaliyeti “اقرأ” lafzıyla ifade edilmiştir.⁴²
2. Hz. Peygamber’in (sav) Kur’an’ı Cebrâil’den öğrendiği üzere Müslümanlara okutması ve öğretmesi: Bu Allahu Te’âlâ’nın “Biz onu, insanlara aralıklarla okuyasın diye (sureler ve âyetlere) ayrılmış bir Kur’an yaptık, peyderpey indirdik.” âyetini yerine getirmek üzeredir.

Osman, İbn Mes’ud ve Übeyy’den şöyle rivâyet edilmiştir: “Rasulullah (sav) onlara on âyet okutuyordu, onlarda var olan ahkâmı iyice öğrenip amel edene kadar da yeni on âyete geçmiyordu. Böylece onlara Kur’an’ı ve amel etmeyi beraberce öğretiyordu.”⁴³

⁴¹ Bkz. Ebû Tâhir Abdülkayyîm Abdülgafûr es- Senedî, *Safahât fî Ulûmi’l-Kırâât*, el- Mektebetü’l- emdâdiyye, bs.1, ys. h. 1415, s.30.

⁴² Fadlî, Abdülhâdî, *el- Kırââtü’l- Kur’anîyye Târîh ve Ta’rîf*, Merkezü’l- gadîrî li’l- dirâsât ve’n- neşr ve’t- tevzî’, bs. 4, Beyrut, 2009, s. 25.

⁴³ Ebû Tâhir es- Senedî, *Safahât fî Ulûmi’l-Kırâât*, s. 32.

3. Müslümanların birbirlerine Kur'an'ın âyetlerini ve surelerini öğretmesi: Bu, Hz. Peygamber'in (sav) emri ve yönlendirmesiyle oluyordu, ayrıca kendi de bunu yapıyordu.

Buhârî, Ebu İshâk'tan, o da Berâ'dan şöyle rivâyet etmiştir: Berâ demiştir ki: “Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bize -yani Medîne'ye- ilk gelen Mus'ab b. Umeyr ve İbn Ümmü Gülsüm idi. Bize Kur'an'ı okutmaya başladılar, sonra Ammâr ve Bilâl geldi. Hz. Peygamber (sav) Mekke'yi fethettiğinde Mu'âz b. Cebel'i öğretmesi için bıraktı. Bir adam Medîne'ye hicret ettiğinde, Hz. Peygamber (sav) onu Kur'an'ı öğretmesi için hâfızlardan birine yönlendirirdi.”⁴⁴

4. Kur'an-ı Kerîm'i tilâvet etme ve onunla iştigâl etmeleriyle bilinen bir topluluğun bulunması: Bu topluluk, “kurrâ” olarak isimlendirilirdi. Görünen o ki bu terimin ortaya çıkışı da buraya dayanmaktadır. Ayrıca bu aşamada kıraatin ne kadar yayıldığını ve Kur'an sadece ezberlemek için okunurken artık dînî alanda “tilâvet”le ilgili bir ilme dönüştüğüne dâir bize net bir resim çizmektedir.

Bu teriminin yaygınlığını belirten şeylerden biri de kıraatle ve Kur'an'ı onunla okumakla tanınan kârîlerin oluşudur. Buhârî'nin Mesrûk'tan rivâyet ettiğine göre Abdullah b. Amr, Abdullah b. Mes'ud'dan bahsetmiş ve şöyle demiştir: “Onu hâlen seviyorum. Zira Hz. Peygamber'i (sav) şöyle derken işittim: “Kur'an'ı dört kişiden öğrenin: Abdullah b. Mes'ud, Sâlim, Mu'âz b. Cebel, Übeyy b. Ka'b.””⁴⁵

5. Sahâbenin bazılarının Kur'an-ı Kerîm'i ezberlemesi: Birçok hadiste Ebu Bekir'in (ra) Kur'an'ı Rasulullah (sav) hayattayken ezberlediği geçmektedir.

Zehebî de Kur'an'ı Hz. Peygamber (sav) hayattayken ezberleyen yedi sahâbe zikretmiştir, onlar: Osman b. Affân (h. 35), Alî b. Ebî Tâlib (h. 40), Übeyy b. Ka'b (h. 20), Abdullah b. Mes'ud (h. 32), Zeyd b. Sâbit (h. 45), Ebu Mûsâ el-Eş'arî (h. 44) ve Ebu'd-Derdâ Uveymir b. Zeyd el-Ensârî'dir (h. 32). Zehebî bu isimleri saydıktan sonra şöyle söylemiştir: “Hz. Peygamber (sav) hayatta iken Kur'an'ı ezberlemiş oldukları bize ulaşan sahâbeler bunlardır. Kıraatler de arz yoluyla

⁴⁴ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Kitâbu Menâkıbu'l-Ensâr, Bâbu makdemu'n-Nebî (sav) ve Ashâbihi ile'l-Medîne, V, 66, nr. 3952.

⁴⁵ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Kitâbu Fezâilu'l-Kur'an, Bâbu'l-Kurrâ min Ashâbi'n-Nebî(sav), 6/186, No: 4999.

onlardan alınmıştır ve on imamın kıraatlerini rivâyetleri bu kişiler etrâfında dönüp dolaşmaktadır.”⁴⁶

6. Burada kıraat ilmi artık yukarıda zikri geçen sahâbelere yahut onlar gibi kıraat ilmi ile tanınmış kimselere mürâcaat edildiği ve hem onlara okumak hem de onlardan bu ilmi almak için onlara öğrencilik yapıldığı bir aşamaya gelmiştir. Zehebî bunu ikinci tabakayı tasnîf ederken zikretmiştir. Yine orada; Ebu Hureyre, Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. es-Sâib’in kıraati arz yoluyla Übeyy b. Ka’b’den aldıkları; Muğîra b. Ebî Şihâb el-Mahzûmî’nin Osman’a okuduğu; Esved b. Yezid en-Naha’î’nin ise kıraati İbn Mes’ud’a arz ettiği; Ebu Abdurrahman es-Sülemî’nin ise kıraati arz yoluyla hem Osman hem Ali hem de İbn Mes’ud’dan (r.anhum) aldığı zikredilmiştir.⁴⁷ Bu aşama hicrî I. asrın ilk yarısını geçmemiştir. Zira yukarıda adı geçen hâfız sahâbelerden en son vefât eden Zeyd b. Sâbit’tir ki o da hicrî 45 senesinde vefât etmiştir.
7. Görünen o ki Kur’an kıraatleri işlenen bir ders hâline geldikten sonra, farklı kıraat vecihleri de rivâyetlerde yerini almış ve nakledilir hâle gelmiştir. “İmâm Ebu Ubeyd el-Kâsım b. Selâm kıraatler hakkındaki kitabının başında şöyle demiştir: “Sahâbe ve onların dışındaki kimselerden, kendilerinden kıraat vecihleri nakledilenler.” Sahâbeden; Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, Sa’d, İbn Mes’ud, Huzeyfe, Sâlim, Ebu Hureyre, İbn Ömer, İbn Abbâs, Amr b. Âs, Abdullah b. Amr b. Âs, Mu’âviye, İbn Zübeyr, Abdullah b. es-Sâib, Âişe, Hafsa, Ümmü Seleme zikretmiş ve bunların muhâcirlerden olduğunu söylemiştir. Ensârdan ise, Übeyy b. Ka’b, Mu’âz b. Cebel, Ebu’d-Derdâ, Zeyd b. Sâbit, Ebu Zeyd, Mecma’ b. Cârîye, Enes b. Mâlik’i (r.anhum) zikretmiştir.”⁴⁸ Bu aşama da hicrî I. asrı geçmemiştir.
8. Hz. Osman b. Affân’ın mushafları birleştirdikten sonra şehirlere her bir mushafla beraber bir de mukrî tayin etmesi: Hz. Osman’ın gönderdiği mukrîler ise şunlardır: Basra’ya gönderdiği Âmir b. Kays, Kûfe’ye gönderdiği Ebu Abdurrahmân es-Sülemî, Şâm’a gönderdiği Muğîra b. Şihâb, Medîne’de Zeyd b. Sâbit ve Mekke’de Abdullah b. es-Sâib el-Mahzûmî.

⁴⁶ Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Osman, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr alâ’t-Tabakâti ve’l-A’sâr*, Darru’l-Kütübü’l-İlmiyye, bs.1, Beyrut, h.1417/m.1997, ss.9-10.

⁴⁷ Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâ*, s.21.

⁴⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fî’l-Kirââti’l-Aşr*, I, 6.

9. Her şehirden bir grubun Mushaf-ı Osman için gelmesi ve sahâbenin Hz. Peygamber'den (sav) aldığı üzere kıraatini öğrenmeleri: Böylelikle Hz. Peygamber (sav) zamanındaki sahâbeler gibi her bir şehirde kurrâ olmuştur. Bu aşama hicrî ilk asrın son yarısını ve ikinci asrın ilk yarısını kapsamaktadır.⁴⁹

10. Bu aşamayı İbnu'l-Cezerî'nin şöyle tarif etmiştir: “Daha sonra bir grup kendini kıraat ile iştigal etmeye ve onu ehlerinden almaya tahsis etmiştir. Kıraatin zaptına son derece önem göstermişlerdir; öyle ki o zamanın kıraat konusunda kendilerine uyulan, bu ilmi almak için kendilerine rihleler gerçekleştirilen ve bu ilmin onlardan öğrenildiği imamlar olmuşlardır. Kendi ülkelerinin ehli onların kıraatinin alınmasının makbul olduğu hususunda icmâ' etmişler ve iki kişi dahi bu konuda ihtilâf etmemiştir. Kendilerini kıraate tahsis etmelerinden ötürü de kıraatleri onlara nisbet edilmiştir. Bunlar;

Medine'de: Ebu Ca'fer Yezid b. el-Ka'kâ', Şeybe b. Nisâh ve Nâfi' b. Ebu Nu'aym,

Mekke'de: Abdullah b. Kesîr, Humeyd b. Kays el-A'rec ve Muhammed b. Muhaysin,

Kûfe'de: Yahya b. Vessâb, Âsım b. Ebu'n-Necûd, Süleymân el-A'meş, Hamza ve Kisâî,

Basra'da: Abdullah b. Ebu İshâk, İsâ b. Ömer ve Ebu Amr b. el-Alâ, Âsım el-Cahderî ve Ya'kûb el-Hadramî,

Şâm'da: Abdullah b. Âmir, Atiyye b. Kays el-Kilâbî, İsmâîl b. Abdullah b. el-Muhâcir, Yahya b. el-Hâris ez-Zimârî ve Şurayh b. Yezîd el-Hadramî'dir.⁵⁰

Bu kurrânın kıraat ilminde böyle uzmanlaşması, kıraat ilminin müstakil bir ilim olarak kabul edilmesi ve hakkında eserler telif edilmesine yol açmıştır. Bu aşama da hicrî I. asrın sonları ve II. asrın başlarında ortaya çıkmıştır.

11. Bu ise kıraat ilmi hakkında eser telif ve tedvîninin başladığı dönemdir. Tarihçiler bu ilimde ilk eser verenin kim olduğu konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Çoğunluk bu kişinin Ebu Ubeyd el-Kâsım b. Selâm (h. 224) olduğu görüşündeyken, bazıları ise bunun Ebu Hâtem es-Sicistânî (h. 255) olduğunu söylemiştir. Öte yandan Ebân b. Tağleb el-Kûfî (h. 141) olduğu yönünde zayıf bir görüş de vardır. Dr. Fadlî ise

⁴⁹Fadlî, *el- Kırââtü'l- Kur'anîyye Târîh ve Ta'rîf*, s. 37.

⁵⁰İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırââti'l-Aşr*, I, ss.8-9.

-incelediği kaynaklara dayanarak- kıraat ilminde ilk eser verenin Yahya b. Ya'mur (h. 90) olduğunu söylemiştir.⁵¹

12. Bu aşamada yedi kârînin kıraatleriyle yetinilmiş ve onların kıraatleri müstakil eserlerde toplanmıştır. Bu işlem, Ebu Bekir Ahmed b. Mûsâ b. Abbâs et-Temîmî el-Bağdâdî (h. 324) tarafından “el-Kırââtü's-Seb'a” adlı eserinde gerçekleştirilmiştir. Mekkî b. Ebu Tâlib, onlardan öncekiler değil de bu yedi kârînin kıraatinin daha meşhur olmasının gerekçesini şöyle belirtmiştir: “II. ve III. Asırlarda kârî imâmların birçok râvîsi vardı ve bunların arasında birçok kıraat ihtilâfı vardı. IV. Asırda insanlar Mushaf'a uyan, ezberlemesi kolay olan ve kurrânın okumakta olduğu kıraatlerle yetinmek istediler. Hal böyle olunca insanlar; sika ve güvenilirlik ve dindarlığıyla bilinen, ilmi kâmil olan, ömrü uzayıp hâli meşhûr olmuş, şehrindekiler naklettiğinde adâleti, okuduğu ve rivâyet ettiğinde sikalığı, okuduğu şeyi de bildiği konusunda icmâ' etmiş, kıraati onlara gönderilmiş olan mushafa muhâlefet etmeyen bir imâm aradılar. Hz. Osman'ın mushaf gönderdiği her şehirden, bu özelliklere sâhip olan ve kıraati bu şehre gönderilen mushafa uygun olan bir imâm seçtiler. Bu imâm;

Basra ehlinden Ebu Amr,
Kûfe ve kırsalının ehlinden Hamza ve Âsım,
Irâk ehlinden Kisâî,
Mekke ehlinden İbn Kesir,
Şâm ehlinden İbn Âmir,
Ve Medine ehlinden Nâfi' idi.

Bunların hepsi kıraat konusunda imâm olduğu meşhûr, uzun zamandır ikrâda bulunan ve insanların kendilerine farklı ülkelerden rihlelerde bulunduğu kişilerdi.”⁵²

ed-Dimyâtî el-Bennâ'nın “İthâf-i Fudalâi'l-Beşer” adlı kitabında şöyle geçmektedir: “Sonra bilinsin ki: Kıraat ilminin başkalarından değil de bu meşhur imâmlardan alınmasının sebebi şudur: Hz. Osman'ın hem Medîne'de birini tutup hem de kendinde “İmâm” denilen bir nüshayı tuttuktan sonra “Şam, Yemen, Basra, Kûfe, Medîne ve Mekke” şehirlerine gönderdiği mushaflara göre

⁵¹ Fadlî, *el- Kırââtü'l- Kur'anîyye Târîh ve Ta'rîf*, s. 39.

⁵² Mekkî el-Kayravânî, Ebu Muhammed Mekkî b. Ebu Tâlib Hamûş b. Muhammed b. Muhtâr el-Kaysî el-Kayravânî, *el-İbânetu an Me'âni'l-Kur'an*, thk. Dr. Abdülfettâh İsmâil Şelbî, Dâru Nahdati Mısır li't-Tab'i ve'n-Neşr, ss. 86-87.

muhtemel olan kıraatler çok olduğundan; bid'at ve hevâ ehli kimseler bid'atlarına uydurmak için Kur'an'ı câiz olmayan vecihlerle tilâvet etmeye başladılar. Bunun üzerine Müslümanlar; kendini Kur'an-ı Azîm ile iştigâle tahsis etmiş, sika imâmların kıraatleri üzerine birleşmek konusunda icmâ' ettiler. Kendisine mushaf gönderilmiş olan her bir şehirden; nakilde sika ve güvenilirlikle, hüsn-ü dirâyet ve kemâl-i ilm ile bilinen, hayâtını kıraat ilmiyle uğraşarak ve başkalarına kıraat öğreterek geçirmiş, bu hâli meşhûr olmuş, şehrinin ehlinin adâleti konusunda icmâ' ettiği ve kıraatleri de mushaflarının yazısının dışına çıkmayan meşhûr imâmlar seçtiler.⁵³ Yedi kıraat düzeninin ortaya konulduğu ve şâz kıraatlerin de şâz sayılma düzeninin ortaya çıktığı aşama da işte budur.

13. Daha sonra kıraatlere; ses, sarf, nahiv vb. yönlerden delil getirme aşaması gelmiştir. Yedi kıraate delil getirme konusunda ilk eser veren kişi Ebu Bekir Muhammed b. es-Sırrî'dir; ancak kitabını tamamlayamamıştı yalnızca Fâtîha ve Bakara Sureleri'ni yazabilmiştir. Bundan sonra bu alanda ard arda eserler verilmiştir. "el-Hüccetü fi İleli'l-Kıraati's-Seb'" kitabıyla Hüseyin b. Ahmed b. Hâlûye, "el-Hüccetü fi'l-İhticâci li'l-Kirââti's-Seb'" kitabıyla Ebû Ali el-Fârisî bu alanda eser veren kimselerdendir ve bunlardan başka birçok isim de mevcuttur.
 14. Daha sonra yedi kıraat hakkındaki eserler birbirini takip etmiştir. Bunların en önemli ve en meşhurlarının şunlar olduğunu söylemek mümkündür:
 1. Ebû Amr ve Osman b. Sa'id ed-Dânî'nin (h. 444) "et-Teysîru fi'l-Kıraati's-Seb'" ve Câmî'u'l-Beyân fi'l-Kirââti's-Seb'" gibi eserleri.
 2. Ebu'l-Kâsım b. Fîrrûh el-Endelûsî eş-Şâtîbî'nin "Hirzu'l-Emânî ve Vechu't-Tehânî" isimli, "Şâtîbiyye" diye bilinen manzum eseri; ki bu eser Dânî'nin "Teysîr"inin nazma dökülmüş hâlidir ve 1173 beyitten oluşmaktadır.
 15. Bu; "Kur'an yedi harf üzere indirildi." hadisinden geçen yedi harfin, İbn Mücâhid'in seçtiği ve sahîh kabul ettiği yedi kıraat olduğu ve bunların dışındakilerin şâz olduğu konusunda zihinlerde oluşan yargıyı yıkmak için kıraatlerin münferid veya altı, sekiz veya on kıraat olarak ele alınması aşamasıdır.
- İmâm Zehebî demiştir ki: "Şeyhülislâm Ebu'l-Fazl Abdurrahmân b. Ahmed er-Râzî; avâmmin "Kur'an yedi harf üzere indirildi." hadisinde bahsedilen yedi

⁵³ Dimyâtî, *İthâfu Fuzalai'l-Beşer*, ss.7-8.

harfin bu yedi kıraat olduğu zannına kapılmalarına sebep olan şüpheyi zikrettikten sonra şöyle demiştir: İnsanlar bu şüpheden dolayı İbn Mücâhid'in seçtiği yedi sayısını artırıp kıraatleri sekiz veya on kıraat yapmışlardır. Ben de onların bu sekiz, on kıraat kabulüne yahut kıraatleri birleştirme görüşlerine sadece bu zikrettiğim şüpheyi ortadan kaldırmak için uydum.”⁵⁴

Kıraatlerin münferid kılınmasından kasıt, bir eserde yalnızca tek bir kıraatin ele alınması; altı kıraat yapılması ise yalnızca altı kıraatin zikredilmesidir. Bundan maksat ise bazılarının zannettiği gibi yedi kıraatin yedi harf olmadığının bilinmesidir.

Bu dönem, hicrî IV. asırdan XII. asra kadar sürmüştür.

Müellifler seçtikleri kıraatlerde şu şartların bulunmasına dikkat etmişlerdir:

1. Arapça'daki vechinin güçlü olması.
2. Mushaf-ı Osmânî'ye uygun olması.
3. Genelin onun hakkında ittifâk etmiş olması.

Onların genelden kastı ise Medine ve Kûfe ehlinin ittifâk etmesidir. Mekke ve Medine ehlinin ittifâkını kastetmiş olmaları da mümkündür.⁵⁵

16. Bu aşamada ise sahîh kıraati diğerlerinden ayıran kıstaslar gelişmiştir. Bu; müsned olmayan veya rivâyeti zayıf olan veya mütevâtir olmayan veya tek bir râvînin yedi kârîden teferrüd ettiği; Kur'an kıraatiden sayılamayacak olanların esas Kur'an kıraatinden ayırt edilebilmesi içindir. Bunların hiçbirisi Kur'an sayılamaz, zira senedi kat'î değildir.

Kıstas ise kıraatin şu rükünleri sağlıyor olmasıdır:

1. Senedinin sahih olması.
2. Arapça'ya uygun olması.
3. Mushaf-ı Osmânî'ye uygun olması.⁵⁶

Bu rükünlerin tafsilatı ise bir sonraki mebhaste bahsedilecektir.

⁵⁴ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırââtî'l-Aşr*, I, 43.

⁵⁵ Fadlî, *el- Kırââtü'l- Kur'anîyye Târîh ve Ta'rîf*, s. 59.

⁵⁶ Fadlî, *el- Kırââtü'l- Kur'anîyye Târîh ve Ta'rîf*, s.60.

1.3. Sahih Kıraatin Rükünleri ve Kıraat Çeşitleri

1.3.1. Sahîh Kıraatin Rükünleri

Mütekaddim kıraat âlimleri, bir kıraatin kabul edilmesi için şu şartları taşıması gerektiği görüşündedirler:

1. Arapçada güçlü bir vechi olması.
2. Mushaf-ı Osmânî'ye uygun olması.
3. Genelin onun hakkında ittifâk etmiş olması.

Onların genelden kastı ise Mekke ve Medine ehlinin ya da Medine ve Kûfe ehlinin ittifâk etmiş olmasıdır. Sened açısından en sahih ve dil açısından da en fasih kıraatler olmaları sebebiyle Nâfi' ve Âsım'ın ittifâk etmesini kastetmiş olmaları da mümkündür.

Bundan sonra sahîh kıraati diğerlerinden ayıran kıstas şöyle şekillenmiştir:

1. Senedinin sahih olması.
2. Arapça'ya uygun olması.
3. Mushaf-ı Osmânî'ye uygun olması.

Daha sonra bu kıstas 2. ve 3. şartlar açısından bir miktar genişlemeye uğramış ve İbnu'l-Cezerî'nin de zikrettiği üzere şartlar şu hale gelmiştir:

1. Kıraatin senedinin sahîh olması.
2. Bir vecihle dahi olsa Arapçaya uygun olması.
3. İhtimal olarak dahi olsa Mesâhif-i Osmâniyye'den herhangi birine uygun olması.⁵⁷

İmam İbnu'l-Cezerî “Tayyibetu'n-Neşr”de şöyle demiştir:⁵⁸

فكلما وافق وجه نحو ... وكان للرسم احتمالاً يحوي

وصح إسناداً هو القرآن ... فهذه الثلاثة الأركان

وحيثما يختل ركن أثبت ... شذوذه لو أنه في السبعة

⁵⁷ Bkz. Senedî, Ebû Tâhir, *Safahât fî Ulûmu'l-Kur'an*, s. 56-67.

⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf, *Taybetü'n-Neşr fî'l-Kirâati'l-Aşr*, thk. Muhammed Temîm ez-Zağbî, Dâru'l-Hüdâ, bs.1, Jeddah, h.1414/1994, s.32.

(Her ne zaman nahvin bir vechine uysa ... Mushaf'ın yazısına da ihtimalle dahi uysa

İsnâdı da sahih olursa işte o Kur'an'dır ... Sahih kıraatin üç rûknü işte bunlardır

Ve biri dahi eksik olsa bu rûkûnlerden ... Şâz olduğu anlaşılır, olsa dahi yedi kıraatten)

Senedin ne kadar sahîh olacağı konusunda ise ihtilâfa düşmüşlerdir: Cumhur; kıraatler de Kur'an olduğu ve Kur'an da ancak tevâtürle sâbit olduğu için kıraatlerde de tevâtürü şart koştur. Bazıları ise meşhûrluk veya istifâda ile yetinmiştir. Zira istifâda, o kıraatin Kur'anlığının sâbit olması için gereken kat'î ilmi sağlar. Bu görüşten olanlardan biri de İbnu'l-Cezerî ve Şâtıbiyye Şârihi Ebu Şâme'dir.

Sonunda ümmet, kıraatlerin kabulü için gereken rûkûnlerin şunlar olduğu konusunda icmâ' etmiştir:

a. Kıraatin mütevâtir olması.

Tevâtür ise; senedin başından sonuna kadar, yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun kendileri gibi başka bir topluluktan nakletmiş olmalarıdır ve bu topluluk için belirli bir sayı yoktur. Tevâtür, cumhura göre kıraatlerin kabulü için temel bir şarttır ve senedin sahîh olmasının yetmeyeceği görüşündedirler. Bu yüzden Kur'an'ı şöyle tanımlamışlardır: Mushafın iki kapağı arasındaki, nesilden nesile bize gelene kadar tevâtürle nakledilmiş olan şeydir.⁵⁹

b. Bir vecihle dahi olsa Arapçaya uygun olması.

Bunun için Arapçanın vecihlerinden sadece birine dahi uygun olması yeter. Yani; bu vecih ister fasîh ister efsah olsun, ister kendisi hakkında icmâ' edilmiş ister ihtilâf edilmiş olsun, kıraatin senedi sahih olduktan ve kendi de Mesâhif-i Osmânî'lerden herhangi birine de uygun olduktan sonra, dil açısından zayıf bir veche uygun olmasının ona bir zararı olmaz. Bunun örneği, Hamza'nın kıraatinin “وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ” âyetindeki “وَالْأَرْحَامَ” kelimesini mecrûr okumasıdır.

Nitekim diğer kârifler bu kelimeyi Lafza-ı Celâl'e atfederek mensûb okumuşlardır.

Hamza ise bu kelimeyi mecrûr okumuştur. Bunun Arapça açısından şöyle birkaç tevcîhi vardır:

⁵⁹ Senedî, Ebû Tâhir, *Safahât fî Ulûmu'l-Kur'an*, s. 58.

Kûfîlerin mezhebi üzere “به” kelimesindeki mecrûr zamire atf kabul etmiştir.

Yahut harf-i cerrin tekrarlandığı ancak malum olduğu için hazf edildiği görüşündedir. Yani kelimenin aslı “وبالرحام”dır.

Ya da Basrîlerin görüşü üzere; erhâmın (akrabalık bağlarının) önemine vurgu yapmak ve sıla-i rahime teşvik etmek için bu kelimeye kasem (yemin) edildiği görüşündedir ki bu durumda bu kasemin cevâbı da Lafza-ı Celâl’dir.

Bu tevcîhlerin hepsine göre de dil açısından Hamza’nın kıraati sahîhtir. Ne tevâtürüyle ilgili, ne de Arapçanın vecihlerinden birine uymasıyla ilgili onda bir problem yoktur.⁶⁰

İmâm Zürkânî şöyle der: “Nahv âlimleri, koydukları nahiv kurallarını Allah’ın kitabından ve Rasulullah’ın kelâmından ve Arapların kelâmından almışlardır. Kur’an’ın Kur’anlığı makbûl rivâyetle sâbit olduğu için; Kur’an, nahiv âlimlerine ve koydukları kurallara hükmeder hâle gelmiştir. Hal böyle olunca; bizim Kur’an’ı onların kurallarına arz etmemiz değil, onların koydukları kuralları Kur’an’a arz etmeleri gerekmiştir. Aksi takdirde bu, âyete ters bir davranış ve gözetilmesi gereken hususta aslı ihmâl etmektir.”⁶¹

c. İhtimal olarak dahi olsa Mesâhif-i Osmâniyye’den herhangi birine uygun olması.

Mushaflardan herhangi birine uymasından kasıt ise, bu mushafların birinde olup diğerinde olmayana uymasıdır. İbn Âmir’in kıraati böyledir ki: “قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ” âyetini “قَالُوا” kelimesinden önce vâv harfi olmaksızın okur. Zira Şâm Mushafı’nda da vav harfi yoktur. Ayrıca “وَالزُّبُرُ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ” âyetinde de iki ismi de başında bâ harfiyle okur, çünkü aynı mushafta bu da böyledir.

İbn Kesîr ise Tevbe Sûresi’nde son geçen “جَنَّتْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ” âyetini “من” harf-i cerrîyle okumaktadır, çünkü Mekke Mushafı’nda bu harf-i cerr de mevcuttur.

Bunun gibi, mushafların farklılık gösterdiği birçok yerde, şehirlerin imamaları kendi mushaflarına uygun şekilde okumuşlardır. Eğer bu okuyuşun Mesâhif-i Osmâniyye’den hiçbirinde yeri olmasaydı, kendisi hakkında icmâ’ edilmiş yazıya aykırı olduğu için bu okuyuş şâz olacaktı.

⁶⁰ Senedî, Ebû Tâhir, *Safahât fî Ulûmu’l-Kur’an*, s. 64.

⁶¹ Zürkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, I, 422.

“İhtimal olarak dahi olsa” ifadesinden kasıt ise şudur: Takdîrle dahi olsa yazıya uyan bir kıraat olmasıdır. Zira kıraatlerin yazıya uygunluğu tahkikle ve sarîh olarak olabileceği gibi takdîrle ve ihtimâlde de olabilir. Bunun örneği “مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ” âyetidir.

Zira bütün mushaflarda “مَلِكِ” kelimesi elif harfi olmaksızın yazılmıştır ancak “fâil” vezni üzere ve “feil” vezni üzere hem elifli hem de elifsiz okunmuştur ve bu kıraatlerin ikisi de mütevâtirdir.

Bu kelimenin elifsiz kıraati, Mushaf’ın yazısına tahkikle ve sarîh olarak uygundur. Bu aynı, “مَلِكِ النَّاسِ” âyetinin elifsiz okunması gibidir.

Kelimenin elifli kıraati ise takdîr ile muhtemeldir. Bu, “قُلِ اللَّهُمَّ مَلِكُ الْمَلِكِ” âyetinin elifsiz yazıldığı halde bütün kıraatlerde yalnızca elifli şekilde okunması gibidir. Zaten “قَادِرٍ” ve “حِ” gibi esmâ-yı ef’âlde olduğu gibi elif, yazıda kısaltma olsun diye hafzedilebilir.

Kıraat farklılıklarının Mushaf’ın yazısına tahkikle uygun olması durumu ise oldukça fazladır. Meselâ “تُعْفِرُ لَكُمْ” âyetinin yâ harf ile “يُعْفِرُ لَكُمْ” şeklinde ve nûn harfi ile “تُعْفِرُ لَكُمْ” şeklinde ve tâ harfi ile “تُعْفِرُ لَكُمْ” şeklinde okuması buna örnektir. Aynı şekilde “تَعْلَمُونَ” kelimesinin yâ ve tâ harfi ile okunması da böyledir.

Mushaf’ın yazısı bunların hepsini tahkikle muhtemeldir. Zira Mesâhif-i Osmâniyye’de noktalar ve harekeler yoktur.

İdgâma uğramış, ibdâle uğramış, sâbit, mahzûf veya bunun gibi durumlar içeren harflerde Mushaf’ın yazısının sarîhine aykırı olan kıraat, eğer sâbit bir kıraat ise Mushaf’a aykırı sayılmaz. Bundan dolayı “Yâât-ı Zevâid” diye bilinen yâ harflerinin isbâtı ya da hafî, kıraatin reddedilmesini gerektiren yazıya muhalefet kabilinden sayılmaz. Çünkü buradaki muhalefet göz ardı edilebilir cinstendir. Zira aynı anlama gelen, Mushaf’ın yazısına çok yakın bir muhâlefettir ve kıraatin sahîh olması, şöhreti ve kabul görmüş olması bu durumu göz ardı edilir hâle getirir. Ancak bir kelimenin fazla veya eksik olması yahut önce veya sonra gelmesi bunun aksinedir. Hurûf-u me’ânîden bir harf dahi olsa, onun hükmü de kelimenin hükmü gibidir ve yazıya aykırı olması kabul edilmez. İşte Mushaf’ın yazısına uygunluk ve aykırılık konusundaki net çizgi budur.⁶²

⁶² Senedî, Ebû Tâhir, *Safahât fî Ulûmu’l-Kur’an*, s. 65.

1.3.2. Kıraat Çeşitleri

Müteahhir âlimler arasında, özellikle de fıkıh usûlü âlimleri arasında kıraatleri iki çeşide ayırmak yaygındır: Mütevâtir ve şâz ya da âhâd. Bülkînî (h. 824)⁶³ ise onları üçe ayırmıştır: Mütevâtir, şâz ve âhâd. Suyûtî (h. 911)⁶⁴ ise İbnu'l-Cezerî'den kıraatlerin birçok çeşit olduğu konusunda şöyle ince bir taksim nakletmiştir:

Birincisi: Mütevâtir Kıraatler:

Bunlar, senedin sonuna kadar, yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun kendileri gibi bir topluluktan rivâyet ettiği kıraatlerdir. Örneği ise yedi kârîden gelen tarîklerin ittifâk ettiği okuyuşlardır ki kıraatlerin çoğu böyledir. Meselâ “مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ” kıraati mütevâtir bir kıraattir, Âsım, Kisâî, Ya'kûb ve Halef böyle okurken; diğer imâmlar ise elifi hafz edip “مَلِكِ يَوْمَ الدِّينِ” şeklinde okumuşlardır.⁶⁵

İkincisi: Meşhûr Kıraatler:

Bunlar ise senedi sahîh olmakla beraber tevâtür mertebesine ulaşmamış ancak kendisi Mushaf'ın yazısına ve Arapçaya uygun olan ve kurrâ arasında şöhret bulup onların galat ya da şâz saymadıkları kıraatlerdir.

Örneği ise yedi kârîden gelen tarîklerin ihtilâf ettiği okuyuşlardır, bazı râvîler öyle rivâyet etmişken bazıları farklı rivâyet etmiştir.

Bunların örnekleri kıraat kitaplarında “Ferşi'l-Hurûf” denen kısımda mütevâtir kadar çoktur. Meselâ Ebu Ca'fer'in “مَا أَشْهَدُنَاهُمْ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَا خَلَقَ أَنْفُسَهُمْ وَمَا كُنْتُ” âyetini “وما كنت” ibâresinde tâ harfinin fethi ile ve “ما أشهدناهم” ibâresinde de cem' lafzı ile okuması böyledir. Oysa diğerleri bunu “وما كنت” ve ifrâd ile “ما أشهدنهم” şeklinde okumuşlardır.⁶⁶

Üçüncüsü: Âhâd Kıraatler:

Bunlar ise senedi sahîh olup kendi Mushaf'ın yazısına yahut Arapçaya muhâlif olan, ayrıca yukarıda zikredilen şöhreti de bulamamış kıraatlerdir. Bu tür kıraatler okunmadığı gibi Kur'an olduğuna inanılması da gerekmez.

⁶³ Bk. Suyûtî, *el- İtkân fî ulûmi 'l- Kur'an*, I, 258.

⁶⁴ Suyûtî, *el- İtkân fî ulûmi 'l- Kur'an*, I, 258.

⁶⁵ Rûmî, Fehd b. Abdurrahman b. Süleymân, *Dirâsâtun fî ulûmi 'l- Kur'ani 'l- Kerîm*, ys. bs.12, 2003, s. 326.

⁶⁶ Rûmî, *Dirâsâtun fî ulûmi 'l- Kur'ani 'l- Kerîm*, s. 327.

İbn Abbâs'ın "وَكَانَ أَمَامَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ غَضَبًا" âyetinde "صالحه" ifâdesini eklediği ve "وراءهم" yerine "أمامهم" dediği kıraati buna örnektir.

Ayrıca İbn Mes'ûd'un "فَصَيَّامٌ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مُتَتَابِعَاتٍ" kıraati de böyledir.⁶⁷

Dördüncüsü: Şâz Kıraatler:

Bunlar senedi sahîh olmayan kıraatlerdir. Şâzın tarifini Mekki b. Ebu Tâlib'ten⁶⁸ şöyle nakledilmiştir: Şâz; sika olmayan birinin naklettiği ya da sika birinin naklettiği ancak Arapçaya hiçbir vecihle uymayan kıraatlerdir. Şâz kıraatler hakkındaki eserler çoktur. -İbnu'l-Cezerî'nin de zikrettiği üzere⁶⁹ - sika olmayanın naklettiği kıraatin örneği şâzlarla ilgili kitaplardaki isnâdı zayıf olan kıraatlerin çoğudur. İbn Semeyfa', Ebu's-Semmâl ve başkalarının âyetteki "تَنْجِيكَ بِدَيْكَ" ibâresini hâ-ı mühmele ile "تنحيك" şeklinde okuması, "لَتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ" ibâresini de lâm harfinin sükûn yerine fethi ile okuması buna örnektir. Ayrıca Ebu Hanife'ye nisbet edilen "إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ" âyetinin hâ harfinin ref'i ve hemzenin nasbı ile kıraati de böyledir.

Sika birinin rivâyet ettiği ancak Arapçaya hiçbir vecihle uymayan kıraat ki bunun gibi kıraatler ancak sehiv, galat veya zapt eksikliği sonucu ortaya çıkar ve muhakkik imâmlar ve zapt sâhibi hâfızlar bunları tesbit ederler ve bunların sayısı neredeyse yok denecek kadar azdır; işte böyle bir kıraate örnek olarak bazıları Nâfi'den çıkmış olan hemzeli "معاش" okuyuşunu ve Yahya'nın İbn Âmir'den rivâyet ettiği yâ harfini fethalı yapmakla beraber hemzenin de okunduğu "أَدْرِي أَقْرَبُ" kıraatini zikretmişlerdir.⁷⁰

Beşincisi: Mevzû' Kıraatler:

Bunlar asılsız kıraatler, yani isnâdsız olarak rivâyet edilen kıraatlerdir. Isnâdsız kıraatler mevzû' kabul edilir, zira kıraatler tevkîfidir. İbnu'l-Cezerî demiştir ki: "Merdûd kıraatlerden bir kısım daha kalmıştır ki o da Arapçaya ve Mushaf'ın yazısına uygun olmakla beraber hiç nakledilmemiş olan kıraatlerdir. Tabi ki böyle kıraatler reddedilmeye daha müstehaktır ve okunması da çok daha yasaktır. Bunu yapan, büyük günahlardan birini işlemiş olur." Bunun örneği ise mâzî sigasıyla "مَلِكٌ يَوْمَ الدِّينِ" şeklinde okumaktır.⁷¹

⁶⁷ Kattân, *Mebâhis fî ulûmi'l- Kur'an*, s. 179.

⁶⁸ İbn Ebû Tâlib, *el- İbâne an meânî'l- kırâât*, s. 52.

⁶⁹ İbnü'l- Cezerî, *en-Neşr fî'l- kırââtî'l- aşr*, I, 16.

⁷⁰ Rûmî *Dirâsâtun fî ulûmi'l- Kur'ani'l- Kerîm*, s. 328.

⁷¹ Rûmî, *Dirâsâtun fî ulûmi'l- Kur'ani'l- Kerîm*, s. 329.

Altıncısı: Müdrec Kıraatler:

Bu, Suyûtî'nin kıraat türlerine eklediği bir tür kıraattir. Ondan kastı ise “kıraatlere tefsir amacıyla eklenen şeylerdir.” Bunun örneği, Sa'îd b. Mansûr'un Sa'd b. Vakkâs'tan rivâyet ettiği (ra) “وَلَهُ أَحُّ أَوْ أُخْتُ مِنْ أُمِّ” kıraatidir. Buhârî'nin rivâyet ettiği, İbn Abbâs'ın (r.anhuma) “لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ” kıraati de böyledir. Ayrıca yine Sa'îd b. Mansûr'un İbn Zübeyr'den rivâyet ettiği “وَلَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسْتَعِينُونَ اللَّهَ عَلَى مَا أَصَابَهُمْ” kıraati de böyledir ki onun hakkında Amr “Bilmiyorum ki bu onun kıraati miydi yoksa âyeti mi tefsir etmişti?” demiştir.⁷²

İbn Cezerî'de şöyle demiştir: “Belki de izâh ve beyân etmek için tefsiri okumalarının arasına katıyorlardı. Çünkü onlar zaten Hz. Peygamber'den (sav) Kur'an olarak neyi aldıklarını gayet iyi biliyorlardı ve onlar başka bir şeyin ona karışması riskini yoktu. Ve hatta bazıları bu tefsirleri Kur'an'la beraber yazıyordu dahi. Ancak bazı kimselerin “Sahâbe ma'nâ ile kıraati câiz görüyordu.” sözüne gelince, şüphesiz ki bu kimseler yalan söylemektedir.”⁷³

1.3.3. Kıraatleri Delil Olarak Kullanmanın Hükümü

Abdülfettâh el-Kâdî bu kıraatlerin hükmünü şu şekilde özetlemiştir:

“Ve'l-hâsıl; bir kıraat eğer Arapçaya veya Mushaf'ın yazısına muhâlif ise merdûd olduğu konusunda icmâ' vardır. Eğer bir sikadan rivâyet ediliyor olsa dahi böyledir, ki bu zaten neredeyse yok denecek kadar zor bir ihtimaldir.

Eğer Arapçaya ve Mushaf'ın yazısına uyar ve tevâtürle nakledilirse de makbûl olduğu konusunda icmâ' vardır.

Eğer Arapçaya ve Mushaf'ın yazısına uyar, ancak sika kimselerden âhâd tarîklerle rivâyet edilirse, böyle bir kıraatin hükmü konusunda ihtilâf vardır: Cumhur merdûd olduğu ve namazda okunmasının ister meşhûr ister de mustefâd olsun câiz olmadığı görüşündedir. Mekkî b. Ebu Tâlib ve İbnü'l-Cezerî ise meşhûr veya mustefâd olması şartıyla makbûl olduğu ve okunmasının da câiz olduğu görüşündedir. Ancak meşhûr veya mustefâd mertebesine ulaşamazsa, okunmasının câiz olmadığı konusunda icmâ' olduğu ortadadır.

⁷² Suyûtî, *el- İtkân fî ulûmi 'l- Kur'an*, I, 256.

⁷³ İbnü'l-, *en- Neşr fî'l Cezerî - kırââtî'l- aşr*, I, 32.

Buradan anlaşılıyor ki cumhura göre şâz kıraat, tevâtür yoluyla gelmeyen kıraattir. Mekkî ve onun görüşünü benimseyenlere göre ise sikalardan rivâyet edilse dahi Mushaf'ın yazısına veya Arapçaya muhâlif olan kıraattir yahut Mushaf'ın yazısına ve Arapça'ya uyup sika olmayandan gelen yahut sikadan gelen ama kabul görmemiş ve istifâda ya da şöhet mertebesine de ulaşmamış kıraattir.

Şâz kıraati okumanın hiçbir şekilde câiz olmadığını bildiğine göre, onu öğrenmenin veya öğretmenin, kitaplarda tedvîn etmenin, lugat, i'râb, ma'nâ açısından vecihlerini beyân etmenin, onunla delil getirmenin câiz olduğunu söyleyerek ondan şer'î hükümler çıkarmanın, Arapçanın herhangi bir vechi için onu delil getirmenin câiz olmadığını da bilesin. Eski ve yeni âlimlerin fetvâları da hep bu şekildedir. Ve Allah en iyisini bilir.”⁷⁴

1.4. On Kıraat İmamı ve Râvîleri

1.4.1. Kıraat ve Rivâyet Kavramları Arasındaki Fark

Kıraat âlimlerinin bu konuda söylediklerini kısaca şöyle ifade etmek mümkündür: On kıraat imamından birine nisbet edilip de o imamın kendi râvîleri arasında da öyle okunduğuna dâir ittifak bulunan okuyuş farklılıklarına kıraat denilir. Bunlar; Nâfi'in kıraati, İbn Kesîr'in kıraati şeklinde ifade edilir. Bir imamın râvisine nisbet edilen okuyuş farklılıklarına ise rivâyet denilir. Bunlar da, Dûrî'nin Ebû Amr'dan rivâyeti, Hafs'ın Âsım'dan rivâyeti şeklinde ifade edilir. Okuyuşu râvîden direkt olarak alan kişiye veya ondan alandan alarak dolaylı olarak alan kişiye nisbet edilen okuyuş farklılıklarına da, bu kişinin zincirde râvîden ne kadar uzaklaştığına bakılmaksızın tarîk denilir. Bunlar da, Verş rivâyetinin İsbahânî tarîki, Hafs rivâyetinin Ubeyd b. Sabbâh tarîki şeklinde ifade edilir.

Mesela, vasl üzere okurken iki sure arasında besmelenin okunması veya okunmaması konusunda ihtilaf vardır. Kıraat imamlarından bazıları onu okumuşken, bazıları okumamıştır. Nâfi' ve İbn Kesîr de onu okuyan imamlardandır. İbn Kesîr'in iki râvisi de bunu imamlarından naklederken ihtilaf etmeyip okunduğu şeklinde rivâyet ettikleri için, “Bu, İbn Kesîr'in kıraatinde görülen bir uygulamadır.” şeklinde ifade edilir. Nâfi'in râvîleri ise onun besmeleyi okuyup okumadığı konusunda ihtilafa düşmüştür. İlk

⁷⁴ Kâdî, Abdülfettâh, *el-Kırââtü's-Şâzze ve Tевcîhiha min Lügati'l-Arab*, Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, Beyrut, h.1401/m.1981, s.10.

râvi olan Kâlûn'dan onu okuduğu şeklinde tek bir görüş geldiği için “Bu, Nâfi'in Kâlûn rivâyetinde görülen bir uygulamadır.” şeklinde ifade edilir. Diğer râvi olan Verş'in ise onu okuyup okumadığı konusunda ihtilafa düşülmüş ve İsbahânî ondan okunulacağı şeklinde aldığını söylemiştir. Bu yüzden bu da “Bu, Verş'in İsbahânî tarîkinde görülen bir uygulamadır.” şeklinde ifade edilir.

Yani vasl üzere okurken iki sure arasında besmelenin okunması; İbn Kesîr kıraati, Nâfi'in Kâlûn rivâyeti ve Verş'in İsbahânî tarîkinde görülen bir uygulamadır.

Rum Sûresi'nin *اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً* (Rum30/54) âyetinde geçen *ضعف* kelimesindeki dat harfinin fethayla okunmasında da bu farklılık görülmektedir. Bu okuyuş; Hamza kıraati, Âsım kıraatinin Şu'be rivâyeti ve Hafs'ın Ubeyd b. Sabbâh tarîkinde görülen bir uygulamadır.

İşte vâcib olan okuyuş farklılıkları böyledir. Zaten bunlar da kıraat, rivâyet ve tarîklerin ta kendisidir. Yani kurrânın bu farklılıklara dikkat etmesi gerekir. Eğer bunlardan birini ihlal ederse, bu onun rivâyetinde bir kusur olarak kabul edilir.⁷⁵

1.4.2. On Kıraat İmamı

1.4.2.1. Nâfi' el-Medenî

Adı, Nâfi' b. Abdірrahmân b. Ebî Nu'aym el-Leysî'dir. Künyesi Ebû Ruveym olup Medineli bir kıraat imamıdır. Künyesinin Ebu'l-Hasen olduğu, Ebû Abdillâh olduğu, Ebû Nu'aym olduğu şeklinde farklı rivâyetler vardır, ancak en meşhuru Ebû Ruveym olduğudur.⁷⁶

Önemli şahsiyetlerden ve yedi meşhur kıraat imamından biridir. Medine'de meşhur olmuş ve oradaki Reîsu'l-Kurrâ (Kurraların Başı) ünvanıyla tanınmıştır.

İmam Mâlik onun için “Nâfi', kıraat ilminde insanların imamıdır.” demiştir. Saîd b. Mansûr da “Mâlik'i 'Nâfi'in kıraati sünnettir.' derken işittim.” demiştir. Nâfi'in faaliyetleri, Kur'an kıraatini öğretmekle sınırlı değildir, bilakis hadis rivâyetinde de bulunmuştur. Ancak az rivâyeti vardır.

⁷⁵ Bkz. Sindî, Ebû Tâhir Abdulkayyum Abdulgafûr, *Safahât fî ulûmi'l-kırâât*, el-Mektebetü'l-emdâdiye, bs.1, ys. h.1415, s.11-13; Abdulfettah b. Abdülğani b. Muhammed el-Kâdî, *el-Budûrû'z-zâhire fî'l-kırââtî'l-aşri'l-mütevâtire min tarîkayî's-Şâtibîyye ve'd-dürre*, Dâru'l-kitâbî'l-arabî, Beyrut, s. 10-11.

⁷⁶ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr alâ't-tabakât ve'l-a'sâr*, s. 64.

İbn Hibbân onu *Kitâbu's-Sikât*'da zikretmiştir.⁷⁷ Nâfi'e talebelik etmiş olan bir kişi şöyle rivâyet etmiştir: “Nâfi' konuştuğunda ağzından misk kokusu gelirdi. Ona dedim ki: “Ey Ebû Abdillâh, her seferinde Kur'an okutmak için oturmadan önce koku mu sürünüyorsun?” Dedi ki: “Hiçbir kokuya elimi sürüyor değilim. Ancak rüyamda Hz. Peygamber'i (sav) ağzımın içine doğru Kuran okurken gördüm. O zamandan beri ağzımdan bu koku gelmektedir.””

Medine'deki tâbiinden birçok kişiden kıraat almıştır. Esmer olup ten rengi koyu renkti ve İsbahân kökenliydi.⁷⁸

Tâbiinden kalabalık bir gruptan kıraat almıştır. 70 tâbiiden kıraat aldığı ve bunların arasında Ebû Hureyre'den kıraat almış olan Abdurrahmân b. Hürmüz el-A'rec'in, on kıraat imamından biri olan Ebû Ca'fer Yezîd b. Ka'kâ'n, Şeybe b. Nassâh'ın bulunduğu rivâyet edilmektedir.⁷⁹

Ondan da birçok kişi kıraat öğrenmiştir, Süleyman b. Müslim b. Cemâz ez-Zührî, İsmail b. Ca'fer b. Ebî Kesîr ve onun kardeşi Ya'kûb b. Ca'fer bunlardan bazılarıdır.⁸⁰

Nâfi', h. 169 yılında Medine'de vefât etmiştir. Bu konuda farklı rivâyetler de vardır. Ölüm döşeğindeyken evlatları ona “Bize vasiyet et.” demişlerdir. O da “Allah'tan sakının, aranızdaki münasebetleri düzeltin, Allah ve rasulüne itaat edin.” demiştir.⁸¹

Ondan kıraatini rivâyet etmiş olanların en meşhuru ise şu iki kişidir:

- **Kâlûn:** Tam adı Ebû Musa İsa b. Mina olup Benî Zurayk kabîlesinin âzatlısıdır. Büyük bir tecvid ve nahiv âlimidir. Aslında Nâfi'in üvey evlâdı olduğu ve kıraatinin güzelliğinden ötürü ona Kâlûn lakabını verdiği de söylenir. Kâlûn hem hocası Nâfi'den, hem Muhammed b. Ca'fer b. Ebî Kesîr'den, hem de İbn Ebi'z-Zinâd'dan kıraat rivâyet

⁷⁷ Bkz. Ziriklî, Hayreddin Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımeşkî, *el-A'lâm*, Dâru'l-ilmi li'l-melâyîn, bs. 5, ys. 2002, VIII, 5; Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ'*, Dâru'l-hadis, bs. 2, Kahire, h. 1400, VII, 35; Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf Ebû'l-Haccâc Cemâlüddin, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-risâle, bs. 1, Beyrut, 1980, XXIX, 282.

⁷⁸ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr alâ't-tabakât ve'l-a'sâr*, s.64.

⁷⁹ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ'*, VII, 35.

⁸⁰ Temîmî, Ahmed b. Mûsâ İbnü'l-Abbâs-Bağdâdî, Ebû Bekr b. Mücâhid, *es-Seb'atu fî'l-kırâât*, thk. Şevkî Dayf, Dâru'l-ma'rife, bs. 2, Mısır, h. 1400, s.62.

⁸¹ İbnü'l-Cezerî, Şemsüddin Ebû'l-hayr Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf, *Gâyetü'n-nihâye*, Mektebetü İbni Teymîyye, ys. h.1351, II, 334.

etmiştir. Ondan da Ebû Zur'a, Kâdî İsmail, Ahmed b. Sâlih ve Halef kıraat rivâyet etmiştir.

H. 220 yılında 80 küsur yaşında vefât etmiştir.⁸²

- **Verş:** Tam adı Ebû Saîd ve Ebû Amr Osman b. Saîd b. Abdillâh b. Amr olup Mısır diyârının Şeyhu'l-Kurrâ (Kurrânın Hocası) ünvânına sâhip kıraat âlimidir. H. 110 yılında doğduğu rivâyet edilir.

Birçok defa Kur'an'ı Nâfi'e tecvid üzere okumuştur. Nâfi' de onu çok beyaz olmasından ötürü Verş lakabını vermiştir. Verş, sütten yapılan bir yiyeceğin adıdır. Hâfız Ahmed b. Sâlih, Davud b. Ebî Taybe ve başka birçok kişi ona talebelik etmiştir.

H. 197 yılında Mısır'da vefât etmiştir.⁸³

1.4.2.2. İbn Kesîr

Tam adı Abdullâh b. Kesîr ed-Dârî el-Mekkî, Kâri Ebû Ma'bed'dir. Amr b. Alkame el-Kenânî'nin âzatlısı olup Pers kökenlidir.

Mekke'de attârdı, Mekke halkı da attâra "Dârî" derlerdi.⁸⁴

Kıraatte Mekkelilerin imamı olup fasâhat ve belâgat sahibiydi, hitâbeti güçlüydü. Übeyy b. Ka'b'a (ra) talebelik edip ondan rivâyette bulunmuştur. İbn Kesîr'in rivâyet ettiği hadisler Kütüb-ü Sitte'de de tahriç edilmiştir.⁸⁵

O, Mücâhid b. Cebr'den kıraat almıştır, Mücâhid de İbn Abbas'tan (ra) kıraat almıştır, İbn Abbâs da (ra) Übeyy b. Ka'b'dan (ra) kıraat almıştır.

Ondan kıraat rivâyet edenler ise Abdullâh b. Âmir el-Emevî'nin âzatlısı Şibl b. Abbâd, İsmail b. Abdullâh b. Kostantîn ve daha birçok kişidir.⁸⁶

İbn Kesîr h. 120 yılında Mekke'de vefât etmiştir.⁸⁷

Ondan kıraatini rivâyet etmiş olanların en meşhuru ise şu iki kişidir:

⁸² Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 403.

⁸³ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 58.

⁸⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XV, 468.

⁸⁵ Zehebî, *Ma'rîfetü'l-kurrâi'l-kibâr*, s.50.

⁸⁶ İbn Mücâhid, *es-Seb'atu fî'l-kirâât*, s.64-65.

⁸⁷ Bermekî, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim el-Erbilî, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâi ebnâi'z-zemân*, thk. İhsân Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut, h.1900, III, 41.

- **Bezzî:** Tam adı Ahmed b. Muhammed b. Abdullâh b. Kâsım b. Nâfî' b. Ebî Bezze'dir. Bezze ise güç demektir. Bezzî muhakkik, zâbit, mutkin ve üstâz ünvanlarına sahiptir. H. 170 yılında doğmuştur.

Babasına, Abdullâh b. Ziyâd'a ve İkrime b. Süleyman'a talebelik edip onlardan kıraat öğrenmiştir. Ondan kıraat rivâyet edenler ise çoktur, onlardan biri de Kunbul'dur.

Bezzî h. 250 yılında 80 yaşında vefât etmiştir.⁸⁸

- **Kunbul:** Tam adı Muhammed b. Abdurrahmân b. Hâlid b. Muhammed b. Saîd b. Cerce olup künyesi Ebû Saîd el-Mahzûmî el-Mekkî'dir. Benî Mahzûm kabilesinin âzatlısı olduğu için böyle isimlendirilmiştir. Lakabı ise Kunbul'dur.

Hicâz'da Şeyhu'l-Kurrâ ünvânıyla tanınmıştır, h. 195 yılında doğmuştur.

Arz yoluyla Ahmed b. Muhammed b. Avn en-Nebbâl'den kıraat almıştır, Bezzî'den de kıraat rivâyet etmiştir. Arz yoluyla ondan kıraat alanlar ise Ebû Rebî'a Muhammed b. İshâk, Muhammed b. Abdülazîz ve başka birçok kişidir. H. 291 yılında 96 yaşında vefât etmiştir.⁸⁹

1.4.2.3. Ebû Amr el-Basrî

Tam adı Ebû Amr b. Alâ el-Mâzinî el-Basrî olup büyük bir kıraat ve nahiv âlimidir. Basra bölgesinin kıraat imamıdır.

En sahih görüşe göre adı Zebân'dır; bu konuda farklı rivâyetler de vardır. Adının Uryân veya Yahyâ olduğu bu rivâyetler arasındadır.

Yedi kıraat imamından biridir, Basra'nın kıraat imamı kabul edilmiştir. Onun; kıraatler, Arapça, Arap tarihi, şiir ve genel olarak tarih bilgisinde insanların en âlimi olduğu da rivâyet edilmiştir.

Ebû Amr ehl-i sünnettendi.

İbn Ma'in onunla ilgili olarak "Ebû Amr sikadır.", Ebû Hâtem de "Lâ be'se bih (Rivâyetinde bir sakınca yoktur.)" demiştir.⁹⁰

⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 119-120.

⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, II, 165-166.

⁹⁰ Bkz. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, s.58.

Mücâhid, Saîd b. Cübeyr, Yahya b. Ya'mer, İbn Kesîr ve Humejd b. Kays'tan kıraat almıştır.

Ondan ise birçok kişi kıraat rivâyet etmiştir ve Ali b. Nasr, Himâm b. Yezid, Harun b. Musa el-A'ver bunlardan bazılarıdır.⁹¹

Ebû Amr; Kûfe'de h. 154 yılında vefât etmiştir. H. 159 veya 156 yılında vefât ettiğine dâir farklı rivâyetler de vardır.

Ölüm döşeğindeyken bayılıp ayrılmaktaydı. Bir defasında ayıldı da oğlu Bişr'i ağlar halde buldu. Ona "Ben 84 yaşına gelmiş bir adam olmuşken daha niye ağlıyorsun?" dedi.⁹²

Kıraatini ondan en çok rivâyet eden şu iki kişidir:

- **Dûrî:** Tam adı, Hafs b. Ömer b. Abdilazîz b. Sabhân, Ebû Amr ed-Dûrî'dir.

Büyük bir kıraat imamı olup kendi zamanında Şeyhu'n-Nâs (insanların hocası) ünvanına sahipti. Adalet ve zabt sahibi idi. Dûrî kıraatleri öğrenmek için rihleler yapmış, hem yedi harf üzerine yapılan diğer kıraatleri, hem de şâz kıraatleri öğrenmiştir.

H. 246 yılının Şevvâl ayında vefât etmiştir.⁹³

- **Sûsî:** Tam adı, Sâlih b. Ziyâd b. Abdullâh b. İsmâil, Ebû Şuayb es-Sûsî er-Rakî'dir. Mukrî, zâbıt, muharri ve sikaydı.

H. 261 yılının başında 70 yaşına yaklaşmışken vefât etmiştir.⁹⁴

1.4.2.4. Abdullâh b. Âmir ed-Dımeşkî

Tam adı Abdullâh b. Âmir b. Yezîd b. Temîm b. Rabî'a el-Yahsubî el-Mukrî ed-Dımeşkî'dir. Künyesi Ebû İmrân'dır ancak Ebû Ubeydullah olduğu da rivâyet edilmektedir.⁹⁵

Abdullâh b. Âmir büyük bir imam, âlim, sika, rivâyetlerini sağlam ezberleyen bir hâfız, ezberinde hassas olan bir mutkin, edindiği bilgileri iyice anlayan ve idrâk eden bir

⁹¹ İbn Mücâhid, *es-Seb'atu fî'l-kirâât*, s.83-85.

⁹² Bermekî, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 469.

⁹³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 256-257.

⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 332-333.

⁹⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XV, 143.

bilge, naklinde sâdık (doğru sözlü) bir kimse olup Müslümanların en faziletli ve tâbiînin en hayırlılarından. Dimeşk'te (Şam'da) kadılık yapmış ve yine Dimeşk'teki Ulu Câmî'nin imamlığını yapmıştır.⁹⁶

İbn Âmir; Muğîra b. Ebî Şihâb el-Mahzûmî'den, o da Hz. Osman'dan (ra) kıraat almıştır.⁹⁷

Muhammed b. Velîd ez-Zebîdî, Rabî'a b. Yezîd ve Abdurrahmân b. Yezîd b. Câbir'in de aralarında bulunduğu birçok kişi ondan kıraat rivâyet etmişlerdir.⁹⁸

İbn Âmir h. 118 yılında Dimeşk'te Aşure gününde vefât etmiştir.⁹⁹

İbn Âmir'in meşhur iki râvisi vardır:

- **Hişâm:** Tam adı Hişâm b. Ammâr b. Nusayr b. Meysera, Ebu'l-Velîd es-Sülemî'dir. Ez-Zaferî ed-Dimeşkî nisbelerine sahip olduğu da rivâyet edilmiştir. Dimeşk bölgesinin imamı, hatîbi, mukrii, muhaddisi ve müftüsüdür. H. 153 yılında doğmuştur.

Kendilerine okumak suretiyle Eyyub b. Temîm, İrâk b. Hâlid, Velîd b. Müslim ve daha birçok kişiden kıraat almıştır. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Selâm, İshâk b. Ebî Hassân ve başka birçok kişi de ondan kıraat rivâyet etmişlerdir.

H. 245 yılında vefât etmiştir. H. 244 yılında vefât ettiğine dair rivâyetler de vardır.¹⁰⁰

- **İbn Zekvân:** Tam adı Abdullâh b. Ahmed b. Bişr -Beşîr diye de rivâyet edilmiştir- b. Zekvân b. Amr b. Hassân, Ebû Amr ve Ebû Muhammed el-Kuraşî el-Fihri ed-Dimeşkî'dir. Meşhur bir imam ve hoca, râvî ve sikadır. Şâm'da Şeyhu'l-İkrâ (kıraat eğitiminin şeyhi) olup Dimeşk Câmî'nin imamlığını yapmıştır.

Arz yoluyla Eyyub b. Temîm'den kıraat almıştır, Kisâî Şâm'a geldiğinde ona da talebelik etmiş ve ondan da kıraat almıştır. Oğlu Ahmed ve Huseyin b. İshâk'ın da aralarında bulunduğu birçok kişi de İbn Zekvân'dan kıraat rivâyet etmiştir.

⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 425.

⁹⁷ İbn Mücâhid, *es-Seb'atu fî'l-kirâât*, s. 85.

⁹⁸ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, s. 47-48.

⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 425.

¹⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, II, 354-356.

H. 242 yılında vefât etmiştir.¹⁰¹

1.4.2.5. Âsım el-Kûfî

Âsım b. Ebi'n-Nucûd el-Esedî olarak bilinir. Benî Cuzeyme b. Mâlik b. Nasr b. Ka'în b. Esed'in âzatlısı, Âsım b. Behdele'dir. İbn Sa'd demiştir ki: "Bize Fazl b. Dukeyn haber verdi, dedi ki: "Bize Ebu'l-Ahvas tahdis etti ki Âsım b. Ebi'n-Nucûd'un künyesi Ebû Bekir'di."¹⁰²

Kûfe'de Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'den sonra Riâsetu'l-İkrâ (Kıraat eğitimi başkanlığı) makâmını o doldurmuştur. Sülemî'den sonra o makâma oturmuş ve insanlar da kıraat almak için ona rihleler yapmışlardır. Fasâhat, itkân, tahrîr ve tecvîd özelliklerinin hepsini bünyesinde toplamış bir âlim olup Kur'an okurken en güzel sese sahip insandı.¹⁰³

Onlara okumak sûretiyle Zirr b. Hubeyş'ten, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'den ve Ebû Amr eş-Şeybânî'den kıraat almıştır. Ondan kıraat rivâyet eden ise birçok kişi olup Ebân b. Tağleb, Ebân b. Zeyd, Hasan b. Sâlih onlardan bazılarıdır.¹⁰⁴

Âsım, h. 127 yılında Kûfe'de vefât etmiştir. Ebû Bekr b. Ayyâş demiştir ki: "Ölmek üzereyken Âsım'ın yanına girdim ve onu dinlemeye başladım. ثم ردوا إلى الله مولا هم الحق (En'âm/62) âyetini sanki namaz kılıyormuşçasına tahkîk üzere okuyup duruyordu."¹⁰⁵

- **Şu'be:** Tam adı Ebû Bekr b. Ayyâş b. Sâlim el-Esedî el-Kûfî el-Hannât'tır. Mukri, fakîh, muhaddis olup Şeyhü'l-İslam ünvanına sahipti. Vâsıl el-Ahdeb'in âzatlısıydı. Adıyla ilgili farklı rivâyetler bulunmakla beraber en meşhuru Şu'be'dir. H. 95 yılında doğduğu rivâyet edilmiştir.

Âsım b. Ebi'n-Nucûd'a Kur'an'ı tecvîd üzere 3 defa okuyup hatmetmiştir.

H. 193 yılının Cemâziye'l-Evvel ayında vefât etmiştir.¹⁰⁶

- **Hafs:** Tam adı Hafs b. Süleymân, Ebû Amr ed-Dûrî el-Gâdırî el-Kûfî'dir. Dûr kabîlesinin âzatlısı olduğu için ed-Dûrî olarak da

¹⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 404-405.

¹⁰² İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Münî' el-Hâşimî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ', Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, bs. 1, Beyrut, 1990, VI, 316.

¹⁰³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kirââtü'l-aşr*, I, s.155.

¹⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 347.

¹⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 348.

¹⁰⁶ Bkz. Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 441-449.

isimlendirilmiştir. Mukrî, imâm olup Âsım'ın hem meclisine devâm edenlerden biri hem de hanımının oğludur. H. 90 yılında doğup h. 180 yılında vefât ettiği rivâyet edilmiştir.

Eskiler onu ezber hususunda Ebû Bekr b. Ayyâş'tan üstün kabul etmiş ve onun Âsım'a hayatı boyunca okuduğu harflere son derece hâkim olduğunu söylemişlerdir. Âsım'dan aldığı kıraatin senedi Hz. Ali'ye (ra) dayanmaktadır.¹⁰⁷

1.4.2.6. Hamza ez-Zeyyât

Tam adı Hamza b. Habîb b. Ammâre ez-Zeyyât el-Kârî, Ebû Ammâre el-Kûfî et-Teymî olup Benî Teymillah'ın Rabî'a'dan âzatlısıydı.¹⁰⁸

Allah'ın kitabını hakkıyla okuyan, Allah'a yönelmiş, son derece takvâlî, iyi bir üne sahip olan, hadis ve ferâiz ilimlerini bilen bir imamdı, Pers kökenliydi.

Sevrî onun hakkında demiştir ki: “Hamza'nın rivâyete dayanmadan okuduğu tek bir harf dahi yoktur.”¹⁰⁹

Hamza, kıraatini A'meş'e okumak suretiyle ondan almıştır. Hamza'nın A'meş'e okumadığı ancak Hamza okurken A'meş'in duyduğu da rivâyet edilmiştir. Hamza'nın A'meş'e okumadığı ancak A'meş okurken Hamza'nın dinlediği de rivâyet edilmiştir.

Hamza, İbn Ebî Leylâ'dan; İbn Ebî Leylâ, Minhâl b. Amr'dan; Minhâl, Saîd b. Cübeyr'den; Saîd, İbn Abbâs'tan; İbn Abbâs, Übeyy b. Ka'b'dan; Übeyy b. Ka'b da Hz. Peygamber'den (sav) kendisine okumak suretiyle kıraat almıştır.¹¹⁰

Ondan kıraat alanların başında ise Süfyân es-Sevrî gelmektedir. Zaten Kûfelilerin çoğu ondan kıraat almıştır, Ebu'l-Ahvas ve Ali b. Hamza el-Kisâî de bunlardan bazılarıdır.¹¹¹

Hamza h. 156 yılında Halvân'da, 76 yaşında vefât etmiştir.¹¹²

Meşhur iki râvisi vardır:

¹⁰⁷ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, s.85.

¹⁰⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, VII, 314.

¹⁰⁹ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 530.

¹¹⁰ İbn Mücâhid, *es-Seb'a fî'l-kırâât*, s.71-72.

¹¹¹ İbn Mücâhid, *es-Seb'a fî'l-kırâât*, s. 74.

¹¹² Bermekî, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 216.

- **Halef:** Tam adı Halef b. Hişâm b. Sa'leb b. Halef'tir. Büyük bir imam olup Ebû Muhammed el-Bezzâr el-Bağdâdî şeklinde tanınmaktadır. Aynı zamanda on kıraatin kârîlerinden biridir. H. 150 yılında doğmuş ve 10 yaşındayken Kur'an'ı ezberlemiştir, 13 yaşına gelince de ilim talebesi olmuştur. Sika, zâhid, âbid ve âlim biriydi. Kıraat ilmini, Arz yoluyla Suleym b. İsâ ve Abdurrahmân b. Ebî Hammâd yoluyla Hamza'dan almıştır. Onların dışında kıraat öğrendiği birçok kişi de vardır. Kisâî'den ise okuyuş farklılıkları olan kelimeleri semâ' yoluyla almış ancak ona Kur'an'ı baştan sona okumamıştır. Ondan kıraat rivâyet edenler ise Ahmed b. İbrâhîm, onun kardeşi İshâk b. İbrâhîm, İbrâhîm b. Ali el-Kısâr ve İdris b. Abdülkerîm el-Haddâd'dır. Bu kişiler kıraati ondan hem arz hem semâ' yoluyla almışlardır.

Halef, h. 229 yılının Cemâziye'l-Evvel ayında Bağdat'da vefât etmiştir. ¹¹³

- **Hallâd:** Tam adı Hallâd b. Hâlid'dir. İbn İsâ Ebû İsâ, Ebû Abdullâh eş-Şeybânî olduğuna dâir farklı rivâyetler de vardır. Şeybân kabîlesinin âzatlısı olduğu için böyle isimlendirilmiştir. Kendisi es-Sayrafî, el-Kûfî lakaplarına sâhip bir mukrî olup Suleym'in meclisine devâm edenlerden biridir. Bir süre insanlara kıraat eğitimi vermiş, bunun yanı sıra Zuheyr b. Muâviye ve Hasan b. Sâlih b. Hayy'dan da hadis rivâyet etmiştir. Ondan; Muhammed b. Şâzân el-Cevherî, Muhammed b. Heytem ve Kâsım b. Yezîd el-Vezzân kıraat almıştır. Kâsım b. Yezîd ondan kıraat öğrenenlerin en seçkinidir. Ebû Zur'a ve Ebû Hâtem ise ondan hadis rivâyet etmişlerdir. O, sadûk olarak değerlendirilirdi.

H. 220 yılında vefât etmiştir. ¹¹⁴

1.4.2.7. İmam Ali el-Kisâî

Tam adı Ali b. Hamza el-Kisâî, İmam Ebu'l-Hasen el-Esedî'dir. Esed kabîlesinin âzatlısı olduğu için böyle isimlendirilmiştir. Kendisi el-Kûfî lakabına sâhip bir mukrî ve nahiv âlimiydi.

¹¹³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 272-274.

¹¹⁴ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, s. 124.

Kıraat ilminin önemli isimlerinden biridir ve h. 120 yılı civarında doğmuştur. Ca'fer-i Sâdık, A'meş ve başka birkaç kişiden semâ' yoluyla rivâyet almıştır. Kur'an kıraatini ve tecvidini öğrenmesi ise Hamza ez-Zeyyât'a ve İsâ b. Ömer el-Hemedânî'ye okuması sûretiyle olmuştur.

Ondan rivâyette bulunan birçok kişi olmuştur. Yahyâ el-Ferrâ, Halef el-Bezzâr, Muhammed el-Muğîra ve Ya'kûb ed-Devrakî onlardan bazılarıdır. Kıraat ve Arapça ilimlerinde imam yani büyük âlim sayılmaktadır.

Kisâi h. 187 yılında Rey'de vefât etmiştir, 70 yıl yaşadığı rivâyet edilmektedir.¹¹⁵

Ondan rivâyet edenlerin en meşhuru şu iki kişidir:

- **Leys:** Tam adı Leys b. Hâlid, Ebu'l-Hâris el-Bağdâdî'dir. Sika ve ma'rûf sıfatlarıyla bilinen, mâhir ve zabtı kuvvetli biriydi. Kıraati arz yoluyla Kisâi'den almıştır. Ferrâ'nın ilim meclisine devâm edenlerden biri olan Seleme b. Âsım ise hem arz hem de semâ' yoluyla kıraatini ondan rivâyet etmiştir.

Yaklaşık h. 200 yılında vefât etmiştir.¹¹⁶

- **Hafs ed-Dûrî:** Kendisiyle ilgili bilgi, Ebû Amr ed-Dûrî'nin anlatıldığı bölümde, onun da râvîsi olması münâsebetiyle zikredilmiştir.

1.4.2.8. Yezîd b. Ka'kâ'

Tam adı Ebû Ca'fer el-Kârî el-Medenî'dir. Abdullâh b. Ayyâş b. Ebî Rebî'a el-Mahzûmî'nin âzatlısı olup adı Yezîd b. Ka'kâ'dır.

Câbir b. Abdullâh, Zeyd b. Eslem -ki Zeyd onun akrânıdır-, Abdullâh b. Abbâs, Abdullâh b. Ömer b. Hattâb, efendisi Abdullâh b. Ayyâş b. Rebî'a ve Ebû Hureyre'den rivâyette bulunmuştur.

Ondan rivâyette bulunanlar ise İsmail b. Ca'fer, Suleyman b. Müslim b. Cemmâz ez-Zuhrî, Nâfî' b. Abdurrahmân b. Ebî Nu'âym el-Kârî'dir.

H. 127 yılında vefât etmiştir. H. 130 yılında vefât ettiği de rivâyet edilmiştir.¹¹⁷

Ondan kıraat rivâyet edenlerin en meşhuru şu iki kişidir:

¹¹⁵ Bkz. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, s.72-77.

¹¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, II, 34.

¹¹⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXXIII, 200-202.

- **İbn Verdân:** Tam adı İsb b. İbn Verdân, Ebu'l-Hâris el-Medenî el-Hazzâ'dır. İmam ve mâhir bir mukrî olarak bilinen, muhakkik ve zabtî kuvvetli bir râviydi. Önce Ebû Ca'fer ve Şeybe'den daha sonra da Nâfi'den arz yoluyla kıraat almıştır ve Nâfi'in meclisine devâm edenlerin en eskilerindendir. Ondan kıraati arz yoluyla alanlar ise İsmâil b. Ca'fer, Kâlûn ve Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî'dir.¹¹⁸

Yaklaşık h. 160 yılında vefât etmiştir.

- **İbn Cemmâz:** Tam adı Suleymân b. Muslim b. Cemmâz, Ebu'r-Rabî ez-Zuhrî el-Medenî'dir. Zuhre kabîlesinin âzatlısı olduğu için böyle isimlendirilmiştir. Muhterem bir mukrî olup zabtî da kuvvetliydi. Ebû Ca'fer ve Şeybe'den daha sonra da Nâfi'den arz yoluyla kıraat almıştır. Kendisi de Ebû Ca'fer'in ve Nâfi'in kıraatlerini talebelerine okutmuştur. Ondan arz yoluyla kıraat alanlar ise İsmâil b. Ca'fer ve Kuteybe b. Mihrân'dır. H. 170 yılından sonra vefât etmiştir.¹¹⁹

1.4.2.9. Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî

Tam adı Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd b. Abdullâh b. Ebî İshâk el-Hadramî el-Medenî'dir. İmam, tecvid âlimi ve hâfız olup Basra'nın mukriidir. Künyesi Ebû Muhammed olup onların âzatlısı olduğu için el-Hadramî olarak isimlendirilmiştir. On kıraatin imamlarından biridir.

H. 130 yılından sonra doğmuştur.

Ebu'l-Munzir Selâm et-Tavîl ve Ebu'l-Eşheb el-Atâridî'ye Kur'an'ı tilâvet etmiştir. Hamza ez-Zeyyât'tan bazı kıraatleri dinlemiş, çoğunu ise Şu'be'den almıştır.

Kâriler Ya'kûb'a çokça gitmişlerdir. Bu yüzden ondan kıraat alan birçok kişi ollmakla beraber, Ravh b. Abdulmumin, Muhammed b. Mutevekkil Ruveys ve Ebû Hâtem es-Sicistânî onlardan bazılarıdır.

Ya'kûb kıraat konusunda son derece mahâretli, bu ilme çok değer veren, araştırmacı biri olup aynı zamanda bir nahiv âlimiydi ve etrafında fazilet sâhibi bir kimse olarak tanınırdı.

¹¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 616.

¹¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 315.

H. 205 yılının Zilhicce ayında vefât etmiştir.¹²⁰

Ondan kıraatini rivâyet edenlerin en meşhuru şu iki kişidir:

- **Ruveys:** Tam adı Muhammed b. Mutevekkil, Ebû Abdullâh el-Lu'luî el-Basrî olup Ruveys olarak bilinirdi. Mâhir bir mukrî olup zaptı kuvvetliydi ve meşhur bir âlimdi. Kıraati arz yoluyla Ya'kûb el-Hadramî'den almıştır. Ondan ise yine arz yoluyla Muhammed b. Hârûn et-Temmâr ve İmam Ebû Abdullâh ez-Zubeyr b. Ahmed ez-Zubeyrî eş-Şâfi'î kıraat almıştır.¹²¹
- **Ravh:** Tam adı Ravh b. Abdulmumin, Ebu'l-Hasan el-Hüzelî el-Basrî'dir. Hüzeyl kabîlesinin âzatlısı olduğu için böyle isimlendirilmiştir. Muhterem bir nahiv âlimi ve mukrî olup hem sika hem de zaptı kuvvetli meşhur bir râvî olarak değerlendirilmiştir. Ya'kûb el-Hadramî'den arz yoluyla kıraat almıştır ve onun meclisine devam edenlerin önde gelenlerindendir. Ondan yine arz yoluyla kıraat alanlar ise Hasan b. Hamdân el-Kâdî, Muslim b. Seleme ve Hasan b. Muslim'dir. H. 234 veya 235 yılında vefât etmiştir.¹²²

1.4.2.10. Halef b. Hişâm el-Bezzâr

Kendisi hakkındaki bilgi, râvîlerinden biri olması münâsebetiyle Hamza ez-Zeyyât'la ilgili bölümde zikredilmiştir.

Ondan rivâyette bulunan iki meşhur kişi vardır:

1. **İshâk el-Verrâk:** Tam adı İshâk b. İbrâhîm b. Osman b. Abdullâh, Ebû Ya'kûb el-Mervezî el-Bağdâdî'dir. Halef ve Velîd b. Muslim'den kıraat almıştır ve kıraat ilmini çok kıymet veren bir âlimdir. Ondan kıraat alan birçok kişi bulunmakla beraber, Muhammed b. Abdullâh b. Ebû Ömer en-Nakkâş onlardan biridir.¹²³
2. **İdrîs el-Haddâd:** Tam adı İdrîs b. Abdulkerîm el-Haddâd, Ebu'l-Hasen el-Bağdâdî'dir. İmam, mutkin, sika ve zaptı kuvvetli bir râvî

¹²⁰ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 320-322.

¹²¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, II, 234-235.

¹²² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 285.

¹²³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 155.

olarak bilinirdi. Kendisine okumak suretiyle Halef b. Hişâm'dan kıraat almıştır. Ondan ise semâ' yoluyla İbn Mücâhid kıraatini rivâyet etmiştir. H. 292 yılının Kurban Bayramı'nda 93 yaşında vefât etmiştir. H. 293 yılında vefât ettiği de rivâyet edilmiştir.¹²⁴

¹²⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 154.

BÖLÜM II

KIRÂAT İMAMLARININ HEMZEYLE İLGİLİ UYGULAMALARI

2.1.Hemzenin Anlamı, Mahreci ve Sıfatları

2.1.1. Hemzenin Sözlük ve Terim Anlamı

Râzî şöyle demiştir: “هَمْزٌ ve هَمْزٌ harflerinden oluşan bu fiil kökü, bastırmak ve ezmek anlamı taşır. Kişi bir şeyi avucunda ezdiğinde bunu ifade etmek için هَمَزْتُ الشَّيْءَ فِي كَفِّي diyerek bu fiili kullanır. Telaffuzla ilgili olarak kullanılan hemz kelimesi de bu kökten gelmektedir. Kişi harfi sanki ona bastırıyormuş gibi telaffuz ettiği için böyle denilmektedir. Bir kişiyi alt etti, onu yere serdi anlamında da bu fiil kullanılmakta ve هَمَزْتُ بِهِ denilmektedir. Aynı şekilde, oku kuvvetlice atan yay için de bu kökten türetilen bir sıfat kullanılarak قَوْسٌ هَمْزِي denilmektedir. Bu kökten mübalağalı ism-i fâil olan هَمَّاز kelimesi de çokça ayıplayıp kınayan anlamındadır. İşte hemze de bu yüzden böyle isimlendirilmiştir.”¹²⁵

Humeyrî de şöyle demiştir: “Harfin hemzinin anlamı malumdur. Kişi bir şeyi vurarak geri çevirdiği zaman buna da هَمَزْتُ denilir. Hemz fiilinin daldırmak anlamı da vardır. Harf için kullanılan hemz de bu köktendir, harf mahrecine tamamen daldırıldığı için böyle denilmiştir. Hemzin, insanların gıybetini yapmak ve onların kusurlarını zikretmek anlamı da vardır. Hemmâz هَمَّاز ise gıybet yapan kimsedir. Allahu Te’âlâ “هَمَّازٌ مَشَاءٌ بِنَمِيمٍ” (Daima kusur arayıp iğneleyen ve çokça laf götürüp getiren) (Kalem/11) buyurmuştur.”¹²⁶

Ferâhîdî ise şöyle demiştir: “Hemz kelimesi ezmek anlamındadır. Başını ezdim anlamında هَمَزْتُ الْجُوزَ بِكَفِّي ve cevizi avucumda ezdim anlamında هَمَزْتُ رَأْسَهُ denilir. Harflerdeki hemze de ezildiği ve iyice telaffuz edilip mahrecine bastırıldığı için böyle isimlendirilmiştir. Kişi hemz ile konuştuğunda ona mahreçlere bastırarak iyi bir telaffuzla

¹²⁵ İbn Fâris, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ el-Kazvîni er-Râzî, *Mu’cemu mekâyisi’l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun, Dâru’l-Fikr, Dimaşk. 1979, VI, 65-66.

¹²⁶ Humeyrî, Nişvân b. Saîd el-Yemenî, *Şemsü’l-ulûm ve devâu kelâmi’l-Arabi mine’l-kulûm*, thk. Hüseyin Abdullah el-Umrî ve dğr., Dâru’l-F ikri’l-Muâsır, Beyrut / Dâru’l-Fikr, Dimaşk, bs. 1, 1999, X, 6984.

konuştu denilir. Hemmâz هَمَّاز ve humeze هَمْزَة kelimeleri ise gıyâbında kardeşini ayıplarak ezen kimse için kullanılır.”¹²⁷

Hemzenin terim anlamı ise şöyledir: “Cehr, şiddet, infitâh, ismât sıfatlarına sahip olan ve bu yüzden kuvvetli ve zayıf bir harf olmak arasında gidip gelen ince bir boğaz harfidir.”¹²⁸

Birçok dilde bulunan hemze sesi, özellikle Sâmi diller grubunda daha yoğun biçimde görülür. Ancak diğer dillerde de bir telaffuz ve vurgu keyfiyeti halinde yer alır; müstakil bir harf gibi belli bir şekli yoktur. Meselâ Hint-Avrupa dil ailesinden İngilizce’nin bazı lehçelerinde “t”ler hemze şeklinde telaffuz edildiği gibi Danimarka dilinde de birçok kelime sadece hemze vurgusuyla farklı bir anlam kazanmaktadır; meselâ hen sözcüğü hemze vurgusuyla hen’ şeklinde söylendiğinde “köpek”, düz söylendiğinde müennes üçüncü şahıs zamiri “o” anlamını taşır. Bu örneklerde görüldüğü gibi müstakil bir ses ve harf olmayıp vurgu görevi yapan ve “vazife hemzesi” adı verilen bu tür hemzenin Arapça’da da bulunduğu, başta şarkiyatçılardan H. Fleisch ve G. Bergsträsser olmak üzere bazı dilciler tarafından kabul edilmiştir. Bergsträsser, bunun özellikle halk dilinde yaygın olduğunu söylerken Fleisch fasih Arapça’da da bulunduğunu ifade etmektedir. Hemze sesini hissettiren ve bir tazyik veya uzatma ile gerçekleşen bu vurgu (nebr, dağt) Mısır’da kelimelerin ikinci hecelerinde, diğer yerlerde ise ilk hecede yapılmaktadır (Abdüssabûr Şâhin, s. 210). Bu şekilde hece telaffuzda ön plana çıkarak daha belirgin hale gelir. Tıpkı vakıf “hâ”sının (هـ) kelimenin telaffuzda sönük olan son harfini belirginleştirmede kullanılması gibi bazı lehçelerde bu görev için hemzenin kullanıldığı görülmektedir. Meselâ جُبْلَى، رَجُلْ kelimelerinde sona gelen vakıf halindeki sönük elifler, hemzeli telaffuz edilmek suretiyle جُبْلَى، رَجُلْ şeklinde belirginleştirilmiş vakıf haline getirilir. Esasen bir görüşe göre diğer bazı dillerde olduğu gibi Sâmi dillerde de hemze müstakil bir harf değil sadece telaffuzda bir vurgu keyfiyetidir; ancak zaman içerisinde sert ve patlarlı bir gırtlak fonemi halini almıştır.¹²⁹

2.1.2. Hemzenin Sıfatları ve Mahreci

Bu konuya girmeden önce hemze ile yumuşak elifin birbirinden farklı harfler olduğuna dikkat çekmek gerekir. Nitekim hemze bütün hareketleri kabul eden bir harftir.

¹²⁷ Ferâhidî, *el-Ayn*, IV, 17.

¹²⁸ Ceremî, *Mu’cemu ulûmi ‘l-Kur’an*, s.309.

¹²⁹ İsmail DURMUŞ, *HEMZE*, TDV İslâm Ansiklopedisi, bs.17, 1998, s.190-193, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hemze>.

أَجِبْ kelimesinde olduğu gibi fetha, إِجَابَةٌ kelimesinde olduğu gibi kesra ve أَجِبْ kelimesinde olduğu gibi zamme alabilir.

Ayrıca hemze; إِكْرَامٌ, أَخَذَ ve أُسْرَةٌ kelimelerinde olduğu gibi kelimenin başında, سَأَلَ, تَكَافُؤٌ ve بَدَأَ, شَاطِئِي ve ضَوْؤٌ kelimelerinde olduğu gibi kelimenin ortasında ya da تَكَاثُفٌ ve دَعَا, رَمَى, مُصْطَفَى kelimelerinde olduğu gibi kelimenin sonunda gelebilir.

Yumuşak elif ise kendinden önceki harfteki fethanın işbâ' edilmesiyle ortaya çıkan bir ses uzatmasıdır ve yalnızca سَاعَةٌ ve قَالَ kelimelerinde olduğu gibi kelimenin ortasında ya da مُصْطَفَى ve دَعَا, رَمَى, مُصْطَفَى kelimelerinde olduğu gibi kelimenin sonunda gelebilir.

Ayrıca bu elif hareke de kabul etmez. Bu yüzden mu'rab bir kelimenin sonunda geldiğinde o kelimenin i'râbı hareketler takdîr edilerek yapılır.¹³⁰

Eski âlimler, hemzenin Aksa'l-Halk yani boğazın en alt kısmından çıkan ve cehr ile şiddet sıfatlarına sahip bir harf olduğunu söyleyerek sessiz bir harf olması sebebiyle onu da medd harfi kategorisine dâhil etmişlerdir.¹³¹

Âlimler aynı şekilde onun harfliği ve yazımı konusunda da ihtilafa düşmüşlerdir. Yeni âlimler onu gırtlaktan çıkan sessiz bir harf kabul etmişlerdir. Bu harfin; ses telleri birbirine tamamen yapıştırılarak aralarındaki boşluğun tamamen kapatılması ve böylelikle havanın gırtlaktan boğaza veya daha sonraki bölümlere geçemeyecek şekilde orada hapsolması, daha sonra ses tellerinin açılmasının ve havanın oradan birden çıkarak patlamaya benzeyen bir ses çıkarması yoluyla telaffuz edildiğini söylemişlerdir.¹³² Aynı şekilde bu harfin cehr sıfatına mı yoksa hems sıfatına mı sahip olduğu, yoksa ikisinin arasında bir yerde mi olduğu konusunda da ihtilafa düşmüşlerdir¹³³ ve onun şiddet sıfatına sahip olan ancak ne cehr ne de hems sıfatlarına sahip olmayan bir ses olduğunu söylemişlerdir.¹³⁴

¹³⁰ İbrâhîm, Abdûlâlîm, *el-İmlâi ve't-terkîm fî'l-kitâbeti'l-Arabîyye*, Mektebetü Garîb, Mısır, s. 37.

¹³¹ Bkz. İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân, *Sırru sinâati'l-i'râb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, bs. 1, Beyrut, 2000, I, 83.

¹³² Beşer, Kemâl, *Dirâsat fî ilmi'l-luğa*, Dâru Garîb li't-Tibâati ve'n-Neşr, Mısır, ty, s.57.

¹³³ İkisinin arasında bir yerde olması, hemzenin kendi mahreciyle hareketinin cinsinden olan med harfinin mahreci arasında telaffuz edilmesidir. Yani fethalı olduğunda hemzeyle elif arasında, kesreli olduğunda hemzeyle yâ arasında, zammeli olduğunda hemzeyle vâv arasında telaffuz edilir. Bkz. Abdülfettâh b. Abdülganî b. Muhammed el-Kâdî, *el-Vâfi fî Şerhi'ş-Şâtibîyye fî'l-kirâati's-seb'a*, Mektebetü's-Sevâdi li't-Tevzî', bs. 4, ys. 1992, s.84.

¹³⁴ Bkz. İbnü'l-Vecîh, Ebû Muhammed Necmüddîn (Tâcüddîn) Abdullâh b. Abdilmü'min b. el-Vecîh el-Vâsîti, *el-Kenz fî'l-kirâati'l-aşr*, thk. Hâlid el-Meşhedânî, Mektebetü's-sekâfiyye'd-dinîyye, bs. 1, Kahire, 2004, I, 55.

2.2. Kıraat İmamları ve Nahiv Âlimlerine Göre Hemze

Hemz; Arap dilindeki harflerden biri değil, bir telaffuz şekli kabul edilmektedir. Ancak sonradan bu isim çoğunlukla, hem Arapçada hem de diğer Sami dillerinde önceden “elif” olarak bilinen harfi ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır.¹³⁵

Eski âlimler; hemzenin, boğazdaki mahreçlerin ilki sayılabilecek, boğazın cevfe en yakın yerinden çıkarılan, şiddet ve cehr sıfatına sahip bir harf olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Bu konuyla ilgili olarak Halil şöyle demiştir: “Hemzenin mahreci ise bastırılıp iyice belirtilerek aksa’l-halktan çıkarılmasıdır. Eğer bastırılmaz ve gevşek bırakılırsa, illetli olmayan harflerin telaffuz şeklini kaybederek yâ, elif ve vâv harflerinden birine dönüşür.”¹³⁶ Sibeveyh de şöyle demiştir: “Arapçanın harflerinin 16 mahreci vardır. Onlardan boğazda olanlar ise 3 tanedir. Bunların en dipten yani aksa’l-halkten çıkanları: Hemze, he ve elif harfleridir.”¹³⁷ İbn Manzûr da Halil’den şöyle dediğini nakletmiştir: “Hemze, aksa’l-halktan bastırılarak çıkarılınca hemze olan bir sestir. Eğer bastırılmaz da gevşek bırakılırsa, o durumda he harfinin mahrecine yakın bir nefes vermeye dönüşür. Bu yüzden Arapların, kat’ hemzesi yerine hafifliğinden ötürü **he** harfi kullandıkları olmuştur. أراق ve هراق kelimeleri, أیهات ve هیهات kelimeleri buna birer örnek olup başka birçok örneği de mevcuttur.”¹³⁸

Yeni âlimler ise hemzenin cehr değil hems sıfatına sahip bir harf olduğu görüşünü benimsemişlerdir.¹³⁹

Hemzenin telaffuzunun insana ağır bir ses olduğu konusunda ise eski âlimler de yeni âlimler de ittifak etmişlerdir. Bu yüzden Araplar, onda insiyatif kullanıp başka harflerde yapmadıkları kadar değişiklik yapmışlardır. Bunun bir sonucu olarak hemze, Kur’an’da ve Arap dilinde yedi vecih üzere geçmektedir. Bunlar; tahkîk, teshîl ya da ibdâl yapılmış, harekesini mâkabline aktarılmış, hazf ya da isbât edilmiş, harekesi ve harekesinin türediği illetli harf arasında teshîl edilmiş vecihleridir.

¹³⁵ Bkz. Şâhîn, Abdussabûr, *el-Kırââtü'l-kur’âniyye fî dav’i ilmi’l-luğati’l-hadîs*, Mektebetü’l-Hancî, Kahire, s.17.

¹³⁶ Ferâhidî, *el-Ayn*, I, 52.

¹³⁷ Sibeveyh, Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârun, Mektebetü’l-Hancî, bs. 3, Kahire, 1988, IV, 433.

¹³⁸ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Alî Ebû’l-Fazl, *el-İfrîkî, Lisânu’l-Arab*, Dâru Sâdır, bs. 3, Beyrut, h.1414, II, 103.

¹³⁹ Bkz. Şâhîn, Abdussabûr, *Eserü’l-kırâât fî’l-esvât ve’n-nahvî’l-Arabî*, Mektebetü’l-Hancî, bs. 1, Mısır, 1987, s.230.

Hemzenin çıkarılırken tekellüfte bulunulmaması gerektiği, bilakis yumuşak ve ince çıkarılması gerektiği konusunda kıraat imamları ve eski nahiv âlimleri arasında herhangi bir ihtilaf yoktur.¹⁴⁰ İbnü'l-Cezerî; Kur'an okuyan kişinin onu tekellüfle telaffuz etmekten sakınması gerektiğini¹⁴¹, özellikle de eğer أَحَطْتُ, أَهْدُنَا ve أَحَقْ kelimelerinde olduğu gibi kendinden sonra mahreci ona yakın veya aynı bir harf geliyorsa buna dikkat etmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁴²

Kıraat kitaplarında ise hemze üç kısımda incelenmiştir:

- Hemze-i Müfrede
- Aynı kelimedeki iki hemzenin yan yana gelmesi
- Farklı kelimelerdeki iki hemzenin yan yana gelmesi

Aşağıdaki bölümde ise bu kısımlar ve kıraat imamlarının bunlarla ilgili uygulamaları detaylı bir biçimde ele alınacaktır.

2.3. Hemze-i Müfredeyle İlgili Uygulamalar

2.3.1. Sâkin Olarak Gelen Hemze-i Müfrede

Hemze-i müfrede terimiyle, başka bir hemzeyle yan yana gelmemiş olan hemze kastedilir. Böyle bir hemze kelimede; ya fâu'l-fiil olarak, ya aynu'l-fiil olarak, ya da lâmu'l-fiil olarak bulunabilir. Mâkabli yani kendisinden önceki harf de; ya zammeli, ya fethalı ya da kesreli olabilir.

Mâkabli zammeli olan hemzenin örneği يُؤْمِنُ, يُؤْتَى ve رُؤْيَا gibi kelimelerde mevcuttur. Mâkabli fethalı olan hemzenin örneği de مَأْوَى ve فَاتَّوَهُنَّ gibi kelimelerde mevcuttur. Mâkabli kesreli olan hemzenin örneği ise بِنْتٌ ve جِنْتٌ gibi kelimelerde mevcuttur.¹⁴³

Kıraat imamlarının bu hemzedeki uygulamaları ise şu şekildedir:

¹⁴⁰ Hamdân, Ekrem Ali, "el-Hemz beyne'l-kurrâi ve'n-nuhât", *Mecelletü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Kur'anîyye*, ys. s. 173-174, Sayı 8, Yıl 4.

¹⁴¹ هَاع يهوع: Kusmak anlamında. التهوع: zoraki kusmak anlamındadır. Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Fârâbî, *es-Sihâh Tâcü'l-luğa ve Sihahu'l-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, bs. 4, Beyrut, 1987, III, 1309.

¹⁴² Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, I, 216.

¹⁴³ Bkz. İbnü'l-Kâsîh, Ebü'l-Bekâ Nûrüddîn Alî b. Osmân b. Muhammed el-Uzrî, *Sirâcu'l-kâri 'i'l-mübtedi' ve tizkâri'l-mukri 'i'l-müntehî*, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, bs. 3, Mısır, 1954, s.75.

Hemze eğer الرؤيا, الرأس ve البأس kelimelerinde olduğu gibi aynu'l-fiil konumunda ise Verş bu hemzeyi tahkik yaparak okumuştur. Ancak bu kâideden, Yûsuf Sûresi'nin 13, 14 ve 17. âyetlerinde geçen نَبَّ kelimesini, Hacc Sûresi'nde geçen بَرَّ kelimesini ve geçtiği her yerde -ki yaklaşık 40 yerde geçmektedir- بَسَّ kelimesini hâriç tutarak, bunları fâu'l-fiil konumunda olmamalarına rağmen hemzelerini med harfi olan yâ ile ibdâl ederek okumuştur.

Ya istisnâ olduğu için, ya da semâî olup kendisine kıyâs yapılamayacak bir durumda olarak Verş'in kâidesinin dışında kalan bazı kelimeler vardır, bunlar:

- Enbiyâ (Enbiyâ 21/96) حَتَّى إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ (Kehf 18/94) إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ âyetlerinde geçen يَأْجُوج وَمَأْجُوج ifadeleridir ki Verş bunların hemzelerini elifle ibdâl ederek ياجوج وماجوج şeklinde okumuştur.
- Hümeze (Hümeze 104/8) إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُّوَصَّدَةٌ (Beled 90/20) عَلَيْهِمْ نَارٌ مُّوَصَّدَةٌ âyetlerinde geçen موصدة kelimesidir ki hemzesini vâvla ibdâl ederek موصدة şeklinde okumuştur.¹⁴⁶

2.3.1.2. İmam İbn Âmir eş-Şâmî

İbn Âmir yalnızca belli kelimelerde hemzeyi ibdâl ya da teshîl ile okumuştur. Hemzeyi mâkablinin harekesi cinsinden bir med harfiyle ibdâl ederek okuduğu yerler şunlardır:

- يَأْجُوج وَمَأْجُوج (Kehf 18/94; Enbiyâ 21/96) ifadesinde sâkin hemzeleri elifle ibdâl etmiştir.
- مُّوَصَّدَةٌ (Beled 90/20; Hümeze 104/8) kelimesinde de sâkin hemzeyi vâvla ibdâl etmiştir.¹⁴⁷

2.3.1.3. İmam Ebû Amr el-Basrî

İster fâu'l-kelime, ister aynu'l-kelime, ister lâmu'l-kelime konumunda gelsin; ister fiil ister isimde bulunsun, hiçbir sâkin hemzeyi hemzeli olarak okumamış, mâkablinin harekesine göre med harfiyle ibdâl etmiştir. Böylece يؤمن ve يؤمن kelimelerinde olduğu

¹⁴⁶ Bkz. Halîme Sâle, *el-Kırâât rivâyetâ Verş ve Hafs dirâseten tahliliyeten mukâreneten*, Dâru'l-Vâdih, bs.1, BAE 2014, s.129-131.

¹⁴⁷ Damra, Tevfik İbrâhim, *Zâdü's-sâir ilâ kıraati İbn Âmir*, Dâru Ammâr, Amman/ Dâru's-Sahâbe, Mısır, bs. 1, 2006, s.19.

gibi mâkabli zammeli olan sâkin hemzeyi vâvla; بئر, بئس ve أو تمن kelimelerinde olduğu gibi mâkabli kesreli olan sâkin hemzeyi yâ ile; أنشأنا ve يأكلون, أنت kelimelerinde olduğu gibi mâkabli fethalı olan sâkin hemzeyi ise elifle ibdâl etmiştir.

Ancak 5 durumu istisnâ kabul ederek onlarda kelimeyi hemzeli olarak okumuştur:

- a- Hemzenin sükûnunun kelimeyi cezmetmek için gelmesi, bu durum 19 yerde geçerlidir: (Nisâ 4/133) إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ, (Âl-i İmrân 3/120) تَسْوُهُمْ, (Bakara 2/106) أَوْ نَنْسَاهَا, (En'âm 6/39) مَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ, (Mâide 5/101) تَسْوُكُمْ, (En'âm 6/133) إِنْ يَشَأْ يُرْحَمْكُمْ أَوْ إِنْ يَشَأْ, (İbrâhim 14/19) إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ, (Tevbe 9/50) تَسْوُهُمْ, (İsrâ 17/54) يُعَذِّبْكُمْ, (Şu'arâ 26/4) إِنْ نَشَأْ نُثَرِّلْ, (Kehf 18/16) وَيُهَيِّئْ لَكُمْ, (İsrâ 17/54) يُعَذِّبْكُمْ, (Sebe 34/9) أَمْ لَمْ يُنَبِّأْ, (Şûrâ 26/33) إِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرِّيحَ, (Yâsîn 36/43) وَإِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ, (Necm 53/36).
- b- Kelimenin sükûn üzere mebnî olması, bu durum da 11 yerde geçerlidir: أَنْبِئُهُمْ (Hicr 15/49) نَبِئْ عِبَادِي, (Yûsuf 12/36) نَبِّئْنَا, (A'râf 7/111) أَرْجُهُ, (Bakara 2/33) أَنْبِئُهُمْ, (Kamer 54/28) وَنَبِّئْهُمْ, (Kehf 18/10) وَهَيِّئْ لَنَا, (İsrâ 17/14) أَفْرَأُ كِتَابَكَ, (Hicr 15/5) وَنَبِّئْهُمْ, (Alak 96/1,3) أَفْرَأُ.¹⁴⁸
- c- Kelimeyi hemzesiz olarak okumanın, hemzeli okumaktan dile daha ağır gelmesi; bu durum da وَتُؤْوِي (Ahzâb 33/51) ve تُؤْوِيهِ (Me'âric 70/13) âyetlerinde geçerlidir. Nitekim burada kelimeyi hemzesiz olarak okumak iki vâvın yan yana gelmesine yol açacaktır, iki vâvı yan yana okumak ise dile, hemzeli okumaktan daha ağırdır.
- d- Kelimeyi hemzesiz okumanın iştibâhe, yani kelime kökünün karışmasına yol açması; bu durum da وَرثيَا (Meryem 19/74) âyetinde geçerlidir. Nitekim bu kelime hemzeli olduğunda رواء yani güzel görünüm kökünden gelirken; hemzesiz olduğunda kişinin suya kanması, doyması anlamına gelen ري kökünden olduğu zannedilebilir.
- e- Hemzesiz olarak okumanın kelimenin bir lehçeden başka bir lehçeye dönüşmesine yol açması; bu durum da yalnızca مُؤَصَّدَةٌ (Beled 90/20; Humeze 104/8) ifadesinde geçerlidir. Nitekim hemzeli olduğunda üstünü örttü

¹⁴⁸ İbn Bâziş, Ebû Ca'fer Hamd b. Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Gırnâtî, *el-İknâ' fi'l kırââtî's-seb'a*, Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, Mısır s.195-196.

anlamındaki أَصَدَ fiilinden türemiş olur, hemzesiz olarak okunduğunda ise أَوَّصَدَ fiilinden türemiş olur ki bu aynı fiilin başka bir lehçedeki hâlidir.¹⁴⁹

2.3.1.4. İmam Ebû Ca'fer el-Medenî

O da sâkin hemzeyi mâkablinin harekesi cinsinden bir med harfiyle ibdâl ederek okumuştur; yani mâkabli zammeli ise vâvla, kesreli ise yâ ile, fethalı ise elifle ibdâl etmiştir.

Bu kâideden yalnızca iki kelimeyi istisnâ kabul etmiştir. Bunlar أَنبِئُهُم (Bakara 2/33) ve نَبِّئُهُم (Hicr 15/51; Kamer 54/28) kelimeleridir.

نَبِّئْنَا (Yusuf 12/36) kelimesinde ise hemzesini ibdâl ile mi yoksa tahkîk ile mi okuduğu konusunda râvîleri arasında ihtilaf vardır.

رُؤْيَا ve onlardan türeyen kelimelerde, hemzeyi vâvla ibdâl ettiğinde, vâvı yâ harfine dönüştürdüğü ve ilk yâ harfini ikinci yâ harfine idgâm ederek رُيَا ve الرُّيَا şeklinde okuduğu konusunda râvîleri ittifâk etmişlerdir. Meryem Sûresi'ndeki رِيَا kelimesinde de hemzeyi yâ ile ibdâl ettikten sonra idgâm yaparak رِيَا şeklinde okumuştur.

تُؤْوِي ve onlardan türeyen kelimelerde de ibdâl yaptığında, iki vâvı yan yana getirerek تَوْوِي şeklinde okumuştur.¹⁵⁰

Bunların yanı sıra bu meseleyle ilgili olarak, bazı kıraat imamlarının ibdâl yaparak okuduğu, diğerlerinin ise onlara muhâlefet ederek hemzeli olarak okuduğu belirli kelimeler vardır, bu kelimeler şunlardır:

- الذَّنْب (Yusuf 12/13,14,17): Bu kelimeyi Verş, Kisâî ve Halef; hemzeyi yâ ile ibdâl ederek okurken, diğer kıraat imamları ise hemzeli olarak okumuşlardır.
- اللُّؤْلُؤُ, لُؤْلُؤُ kelimeleri ister marife ister nekre olarak geçsin, geçtiği her yerde Âsım kıraatinin Şu'be rivâyeti ibdâl yaparak, diğerleri ise hemzeli olarak okumuşlardır.
- يَأْجُوجُ وَمَأْجُوج (Kehf 18/94; Enbiyâ 21/96) ifadesini yalnızca Âsım hemzeli olarak okumuş, diğer bütün kıraat imamları ise hemzesiz olarak okumuşlardır.

¹⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-aşr*, s.392-393.

¹⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-aşr*, I, 390-391.

- ضِرْزَى (Necm 53/22): Bu kelimeyi İbn Kesîr dat harfinden sonra sâkin bir hemzeyle ضِرْزَى şeklinde okurken, diğer bütün kıraat imamları hemzesiz olarak okumuşlardır.
- مُؤَصَّدَة (Beled 90/20; Hümeze 104/8): Bu kelimeyi Ebû Amr, Ya'kûb, Hamza, Halef ve Âsım'ın Hafs rivâyeti hemzeli olarak okurken, diğer kıraat imamları hemzesiz olarak okumuşlardır.¹⁵¹
- مَنَاءَة (Necm 53/20): İbn Kesîr bu kelimeyi eliften sonra gelen fethalı bir hemzeyle medd-i muttasıl yaparak مَنَاءَة şeklinde okumuştur. Diğer imamlar ise hemzesiz olarak okumuşlardır.¹⁵²
- لَا يَلْتَكُم (Hucurât 49/14): Ebû Amr'ın bu kelimeyi yâ harfinden sonra gelen sâkin bir hemzeyle يَلْتَكُم şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir. Ebû Amr'ın Sûsî rivâyeti ise bu sâkin hemzeyi elifle ibdâl etmiştir.¹⁵³ Ya'kûb da bu kelimeyi aynı şekilde yâ harfinden sonra gelen sâkin bir hemzeyle okumuştur.

2.3.2. Kendi Harekeli Olup Mâkabli Sâkin Olan Hemze

Kendi harekeli olup mâkabli sâkin olan hemzenin mâkabli, ya elif harfidir, ya yâ harfidir ya da zây harfidir:

- 1- Kendi harekeli olup mâkabli elif olan hemze şu kelimelerde geçmektedir:
 - إِسْرَائِيل ve كَاتِن kelimeleri nerede geçerse geçsin, Ebû Ca'fer onlardaki hemzeyi teshîl etmiştir, diğer imamlar ise hemzeyi tahkîk yaparak okumuşlardır.¹⁵⁴
 - هَآلَتُمْ (Âl-i İmrân 3/66, 119; Nisâ 4/109; Muhammed 47/38) kelimesindeki hemzenin tahkîk ile mi, teshîl ile mi yoksa elifin hazfiyle mi okunacağı konusunda ihtilaf vardır. Nâfi' kıraatinin Kâlûn rivâyeti, Ebû Amr ve Ebû Ca'fer onu hemzeyi teshîl ederek okumuştur. Nâfi' kıraatinin Verş rivâyetinin bu kelimeyi nasıl okuduğuyla ilgili olarak ise iki tarîki arasında ihtilaf vardır. Ezrak tarîkinden bu kelimenin okunmasında 3 vecih gelmiştir:

¹⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî 'l-aşr*, I, 394-395.

¹⁵² Bkz. Damra, *Neylû 'l-vatr fî usûli kîrââtî 'l-erbaate aşer*, s.86.

¹⁵³ Bkz. Rızâ b. Alî b. Dervîş b. Alî, *el-Müeyesser fî cem 'i 'l-kırââtî 'l-aşr*, Müessesetü Kurtuba, bs. 1, Mısır 2010, I, 288-352.

¹⁵⁴ Dimyâtî Bennâ', *İthâfu fudalâi 'l-beşer fî 'l-kırââtî 'l-erbaate aşer*, s.79.

- Elifin hazfedilip hê harfinden sonra gelen teshîl edilmiş bir hemzeyle هعنتم şeklinde okunması.
- Hemze elife ibdâl edildikten sonra, kendisi gibi sâkin olan nûn harfiyle yan yana geldiği için iltikâu's-sâkineyn'den ötürü med yapılması.
- Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Kâlûn rivâyetlerinde olduğu şekliyle elifin okunması ancak Verş'in kâidelerine uygun olarak meddinin işbâ' edilmesi.

İsbahânî tarîkinden ise 2 vecih gelmiştir:

- a- Ezrak'ın ilk vechinde olduğu gibi elifin hazf edilmesi.
- b- Kâlûn'un rivâyetinde olduğu gibi elif okunmakla beraber hemzenin teshîl edilmesi.

Diğer imamlar, yani İbn Kesîr, İbn Âmir, Kûfiyyûn ve Ya'kûb ise bu kelimeyi, eliften sonra gelen hemzenin tahkîkiyle okumuşlardır.

Kunbul'un bu kelimeyi nasıl okuduğu konusunda ise ihtilaf vardır. Bazıları سالتم kelimesinde olduğu gibi elifi hazf ettiği, yani Verş'in ilk vechine benzer şekilde ancak tahkikle okuduğunu rivâyet etmişken¹⁵⁵; bazıları ise elifi hazf etmediğini rivâyet etmişlerdir.¹⁵⁶

- اللَّائِي (Ahzâb 33/4, Mücâdele 58/2, Talâk 65/4) kelimesini; İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâi ve Halef, tahkikle okunan bir hemzeden sonra gelen sâkin bir yâ harfiyle okumuşlardır. Diğer imamlar, yani Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb ise yâ harfini hazf ederek okumuşlardır. Bu imamların buradaki hemzeyle ilgili uygulamaları ise tahkîk, teshîl veya ibdâl yapmak şeklinde farklılık göstermektedir. Ya'kûb, Nâfi'in Kâlûn rivâyeti ve İbn Kesîr'in Kunbul rivâyeti tahkîk yaparak okurken; Ebû Ca'fer ve Nâfi'in Verş rivâyeti teshîl yaparak okumuşlardır. Ebû Amr'ın ve İbn Kesîr'in Bezzî rivâyetinin buradaki uygulaması konusunda ise ihtilaf vardır. Irâklî âlimlerin hepsi bu iki imamın kesin olarak teshîl yaparak okuduklarını söylerken; Mağribli âlimlerin hepsi de kesin olarak hemzeyi sâkin yâ ile ibdâl etmek, daha

¹⁵⁵ Kunbul burayı hâ'dan sonra gelen elifin hazfı ve hemzenin tahkîkiyle okumuştur. (هأنتم)

¹⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-aşr*, I, 400-401.

sonra da iltikâu's-sâkineynden ötürü med yapmak sûretiyle okuduklarını söylemişlerdir.¹⁵⁷

- ضياء (Yûnus 10/5, Enbiyâ 21/48, Kasas 28/71) kelimesini ise İbn Kesîr'in Kunbul rivâyeti geçtiği üç yerde de dât harfinden sonra gelen fethalı bir hemzeyle okumuşlardır, diğer imamlar ise yâ ile ضياء şeklinde okumuşlardır.¹⁵⁸
- ميكايل (Bakara 2/98) kelimesini; Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir, Âsım'ın Şu'be rivâyeti, Kisâî, Hamza ve Halef eliften sonra kesreli bir hemze koyup medd-i muttasıl yaparak okumuşlardır. Diğer imamlar ise hemzesiz olarak okumuşlardır.
- زكرياء kelimesini geçtiği her yerde; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım'ın Şu'be rivâyeti, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb eliften sonra bir hemze koyup medd-i muttasıl yaparak okumuşlardır. Bu hemzenin harekesi ise geçtiği yere göre irabına bağlı olarak değişmektedir. Diğer imamlar ise hemzesiz olarak okumuşlardır.
- دكاء (Kehf 18/98) kelimesini Nâfi' ve İbn Âmir kâf harfinden sonra tenvin koyarak دكًا şeklinde okumuşlardır. Diğer imamlar ise hemzeli olarak okumuşlardır.
- شركاء (A'râf 7/190) kelimesini Nâfi', kâf harfini tenvinleyip hemzeyi hazf ederek شرڪًا şeklinde okumuştur. Diğer imamlar ise hemzeli olarak okumuşlardır.¹⁵⁹

2- Kendi harekeli olup mâkabli yâ olan hemzenin geçtiği kelimelerin okuyuş farklılıkları olanları ise şunlardır:

- التَّسْبِيء (Tevbe 9/37) kelimesini Verş'in Ezrak tarîki ve Ebû Ca'fer hemzeyi yâ ile ibdâl edip ilk yâ harfini ikinciye idgâm ederek okumuşlardır. Diğerleri ise hemzeli olarak okumuşlardır.
- بَرِيء ve بَرِيُون kelimelerini ise geçtiği her yerde nasıl okuduğuna dâir Ebû Ca'fer'den ihtilaf vardır, ibdâl yaptığı da, tahkîk yaptığı da söylenmiştir. Diğer

¹⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-aşr*, I, 405.

¹⁵⁸ Bkz. Dimyâtî Bennâ', *İthâfu fudalâi'l-beşer fî'l-kırââtî'l-erbaate aşer*, s.82.

¹⁵⁹ Tefvik Damra, *Neylû'l-vatr fî usûli kırââtî'l-erbaate aşer*, s.19.

râvîler ise bu iki kelimedede de hemzeyi tahkîk ile okuyup medd-i muttasıl yapmışlardır.

- هَنِيئًا مَرِيئًا (Nisâ 4/4) ifadesinde de aynı şekilde Ebû Ca'fer'in ibdâl ile mi yoksa tahkîk ile mi okuduğu konusunda ihtilaf vardır.
- كَهَيْئَةِ (Âl-i İmrân 3/49, Mâide 5/110) kelimesini de Ebû Ca'fer'in nasıl okuduğu konusunda aynı ihtilaf nakledilmiştir, diğer imamlar ise hemzeli olarak okumuşlardır. Bu maddelerin hepsinde Ebû Ca'fer'den idgâmlı olarak nakledilen vecih ise Ebû Ca'fer'in onlarda ibdâl yaptığı için, birincisi sâkin ikincisi harekeli olan iki aynı harfin yan yana gelmesi ve böylelikle كَهَيْئَةِ ifadesine benzer şekilde hepsinde idgâm yapılmasının vâcip hâle gelmesinin bir sonucudur.
- استَيَاسُوا مِنْهُ، لَا (Yusuf 12/87) ve bu surede kökten türemiş olarak gelen أَقْلَمُ يَيَاسُ الَّذِينَ (Ra'd Sûresi'nde gelen استَيَاسُ الرِّسْلَ (Ra'd /30) ifadesini Bezzî'nin nasıl okuduğu konusunda ihtilaf vardır. Bazıları onun hemzeyi yâ harfinin yanına çekip daha sonra da elifle ibdâl ettiği, yâ harfini de hemzenin yerine getirerek تايَسُوا şeklinde okuduğunu rivâyet etmişlerdir. Bazıları ise onun da bu kelimeyi diğer imamlar gibi sâkin yâdan sonra gelen bir hemzeyle okuduğunu, herhangi bir yer değiştirme yapmadığını, nitekim يَيَسُ fiilinde yâ harfinin fâu'l-fiil, hemzenin ise aynu'l-fiil konumunda olduğunu söylemişlerdir.¹⁶⁰
- النبي ve ondan türeyen النبوة, الأنبياء, النبيون gibi diğer kelimeleri Nâfi' hemzeli olarak النبي ve النبوة şeklinde, medd-i muttasıl yaparak okumuştur. Nâfi'in Kâlûn rivâyeti ise النبي lafzının mecrûr olarak gelip sonraki kelimenin başında da kesreli bir hemze geldiği iki yeri istisnâ kabul etmiştir. Bu yerler للنبي إن (Ahzâb 33/50) ve النبي إلا (Ahzâb 33/53) ifadeleridir. Bu iki ifadeyi istisnâ kabul etmesinin sebebi Kâlûn'un kâidesinin iki tane kesreli hemze yan yana geldiğinde ilkinin teshîl etmek olmasıdır. Bu ifadelerde de teshîl yerine ibdâl yapmıştır, yani ilk hemzeyi yâ ile ibdâl etmiştir; daha sonra da ondan önce gelen yâ harfini ona idgâm yapmış böylece buraları vasl ile kesreli ve şeddeli

¹⁶⁰ Dimyâtî Bennâ', *İthâfu fudalâi'l-beşer fi'l-kirâati'l-erbaate aşer*, s.81; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, s. 405.

bir yâ olarak okumuştur. Bu iki yeri vakf ile okuduğunda, yani النبيء kelimesinde durduğunda ise hemzeli olarak durmuştur.¹⁶¹ Diğer imâmlar ise her hâlükârda hemzesiz olarak okumuşlardır.¹⁶²

- o البرينة (Beyyine 98/6,7) kelimesini, Nâfi' ve İbn Âmir'in İbn Zekvân rivâyeti yâ harfinden sonra fethalı bir hemze koyup medd-i muttasıl yaparak okumuşlardır. Nitekim bu kelime, برأ الله الخلق (Allah mahlûkâtı prototipsiz olarak yarattı.) ifadesindeki برأ yani prototipsiz olarak yaratmak fiilinden türemiştir ve مفعولة (ism-i mef'ûl) anlamında gelen فعيلة (sıfat-ı müşebbehe) kalıbındandır. Diğer imamlar ise bu kelimeyi tahfif amacıyla hemzesiz olarak şeddeli yâ ile okumuşlardır.

3- Kendi harekeli olup mâkabli zây harfî olan hemze ise yalnızca tek bir kelime; ثم اجعل على كل جبل منهن جزءاً (Bakara 2/260), جزء مقسوم (Hicr 15/44) ve مِنْ (Zuhuruf 43/14) âyetlerindeki جزء kelimesinde geçmektedir. Ebû Ca'fer bu kelime hemzeyi hazf etmiş ve zây harfini şeddeleyerek جَزَا şeklinde okumuştur. Diğer imâmlar ise hemzeli olarak okumuşlardır.¹⁶³

2.3.3. Hem Kendi Hem de Mâkabli Harekeli Olan Hemze

2.3.3.1. İmam Nâfi' el-Medenî

2.3.3.1.1. Nâfi' Kıraatinin Verş Rivâyeti

Verş, aşağıdaki durumlarda böyle bir hemzeyi mâkablinin harekesi cinsinden bir medd harfiyle ibdâl ederek okumuştur:

1. Aşağıdaki kelimelerde olduğu gibi hemze fâu'l-fiil konumunda olup kendi fethalı, mâkabli de zammeli olduğunda Verş bu hemzeyi vâvla ibdâl etmiştir:

Verş'in مؤذن (A'râf 7/44, Yusuf 12/70) kelimesini ise nasıl okuduğu konusunda ihtilaf vardır. Ezrak tarîki onu hemzeyi vâvla ibdâl ederek okurken; İsbahânî tarîki ise hemzeyi tahkîk yaparak okumuştur.

¹⁶¹ Damra, Tefvîk İbrâhîm, *el-Cisrû 'l-me'mûn ilâ rivâyeti Kâlûn*, Dâru Ammâr Amman, bs. 1, 2006, s. 18.

¹⁶² Dimyâtî Bennâ', *İthâfu fudalâi 'l-beşer fi'l-kirââtî 'l-erbaate aşer*, s.81.

¹⁶³ Dimyâtî Bennâ', *İthâfu fudalâi 'l-beşer fi'l-kirââtî 'l-erbaate aşer*, s.81.

Hemze aynu'l-fiil konumunda bulunduğunda ise Verş'in yalnızca İsbahânî tarîki onu الْفُؤَاد ve فُؤَاد (Hûd 11/120, İsrâ 17/36, Furkân 25/32, Kasas 28/10, Necm 53/11) kelimesinde vâvla ibdâl ederek okumuştur.¹⁶⁴

2. Hemzenin fethalı olup mâkabli kesreli olduğu خَاسِنًا (Mülk 67/4), نَاشِئَةُ اللَّيْلِ (Müzzemmil 73/6) ve مَلْنَتْ (Cin 72/8) ifadelerinde, Verş'in İsbahânî tarîki hemzeyi yâ ile ibdâl etmiştir. Buna ek olarak بِأَيِّ ifadesindeki hemzeyi de fâ harfiyle beraber فَيَّي olarak geçtiği her yerde yâ ile ibdâl etmiştir. Ancak بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ، بِأَيِّكُمْ الْمَفْتُونُ ifadelerinde olduğu gibi fâ harfi olmaksızın geçtiğinde ise bu kelimedeki hemzeyi ibdâl ile mi yoksa tahkîk ile mi okuduğuna dâir farklı rivâyetler vardır.¹⁶⁵

Verş'in Ezrak tarîki ise İsbahânî tarîkinin aksine böyle bir hemzeyi yalnızca Bakara, Nisâ ve Hadîd surelerinde geçen لَلَّا ifadesinde, fethalı bir yâ ile ibdâl etmiştir.¹⁶⁶

Verş, لَيْهَب (Meryem 19/19) kelimesini de hemzeyi yâ ile ibdâl ederek لَيْهَب şeklinde okumuştur.¹⁶⁷

3. Hemzenin fethalı olup mâkablinin de fethalı olduğu سَأَلَ (Me'âric 70/1) ve مَنَسَّاتُهُ (Sebe 34/14) kelimelerinde Verş hemzeyi elifle ibdâl etmiştir.¹⁶⁸

Verş, aşağıdaki durumda ise hemzeyi teshîl ederek okumuştur:

Bu, hemzenin fethalı olup mâkablinin de fethalı olduğu durumdur. Nâfi'; böyle bir hemze أَرَأَيْتُمْ، أَرَأَيْتُمْ، أَرَأَيْتُمْ ve أَرَأَيْتُمْ kelimelerinde olduğu gibi başında istifhâm hemzesi bulunan bir kelimedede geldiğinde bu hemzeyi geçtiği her yerde teshîl ederek okumuştur. Verş'in Ezrak tarîkinde ise böyle bir hemzenin nasıl okunacağı konusunda farklı rivâyetler vardır. Bazıları onu elifle ibdâl ederek, iki sâkinin yan yana gelmesinden ötürü meddi işbâ' ederek okuduğunu rivâyet eder; Şâtıbiyye'deki iki vecihten biri de budur. Ancak daha meşhur olan rivâyet ise onu İsbahânî tarîkinde olduğu gibi teshîl ile okuduğudur; çoğunluğun görüşü de budur ve bu onun kâidelerine daha yakındır. Verş'in İsbahânî tarîki ise kendi fethalı olup mâkabli de fethalı olan bu hemzeyi رَأَيْتَ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا، وَرَأَاهُ مُسْتَقَرًّا، وَرَأَتْهُ حَسْبَيْتَهُ، وَرَأَاهَا تَهْتَزُّ، وَرَأَيْتُهُمْ تُعْجِبُكَ أَقَامِنُ أَهْلُ الْقُرَى، أَقَامِنُوا مَكَرَ اللَّهِ، أَقَامِنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ، أَقَاصِفَاكُمْ رَبُّكُمْ ve أَقَامِنُ الَّذِينَ مَكَرُوا، أَقَامِنْتُمْ أَنْ يَخْصِفَ بِكُمْ ifadelerindeki ikinci hemzeleri de teshîl yaparak

¹⁶⁴ Bkz. Dimyâtî Bennâ', *İthâfu fudalâi 'l-beşer fi 'l-kirâati 'l-erbaate aşer*, s. 77-79.

¹⁶⁵ Bkz. Dimyâtî Bennâ', *İthâfu fudalâi 'l-beşer fi 'l-kirâati 'l-erbaate aşer*, s. 78; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi 'l-kirâati 'l-aşr*, I, 396.

¹⁶⁶ Dimyâtî Bennâ', *İthâfu fudalâi 'l-beşer fi 'l-kirâati 'l-erbaate aşer*, s. 78.

¹⁶⁷ Tevfik Damra, *Neylû 'l-vatr fi usûli kirâati 'l-erbaate aşer*, s. 41.

¹⁶⁸ Mısırî, Muhammed b. Nebhân b. Hüseyin, *el-İstebrak fi rivâyeti 'l-İmâm Verş an Nâfi'*, ys. ts. s. 44.

okumuştur. أَفَأَنْتُمْ أَفَأَنْتُمْ kelimelerindeki ve لَأَمْلَأَنَّ (A'râf 7/18, Hûd 11/119, Secde 32/213, Sâd 38/85) kelimesindeki ikinci hemzeleri de teshîl yaparak okumuştur. كَأَنَّ kelimesi ister şeddesiz, ister وَيَكُنَّهْ، كَأَنَّهُ، كَأَنَّمَا، كَأَنَّكَ، كَأَنَّهُمْ ifadelerinde olduğu gibi şeddeli gelsin onun hemzesini de hep teshîl yaparak okumuştur. وَاطْمَأْنَنُوا بِهَا (Yunus 10/7) ve اطمأنَّ به (Hacc 22/11) ifadelerindeki hemzeyi de böyle okumuştur. تَأَذَّنَ رَبُّكَ (A'râf 7/167) ifadesindeki hemzeyi ise tahkîk ile mi yoksa teshîl ile mi okuduğu konusunda farklı rivâyetler vardır.¹⁶⁹

Verş aşağıdaki durumlarda ise hemzeyi hazf etmiştir:

- Hemzenin zammeli olup mâkablinin kesreli olması ve hemzeden sonra da vâv harfî gelmesi: Bu durumda Verş, الصَّابِئُونَ (Mâide 5/69) kelimesinde hemzeyi hazf edip ondan mâkabline de vâvla yan yana geldiğinden ötürü zamme koyarak الصَّابِئُونَ şeklinde okumuştur.¹⁷⁰ Aynı şekilde يُضَاهِئُونَ (Tevbe 9/30) kelimesinde de hemzeyi hazf etmiş ve he harfine de zamme koyarak يُضَاهُونَ şeklinde okumuştur.¹⁷¹
- Hemzenin kesreli olup kendinden sonraki harfin de kesreli gelmesi: الصَّابِئِينَ (Bakara 2/62, Hacc 22/17) kelimesini de Verş hemzeyi hazf ederek okumuştur.¹⁷²

Verş aşağıdaki ifadelerde ise hemzeyi tahkîk ile okumuştur:

- Geçtiği her yerde هُزُوا kelimesi: Verş bu kelimeyi, zammeli zây harfinden sonra gelen fethalı ve tenvinli bir hemzeyle هُزُوا şeklinde okumuştur.
- Geçtiği her yerde كُفُوا kelimesi: Verş bu kelimeyi, zammeli fâ harfinden sonra gelen fethalı ve tenvinli bir hemzeyle كُفُوا şeklinde okumuştur.
- وَوَصَّى (Bakara 2/132) ifadesi: Verş bu ifadeyi, iki vâv arasına fethalı bir hemze koyup ikinci vâvı sâkin yapıp sâd harfini de şeddelemeksizin أُوصَى şeklinde okumuştur.¹⁷³

¹⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-aşr*, I, 398; Dimyâtî Bennâ', *İthâfu fudalâi'l-beşer fî'l-kırââtî'l-erbaate aşer*, s. 79.

¹⁷⁰ Dimyâtî Bennâ', *İthâfu fudalâi'l-beşer fî'l-kırââtî'l-erbaate aşer*, s. 78.

¹⁷¹ Tefik Damra, *Neylû'l-vatr fî usûli kırââtî'l-erbaate aşer*, s. 41.

¹⁷² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-aşr*, I, 397.

¹⁷³ Tefik Damra, *Neylû'l-vatr fî usûli kırââtî'l-erbaate aşer*, s. 42.

2.3.3.1.2. Nâfi' Kıraatinin Kâlûn Rivâyeti

Kâlûn'un harekeli hemzeyle ilgili uygulamaları şöyledir:

1- İbdâl, yani hemzeyi mâkablinin harekesi cinsinden bir med harfiyle değiştirmektir ve bunu ise şu kelimelerde yapmıştır:

- a. مَنْسَأَتْهُ (Sebe 34/14) ve سَأَلَ (Me'âric 70/1) kelimeleri: Kâlûn bu iki kelimedede de hemzeyi elifle ibdâl etmiştir ve Kâlûn'un bu iki kelimedeki ibdâli de kıyâsî değil, semâîdir.
- b. Hemzeyi yâ ile ibdâl ettiği kelimeler: Bunlarda ibdâl yapmasının şartı ise hemzenin fethalı olup mâkablinin kesreli olmasıdır ve Kâlûn bu durumdaki yalnızca bir hemzeyi, لَأَهَبَ لَكَ غُلَامًا زَكِيًّا (Meryem 19/19) âyetindeki kelimesindeki hemzeyi yâ ile ibdâl etmiştir. Bununla beraber Kâlûn'un bu kelimeyi dahi nasıl okuduğu konusunda ihtilaf vardır. Ondan rivâyet edilen iki vechin birine göre Kâlûn bu kelimedeki hemzeyi yâ ile ibdâl edip o yâ harfini de hemzenin harekesiyle yani fethayla okurken; diğer veche göre ise hemzeyi tahkîk ile okumaktadır. Ona isnâd edilen bu iki vech de sahîh olup ikisi de Kâlûn'un rivâyeti için geçerli okuyuşlardır. Ancak râcîh olan tahkîktir ve okurken de ilk önce o okunur.

2- Hazf, yani hiçbir izi kalmayacak şekilde hemzeyi ortadan kaldırmaktır ve iskât olarak da isimlendirilir. Bu tür bir tahfîf ise Kâlûn'dan yalnızca üç kelimedede rivâyet edilmiştir, bunlar:

- a. الصَّابِئِينَ (Bakara 2/62, Hacc 22/17) kelimesi: Kâlûn buradaki kesreli hemzeyi hazf ederek okumuş ve kelime الْعَازِينَ veznine girerek الصَّابِئِينَ şeklini almıştır.
- b. الصَّابِئُونَ (Mâide 5/69) ve يُضَاهِئُونَ (Tevbe 9/30) kelimeleri: Kâlûn bu kelimelerdeki zammeli hemzeyi hazf etmiş böylece ilk kelime النَّاهُونَ veznine girerek الصَّابِئُونَ hâline, ikinci kelime de يَمَارُونَ veznine girerek يُضَاهِئُونَ şeklini almıştır.¹⁷⁴

3- Tahkîk, yani hemzeyi aslı üzere okumaktır; bunu da şu kelimelerde yapmıştır:

¹⁷⁴ Bkz. Makrûş, el-Muhtâr el-Müşrî, *Keyfe nekrau'l-Kur'ane'l-Kerîm bi rivâyeti'l-Îmâm Kâlûn an Nâfi'il-Medenî*, s. 70-71.

- a. Geçtiği her yerde هُزُوا kelimesi: Kâlûn bu kelimeyi; hem vasl hem de vakf durumlarında, zammeli zây harfinden sonra gelen fethalı ve tenvinli bir hemzeyle هُزُوا şeklinde okumuştur.
- a. كُفُوا (İhlâs 112/4) kelimesi: Kâlûn bu kelimeyi; hem vasl hem de vakf durumlarında, zammeli fâ harfinden sonra gelen fethalı ve tenvinli bir hemzeyle كُفُوا şeklinde okumuştur.¹⁷⁵
- b. وَصَّى (Bakara 2/132) ifadesi: Kâlûn bu ifadeyi, iki vâv arasına fethalı bir hemze koyup ikinci vâvı sâkin yapıp sâd harfini de şeddelemeksizin أُوصَّى şeklinde okumuştur.¹⁷⁶

4- Teshîl: Kâlûn başına istifhâm hemzesi gelmiş olan أَرَأَيْتَ kelimesindeki hemzede teshîl yapmıştır. Bu kelimenin sonuna ister أَرَأَيْتُمْ ve أَرَأَيْتُمْ kelimelerindeki gibi yalnızca mîmu'l-cem' gelmiş olsun, ister أَرَأَيْتُمْ kelimesindeki gibi hem mîmu'l-cem' hem de zamir gelmiş olsun, ister أَرَأَيْتْ kelimesindeki gibi yalnızca zamir gelmiş olsun, ister أَرَأَيْتْ ve أَرَأَيْتْ kelimelerindeki gibi hiçbir şey gelmemiş olsun Kâlûn herhâlükârda bu kelimelerdeki ikinci hemzeyi teshîlle okumuştur. Bu lafız Kâlûn rivâyetinin bu uygulamasına göre أَرَأَيْتُمْ, أَرَأَيْتُمْ şeklinde yazılır.¹⁷⁷

2.3.3.2. İbn Kesîr el-Mekkî

İbn Kesîr'in harekeli hemzeyle ilgili uygulamaları şöyledir:

- 1- Hazf: İbn Kesîr yalnızca يُضَاهُونَ (Tevbe9/30) kelimesinde hemzeyi hazf etmiştir ve bu kelimenin he harfini de zammeli olarak okumuştur.
- 2- Tahkîk; bunu ise şu kelimelerde yapmıştır:
 - a- تُرْجِي (Ahzâb 33/51), مُرْجُونَ (Tevbe 9/106) kelimeleri: İbn Kesîr bu kelimeleri cîm harfinden sonra zammeli bir hemze koyarak okumuştur.
 - b- ضِيَاء (Yunus 10/5, Enbiyâ 21/48, Kasas 28/71) kelimesi: İbn Kesîr'in Kunbul rivâyeti bu kelimeyi yâ harfinin yerine fethalı bir hemze koyarak ضِيَاء şeklinde okumuştur.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Bkz. Makrûş, el-Muhtâr el-Müşrî, *Keyfe nekrau'l-Kur'ane'l-Kerîm bi rivâyeti'l-Îmâm Kâlûn an Nâfi'il-Medenî*, s. 72.

¹⁷⁶ Tefvîk Damra, *Neylû'l-vatr fî usûli kırâati'l-erbaate aşer*, s. 20.

¹⁷⁷ Bkz. Makrûş, el-Muhtâr el-Müşrî, *Keyfe nekrau'l-Kur'ane'l-Kerîm bi rivâyeti'l-Îmâm Kâlûn an Nâfi'il-Medenî*, s. 72.

¹⁷⁸ Bkz. İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf, *Şerhu Tayyîbeti'n-neşr fî'l-kirâati'l-aşr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, bs. 2, Beyrut, 2000, s. 95.

c- كُفُوا (İhlâs 112/4) ve geçtiği her yerde هُزُوا kelimeleri: İbn Kesîr bunları vâv harfinin yerine fethalı bir hemze koyarak okumuştur.¹⁷⁹

İbn Kesîr'in Bezzî rivâyetinin ise لَاعَنَّاكُمْ (Bakara 2/220) kelimesindeki hemzeyi teshîl ile mi yoksa tahkîk ile mi okuduğuna dâir ihtilaf vardır.¹⁸⁰

2.3.3.3. Ebû Amr el-Basrî

Ebû Amr'ın harekeli hemzeyle ilgili uygulamaları şöyledir:

- 1- Hazf: Bunu يُضَاهُونَ (Tevbe 9/30) kelimesinde yapmıştır. Nitekim hemzeyi hazf edip he harfine zamme koymak sûretiyle bu kelimeyi okumuştur.
- 2- Tahkîk; bunu ise şu kelimelerde yapmıştır:
 - a. بَادِي (Hud 11/27) kelimesi: Bu kelimeyi yâ harfî yerine hemze koyarak بَادِي şeklinde okumuştur.
 - b. تُرْجِي (Ahzâb 33/51), مُرْجُونَ (Tevbe 9/106) kelimeleri: Ebû Amr bu kelimeleri cîm harfinden sonra zammeli bir hemze koyarak okumuştur.¹⁸¹
 - c. كُفُوا (İhlâs 112/4) ve geçtiği her yerde هُزُوا kelimeleri: Ebû Amr bunları vâv harfinin yerine fethalı bir hemze koyarak كُفُوا ve هُزُوا şeklinde okumuştur.¹⁸²

2.3.3.4. İbn Âmir eş-Şâmî

İbn Âmir'in harekeli hemzeyle ilgili uygulamaları şöyledir:

- 1- İbdâl; bunu سَأَلَ (Me'âric 70/1) kelimesinde hemzeyi elifle ibdâl ederek yapmıştır.
- 2- Hazf; bunu da يُضَاهُونَ (Tevbe 9/30) kelimesinde hemzeyi hazf edip he harfine zamme koyarak yapmıştır.
- 3- Tahkîk; bunu ise şu kelimelerde yapmıştır:
 - a. كُفُوا (İhlâs 112/4) ve geçtiği her yerde هُزُوا kelimeleri: Bunları vâv harfinin yerine fethalı ve tenvinli bir hemze koyarak كُفُوا ve هُزُوا şeklinde okumuştur.
 - b. وَوَصَّى (Bakara 2/132) ifadesi: Bu ifadeyi, iki vâv arasına fethalı bir hemze koyup ikinci vâvı sâkin yapıp sâd harfini de şeddelemeksizin أَوْصَى şeklinde okumuştur.

¹⁷⁹ Tefvîk Damra, İbrâhîm, *et-Tarîkû 'l-Münîr ilâ Kırâati İbn Kesîr*, Dâru Ammâr Amman, bs. 1, 2006, s.23.

¹⁸⁰ Dimyâtî Bennâ', *İthâfu fudalâi 'l-beşer fî 'l-kirâati 'l-erbaate aşer*, s. 79.

¹⁸¹ Rızâ b. Alî, *el-Müeyesser fî cem 'i 'l-kirâati 'l-aşr*, I, s. 288.

¹⁸² Tefvîk Damra, *Neylû 'l-vatr fî usûli kirâati 'l-erbaate aşer*, s. 109.

c. تُرْجِي (Ahzâb 33/51), مُرْجُونَ (Tevbe 9/106) kelimeleri: Bu kelimeleri cîm harfinden sonra zammeli bir hemze koyarak okumuştur.¹⁸³

2.3.3.5. Âsım el-Kûfî

Eğer hemze lâmu'l-fiil konumundaysa, Hafs onu geçtiği her yerde هُزُوا kelimesinde ve كُفُوا (İhlâs 112/4) kelimesinde vâvla ibdâl etmiştir.¹⁸⁴ Şu'be ise هُزُوا, كُفُوا ve تُرْجِي kelimelerinin hepsinin hemzesini tahkîk ile okumuştur.¹⁸⁵

2.3.3.6. Kisâî

أَرَأَيْتَ kelimesinde hemze fethalı olup mâkabli de fethalıdır ve Kisâî, başında istifhâm hemzesi olan bu kelimeyi أَرَأَيْتُمْ, أَرَأَيْتُمْ, أَرَأَيْتَ gibi geldiği her formda hemzeyi hazf ederek okumuştur.¹⁸⁶ يُضَاهِنُونَ (Tevbe 9/30) kelimesini de hemzeyi hazf ederek okumuştur. هُزُوا ve كُفُوا kelimelerini ise hemzenin tahkîkiyle okumuştur.¹⁸⁷

2.3.3.7. Hamza ez-Zeyyât

Hamza'nın harekeli hemzeyle ilgili uygulamaları ise şunlardır:

- 1- Tahkîk; Hamza aşağıdaki kelimeleri hemzenin tahkîkiyle okumuştur:
 - a. Geçtiği her yerde هُزُوا kelimesi: Bu kelimeyi sâkin bir zây harfi ve ondan sonra gelen vâv harfi yerine hemze koyarak هُزُوا şeklinde okumuştur.
 - b. كُفُوا (İhlâs 112/4) kelimesi: Bu kelimeyi de sâkin bir fâ harfi ve ondan sonra gelen vâv harfi yerine hemze koyarak كُفُوا şeklinde okumuştur.
- 2- Hazf; Hamza'nın hemzeyi hazf ettiği yalnızca tek bir kelime vardır. O da يُضَاهِنُونَ (Tevbe 9/30) kelimesidir. Hamza bu kelimeyi, hemzesini hazf edip hê harfine de zamme koyarak okumuştur.¹⁸⁸

2.3.3.8. Ebû Ca'fer el-Medenî

Ebû Ca'fer'in harekeli hemzeyle ilgili uygulamaları ise şunlardır:

¹⁸³ Damra, Tefkik İbrâhîm, *Zâdü's-sâir ilâ kiraati İbn Âmir*, s. 20-21.

¹⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kirââtî'l-aşr*, I, 395-396.

¹⁸⁵ Bkz. Tefkik Damra, *Neylû'l-vatr fî usûli kirââtî'l-erbaate aşer*, s. 183-184.

¹⁸⁶ Dimyâtî Bennâ', *İthâfu fudalâi'l-beşer fî'l-kirââtî'l-erbaate aşer*, s. 79.

¹⁸⁷ Bkz. Tefkik Damra, İbrâhîm, *Gâyetü rıdâi fî kiraati'l-Kisâi*, Dâru Ammâr Amman/ Dâru's-Sahâbe Mısır, bs.1, 2007, s. 26.

¹⁸⁸ Bkz. Tefkik Damra, İbrâhîm, *Raf'atu'd-derecât fî kiraati Hamza ez-Zeyyât*, Dâru Ammâr Amman/ Dâru's-Sahâbe Mısır, bs. 1, 2008, s. 30.

1- İbdâl; aşağıdaki durumlarda hemzeyi mâkablinin harekesi cinsinden bir med harfiyle ibdâl ederek okumuştur:

- a. Bunlardan biri *يُؤَيِّدُ، يُؤَاخِذُ، يُؤَلِّفُ، مُؤَجَّلًا، مُؤَذِّنٌ، فَلْيُؤَدِّ، الْمُؤَلِّفَةُ* kelimelerinde olduğu gibi hemzenin fâu'l-kelime konumunda olup kendinin fethalı, mâkablinin de zammeli gelmesidir. Ancak Ebû Ca'fer'in iki meşhur râvîsinden biri olan İbn Verdân'ın yalnızca *يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ* (Âl-i İmrân 3/13) ifadesini nasıl okuduğuna dâir ihtilaf vardır, ibdâl yaparak okuduğu da tahkîk yaparak okuduğu da rivâyet edilmiştir. Bu ifadede hemzenin ibdâl edilmesiyle gelen vâv harfinden sonra şeddeli bir yâ gelerek üç illet harfinin yan yana gelmesi dikkate alınmış ve bu yüzden bu kelimenin tahkîk yaparak okunmuş olması muhtemeldir.
- b. Bir diğer durum ise hemzenin fethalı olup mâkablinin kesreli olması durumudur. Bu durumda Ebû Ca'fer *رِثَاءَ النَّاسِ* (Bakara 2/264, Nisâ 4/38, Enfâl 8/47), *خَاسِيًا* (En'âm 6/10, Ra'd 13/32, Enbiyâ 21/41), *قُرَى* (A'râf 7/204, İnşikâk 84/21), *لَتُبَوَّأَنَّهُمْ* (Nahl 16/26, Ankebût 29/58), *لَيَبْطِئَنَّ* (Nisâ 4/72), *مَلَأْتُ* (Cin 72/8), *الْخَاطِئَةَ، خَاطِئَةً* kelimeleri, *مَائَةً* kelimeleri ve onların ikil hallerinde hemzeyi yâ harfi ile ibdâl etmiştir. *مَوْطِنًا* kelimesini ise nasıl okuduğuna dâir ihtilaf vardır ve ibdâl yaparak okuduğu da tahkîk yaparak okuduğu da rivâyet edilmiştir.¹⁸⁹

2- Teshîl; Ebû Ca'fer yalnızca hemze fethalı olup mâkabli fethalı olduğunda ve kelimenin başında da istifhâm hemzesi olduğunda teshîl yapmıştır. Yani *أَرَأَيْتُمْ، وَأَرَأَيْتُمْ، وَأَرَأَيْتُمْ* kelimelerinde nerede geçerlerse geçsinler teshîl yapmıştır.¹⁹⁰

3- Hazf; aşağıdaki durumlarda hemzeyi hazf etmiştir:

- a. Hemzenin zammeli olup mâkablinin kesreli gelmesi ve hemzeden sonra da vâv harfi bulunması: Ebû Ca'fer bu durumda hemzeyi hazf etmiş ve mâkabline de vâv harfiyle yan yana gelmesinden ötürü zamme koyarak *مُسْتَهْزُونَ، وَالصَّابُّونَ، وَلِيُؤَاطُوا، وَيُطْفُوا، وَقُلْ اسْتَهِزُوا* kelimelerinde ve benzerlerinde yukarıda zikredildiği üzere okumuştur.
- b. Hemzenin zammeli olup mâkablinin fethalı olması: Ebû Ca'fer bu durumda *وَلَا يَطُّونَ، وَلَمْ تَطُّوْهَا، وَأَنْ تَطُّوْهُمْ* kelimelerinde hemzeyi hazf etmiştir.

¹⁸⁹ Dimyâtî Bennâ', *İthâfu fudalâi 'l-beşer fi 'l-kirââti 'l-erbaate aşer*, s. 77-78.

¹⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi 'l-kirââti 'l-aşr*, I, 397.

- c. Hemzenin kesreli olup kendinden sonra da kesreli bir harf gelmesi: Ebû Ca'fer bu durumda *وَالصَّابِئِينَ وَالْخَاطِئِينَ وَالْمُتَكِبِينَ* kelimelerini geçtikleri her yerde hemzesini hazf ederek okumuştur. Ancak İbn Verdân *خَاسِّينَ* kelimesini istisnâ kabul ederek hemzesini hazf etmemiştir.¹⁹¹
- d. Hemzenin fethalı olup mâkablinin de fethalı olması: Ebû Ca'fer bu durumda *مُنْكَأ* (Yusuf 12/31) kelimesinin hemzesini hazf ederek *متقى* vezni üzere okumuştur.¹⁹²
- 4- Tahkîk; *هُزُواً* ve *كُفُواً* kelimelerini hemzenin tahkîkiyle okumuştur.¹⁹³

2.3.3.9. Ya'kûb

Ya'kûb'un harekeli hemzedeki uygulamaları ise şu şekildedir:

- 1- Tahkîk; Ya'kûb şu kelimelerde tahkîk yapmıştır:
 - a. *كُفُواً* (İhlâs 112/4) ve geçtiği her yerde *هُزُواً* kelimesi: Bunları tahkîk yaparak *كُفُواً* ve *هُزُواً* şeklinde okumuştur.
 - b. *تُرْجِي* (Ahzâb 33/51), *مُرْجُونَ* (Tevbe 9/106) kelimeleri: Bu kelimeleri cîm harfinden sonra zammeli bir hemze koyarak okumuştur.
- 2- Hazf; Ya'kûb'un hemzeyi hazf ettiği yalnızca tek bir kelime vardır. O da *يُضَاهِنُونَ* (Tevbe 9/30) kelimesidir; bu kelimeyi hemzesini hazf edip he harfine de zamme koyarak okumuştur.¹⁹⁴

2.3.3.10. Halef el-Bezzâr

Halef, aşağıdaki kelimeleri hemzenin tahkîkiyle okumuştur:

- a- Geçtiği her yerde *هُزُواً* kelimesi: Bu kelimeyi sâkin bir zây harfi ve ondan sonra gelen vâv harfi yerine hemze koyarak *هُزُواً* şeklinde okumuştur.
- b- *كُفُواً* (İhlâs 112/4) kelimesi: Bu kelimeyi de sâkin bir fâ harfi ve ondan sonra gelen vâv harfi yerine hemze koyarak *كُفُواً* şeklinde okumuştur.¹⁹⁵

¹⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kirâati 'l-aşr*, I, 397.

¹⁹² Dimyâtî Bennâ', *İthâfu fudalâi 'l-beşer fî'l-kirâati 'l-erbaate aşer*, s. 79.

¹⁹³ Tevfik Damra, *Neylû 'l-vatr fî usûli kirâati 'l-erbaate aşer*, s. 273.

¹⁹⁴ Bkz. Tevfik Damra, İbrâhîm, *Tenvîru 'l-kulûb fî rivâyeti Ya'kûb*, Dâru's-Sahâbe, bs. 1, Tanta, 2008, s. 24.

¹⁹⁵ Tevfik Damra, İbrâhîm, *Ferhatu 'l-ebrâr fî kiraati Halef el-Bezzâr*, Dâru Ammâr , Amman/ Dâru's-Sahâbe Mısır, bs. 1, 2007, s. 23.

2.4. Aynı Kelimede Yan Yana Gelmiş Olan İki Hemzeyle İlgili Uygulamalar

Burada kastedilen, tek bir kelimenin içinde yan yana gelmiş olan iki tane katı' hemzesidir. Bu ise üç şekilde olabilir:

1. İkisinin de fethalı olması: Bu durum; *ءَأَنْذَرْتَهُمْ* (Bakara 2/6), *ءَأَنْتُمْ أَعْلَمُ* (Bakara 2/140), *ءَأَلَدَ* (Mucâdele 58/13), *ءَأَسْفَقْتُمْ* (Âl-i İmrân 3/81), *ءَأَقْرَرْتُمْ* (Âl-i İmrân 3/20), *ءَأَسْلَمْتُمْ* (Yâsîn 36/23) *ءَأَتَّخَذَ مِنْ دُونِهِ ءَالِهَةً* (İsrâ 17/61) ve *ءَأَسْجَدَ لِمَنْ خَلَقْتَ* (Hûd 11/72) ve *ءَأَنَا عَجُوزٌ* kelimelerinde olduğu gibi kelimenin aslından olan, bâbtan dolayı gelen ya da mütekellim için gelen kat' hemzesinin başına istifhâm hemzesi gelmesiyle gerçekleşir.¹⁹⁶
2. İlkinin fethalı, ikincisinin kesreli olması: Bu durum da; *ءَأَيْنَ لَنَا* (Ra'd 13/5), *ءَأَيْنَ ذَكَرْتُمْ* (Neml 27/60), *ءَأَيْلَهُ مَعَ اللَّهِ* (En'âm 6/19), *ءَأَيْنَكُمْ لَتَشْهَدُونَ* (Şu'ârâ 26/41), *ءَأَيْنَا لَتَارْكُوا* (Yâsîn 36/19), *ءَأَيْنَا لَتَارْكُوا* (Sâffât 37/36) âyetlerinde olduğu gibi yalnızca kelimenin aslından olan katı' hemzesinin başına istifhâm hemzesi gelmesiyle gerçekleşir.¹⁹⁷
3. İlkinin fethalı, ikincisinin zammeli olması: Bu durum ise kelimenin aslından olan ya da bâbtan dolayı gelen hemzenin başına istifhâm hemzesi gelmesiyle gerçekleşir. Bunun örneği de yalnızca 3 yerde; *ءَأَنْزَلَ* (Âl-i İmrân 3/15), *ءَأَلْقَى الذِّكْرَ عَلَيْهِ* (Sâd 38/8) ve *ءَأَلْقَى الذِّكْرَ عَلَيْهِ* (Kamer 54/25) âyetlerinde görülmektedir.¹⁹⁸

Kıraat imamlarının bu hemzedeki uygulamaları ise şu şekildedir:

2.4.1. İmam Nâfi' el-Medenî

2.4.1.1. Nâfi' Kıraatinin Kâlûn Rivâyeti

Kâlûn yukarıda zikredilen üç durumda da ikinci hemzeyi teshîl edip iki hemze arasına fasl elifi koyarak kelimeyi okumuştur. Bu fasl elifinin uzatma miktarı ise iki harekedir.

Kâlûn bu meselede ondan ittifâkla rivâyet edildiği üzere 3 kelimeyi istisnâ kabul etmiş ve hemzelerin arasında fasl elifi koymaksızın yalnızca teshîl yapmakla yetinmiştir, tek bir kelimeyi ise istisnâ kabul etmediği konusuna ihtilâf vardır.

¹⁹⁶ Ebû Amr ed-Dânî, Osmân b. Saîd b. Osmân b. Ömer, *Câmi' u'l-beyân fi'l-kırââti's-seb'*, Câmiâtu's-Şârîka, bs.1, BAE 2007, II, 506.

¹⁹⁷ Ebû Amr ed-Dânî, *Câmi' u'l-beyân fi'l-kırââti's-seb'*, II, 511.

¹⁹⁸ Ebû Amr ed-Dânî, *Câmi' u'l-beyân fi'l-kırââti's-seb'*, II, 518.

İstisnâ kabul ettiği ittifâkla rivâyet edilmiş olan 3 kelime ءالھتتا ve أئمة, ءامنتم kelimesidir. ءالھتتا kelimesi 3 yerde; A'râf Sûresi'nin 123. âyetinde, Tâhâ Sûresi'nin 71. âyetinde ve Şu'ârâ Sûresi'nin 49. âyetinde geçmektedir. أئمة kelimesi de 5 yerde; Tevbe Sûresi'nin 12. âyetinde, Enbiyâ Sûresi'nin 73. âyetinde, Kasas Sûresi'nin 5. ve 41. âyetlerinde ve Secde Sûresi'nin 24. âyetinde geçmektedir. ءالھتتا kelimesi de yalnızca Zuhur Sûresi'nin 58. âyetinde geçmektedir.

ءالھتتا ve ءامنتم kelimelerinde fasl elifi konulmaması ise şu vecihledir: Bu kelimelerin, başlarına istifhâm hemzesi gelmeden önceki halleri; ilki harekeli ve zâid, ikincisi ise sâkin ve fâu'l-kelime konumunda gelmiş olan iki hemzeyle ءالھتتا ve ءامنتم şeklindedir. Daha sonra sâkin olan hemze, meşhur tasrîf kâidesine binâen, mâkablinin harekesinin cinsinden bir med harfî olan elif harfîyle ibdâl edilmiştir. Bu tasrîf kâidesi “Aynı kelimedede iki hemze yanyana gelir de bunların ilki harekeli, ikincisi sâkin olursa; sâkin olan hemze, harekeli olan hemzenin harekesi cinsinden olan med harfîyle ibdâl edilir.” şeklindedir. Bundan sonra ise bu kelimelerin başına istifhâm hemzesi gelmiş ve böylelikle bu kelimelerde üç hemze, yani istifhâm hemzesi, zâid hemze ve fâu'l-kelime konumunda olup med harfîyle ibdâl edilmiş olan hemze yanyana gelmiş olur. Kâlûn da ikinci hemzeyi, yani zâid olan hemzeyi teshîl etmiş ve fasl elifi koymaya dâir kâidesini terk etmiştir. Çünkü eğer iki hemze arasına fasl elifi koyacak olsaydı, kelimedede art arda gelen 4 elif olmuş olurdu. Bunların ilki istifhâm hemzesi, ikincisi fasl elifi, üçüncüsü teshîl edilmiş olan hemze ve dördüncüsü de med harfîyle ibdâl edilmiş olan hemzedir. Bu ise sözü aşırı uzatmak, dile ağır hâle getirmek ve Arapların alışageldiği üslubun dışına çıkmaktır.

إمام kelimesinde fasl elifi konulmaması ise şu vecihledir: Bu kelimenin aslı أئمة kelimesinin çoğulu olup أفعلة vezni üzere أئمة şeklindedir. مثال kelimesinin çoğulu olan أمثلة kelimesi, رداء kelimesinin çoğulu olan أردية kelimesi de bu çoğul vezninden gelmektedir. Ancak bu kelimedede ilk mîm harfinin kesresi ondan önceki hemzeye nakledilmiş ve mîmler birbirine idgâm edilmiştir. Böylece bu kelime; ilki fethalı, ikincisi kesreli iki hemzeye ve onların ardından gelen şeddeli bir mîme sâhip olarak أئمة hâlini almıştır. Yani ikinci hemzenin aslı sâkindir, harekesi ise ârızdır, çünkü bu hareke ona, idgâm edilen mîmden nakledilmiştir. Kâlûn da bu hemzenin son durumdaki harekesi ârızî olduğundan onu dikkate almamış, bu harfî asıl hâli olan sükûn üzere kabul etmiştir. Bu yüzden de hemzelerin arasına fasl elifi koymamıştır. Çünkü fasl elifi, biri sâkin biri harekeli iki hemzenin arasına değil; ikisi de harekeli olan iki hemzenin arasına konulur. Bu kelimenin aslında ise hemzelerden biri sâkin, diğeri harekelidir.

Kâlûn'un istisnâ kabul edip etmediği konusunda ihtilâf olan kelime ise أَشْهَدُوا خَلْقَهُمْ (Zuhruf 43/19) kelimesidir ve bu kelimeyi nasıl okuduğu hakkında iki vecih rivâyet edilmektedir:

1. İkinci hemzeyi, vâvla hemze arasında okuyarak teshîl edip hemzelerin arasına da fasl elifi koyduğu.
2. Yine ikinci hemzeyi teshîl ettiği ancak أَمْنَمْ kelimesinde yaptığı gibi hemzelerin arasına fasl elifi koymadığı.

Bu iki vecih de doğrudur ve Kâlûn'un rivâyeti üzere okunmaktadır. Teshîl yapıp fasl elifi koyduğu vecih ise edâda önceliklidir.¹⁹⁹

2.4.1.2. Nâfi' Kiraatinin Verş Rivâyeti

Bir kelimeye iki katı' hemzesi yanyana geldiğinde ve ikisi de fethalı olup ilki istifhâm hemzesi olduğunda, ikinci hemzeden sonraki harf ise aslî bir sükûnla sâkin olduğunda; Verş oradaki ikinci hemzeyi elifle ibdâl eder ve medd-i lâzım hükmünde kabul ederek orada uzun bir medd yapar, Verş'ten böyle bir durum için gelen bir vecih daha vardır ki o da teshîldir.

Bu durumun örneği Allahu Te'âlâ'nın أَذْنَرْتَهُمْ (Bakara 2/6), فَلْأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ (Bakara 2/150) ve أَأَسْلَمْتُمْ (Âl-i İmrân 3/20) sözlerinde görülmektedir.

Eğer ikinci hemzeden sonraki harf harekeli olursa, bu durumda yine ikinci hemzeyi elifle ibdâl eder, ancak kısa bir medd yapar; ayrıca teshîl vechi burada da geçerlidir.

Bu durumun örneği ise Allahu Te'âlâ'nın أَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ (Hûd 11/72) ve أَأَمِنْتُمْ مِّنْ فِي السَّمَاءِ (Mülk 67/16) sözlerinde görülmektedir.

أَمْنَمْ (A'râf 7/123), (Tâhâ 20/71), (Şu'arâ 26/42) kelimesinde ise Verş; ikinci hemzeyi ibdâl edip onu uzatır, yani teshîl edilmiş hemzeden sonra sâkin bir elif koyar. Üç hemzenin ardarda geldiği أَلْهَيْتُنَا (Zuhruf 43/58) kelimesinde ise Verş ancak tahfif etme amacıyla teshîl yapar ve burada ibdâl yapmaktan kaçınır. Çünkü zaten üç hemzenin ardarda geldiği bir kelimeye bir de fasıl elifi eklemek câiz değildir, çünkü hem üç sâkinin art arda gelmesi mümtenî'dir, hem de bununla istifhâm cümlesinin haber cümlesiyle karıştırılmaması hedeflenir.

¹⁹⁹ Bk. Muhtâr İbnü'l-Müşrî el-Makrûş, *Keyfe Tukrau'l-Kur'anü'l-Kerîm bi rivâyeti Kâlûn an Nâfi'*, s. 63-64.

Bir kelimeye yanyana gelen iki hemzenin hareketleri birbirinden farklı olduğunda ve birincisi fethalı, ikincisi kesreli olduğunda; Verş ikinci hemzeyi teshîl eder yani hemze ve yâ arası okur. Çünkü tek bir kelimeye gelen iki hemzenin genelde ilki istifhâm hemzesidir. Bunun örneği أَئِنَّا (Kâf 50/3), إِلَهَ (Neml 27/60), أَئِنَّا (En'âm 6/19) kelimeleridir. أئمة kelimesi ise istisnâ kabul edilmiştir. Nitekim bu kelime ilki fethalı, ikincisi kesreli olan iki hemzeyle başlamaktadır ve istifhâm hemzesi de içermemektedir. Bilakis bu hemzelerin ikisi de kelimenin kendi yapısından ve bu kelimenin aslı أفعلة vezni üzere أئمة olup إمام kelimesinin çoğuludur. مثال kelimesinin çoğulu olan أمثلة kelimesi, رداء kelimesinin çoğulu olan أردية kelimesi de bu çoğul vezninden gelmektedir. Verş'in bu أئمة kelimesinde iki vechi vardır:

1. Teshîl.
2. Tamâmen kesreli bir yâ harfiyle ibdâl.

Bu vecihlerin ikisi de doğrudur ve kelime ikisi üzere de okunabilmektedir.

Bu hemzelerin ilki fethalı, ikincisi zammeli olduğunda ise Verş ikinci hemzeyi vâv ve hemze arası okuyarak teshîl eder. Bunun örneği قُلْ أَوْفَيْتُكُمْ بِخَيْرٍ مِّنْ دَلِكُمْ (Âl-i İmrân 3/15), أَنزَلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِن بُيُوتِنَا (Sâd 38/8) âyetlerinde görülmektedir.²⁰⁰

2.4.2. İmam İbn Kesîr el-Mekkî

İbn Kesîr ilk hemzeyi tahkîk yaparak, ikinci hemzeyiyse yumuşatıp hemzeyle elif arası okumuştur ve aralarına bir fasıl elifi de koymamıştır. Bu tür kelimeleri Kur'an'ın hepsinde bu kâidesi üzere okumuştur. Tahkîk ettiği hemzeyi ise bir elif uzatmıştır; o ise aslında yumuşatılmış olan hemzedir.²⁰¹

2.4.3. Ebû Amr el-Basrî

Ebu Amr üç durumda da ilk hemzeyi tahkîk yapıp ikincisini yumuşatmıştır ve aralarına da sâkin bir elif koymuştur. Bu yüzden tahkîk ettiği hemzeyi iki elif uzatmıştır.²⁰²

²⁰⁰ Halîme Sâl, *el-Kırââtü rivâyetâ Verş ve Hafs*, s. 133-134.

²⁰¹ Ebû Amr ed-Dânî, *Câmi 'u'l-beyân fî'l-kırââtî's-seb'*, II, 506.

²⁰² Ebû Amr ed-Dânî, *Câmi 'u'l-beyân fî'l-kırââtî's-seb'*, II, 506.

2.4.4. İbn Âmir eş-Şâmî

Bir kelimedede harekeli iki hemze yanyana geldiğinde, ilk hemze yalnızca fethalı olarak gelmektedir, ikinci hemze ise fethalı, zammeli ya da kesreli olarak şu şekillerde gelebilir:

a- İkinci hemzenin fethalı olduğu durum için Hişâm, İbn Âmir'den iki vecih rivâyet etmiştir:

1. İkinciye teshîl edip aralarına fasl elifi koymak ki öncelikli olan bu vecihtir.
2. İkinciye tahkîk edip aralarına fasl elifi koymak.

Fasl elifi, art arda gelen iki hemze arasına konulan iki hareke miktarında bir eliftir. **ءَأَنْذَرْتَهُمْ** kelimesinde fasl elifi koymak, iki hemzenin arasına koyup **ءَأَنْذَرْتَهُمْ** şeklinde okumak ya da aynı zamanda ikinciye de teshîl ederek **ءَأَنْذَرْتَهُمْ** şeklinde okumaktır.

b- **ءَأَنَا** kelimesinde olduğu gibi ikinci hemze kesreli olduğunda ise ondan gelen iki vecih vardır:

1. Fasl elifi koymak ki bu vecih önceliklidir.
2. Hafs'ın yaptığı gibi fasl elifi koymamak.

İhtilâf olmaksızın fasl elifi koyarak okuduğu 7 yer vardır, bunlar: **أَأَنْتُمْ** (A'râf 7/81), **أَأَنْتُمْ** (A'râf 7/113), **أَأَنْتُمْ** (Şu'arâ 26/41), **أَأَنْتُمْ** (Meryem 19/66), **أَأَنْتُمْ** (Sâffât 37/52), **أَأَنْتُمْ** (Sâffât 37/86), **أَأَنْتُمْ** (Fussilet 41/9).

أَأَنْتُمْ kelimesinde ise ondan gelen iki vecih vardır:

1. İkinciye teshîl edip fasl elifi koymak ki öncelikli olan bu vecihtir.
2. İkinciye tahkîk edip fasl elifi koymak.

أَأَنْتُمْ kelimesinde ise geçtiği her yerde Hişâm, İbn Âmir'den iki vecih rivâyet etmiştir:

1. İkinciye tahkîk edip fasl elifi koymak.
2. Hafs'ın yaptığı gibi fasl elifi koymamak.

c- İkinci hemze zammeli olduğunda ise yine iki vecih vardır:

1. İkinciye tahkîk edip fasl elifi koymak ki öncelikli olan bu vecihtir.
2. Hafs'ın yaptığı gibi fasl elifi koymamak, yani **أَأَنْتُمْ** gibi okumak.

Bazı lafızlarda ise hemzelerin arasına fasl elifi koymak mümkün değildir. Bunlar:

1. Geçtiği her yerde ءأمنت (A'râf 7/123), (Tâhâ 20/71), (Şu'arâ 26/42) lafzı: İbn Âmir bu lafzı ilki tahkîk edilmiş, ikincisi teshîl edilmiş iki hemze ve onların ardından gelen bir elifle okumuştur.
2. ءألھتھا (Zuhuf 43/58) lafzı: İbn Âmir burada ikinci hemzeyi teshîl ederek okumuştur.

Bu durum, bu kelimelerde ilki istifhâm hemzesi, ikincisi fethalı (teshîl edilmiş olan), üçüncüsü ise elifle ibdâl edilmiş olan ve fâu'l-kelime konumunda gelen sâkin hemze olmak üzere 3 hemzenin yanyana gelmesi sebebiyledir.²⁰³

2.4.5. Ebu Ca'fer el-Medenî

İkinci hemzeyi, elif ve hemze arası okuyarak teshîl etmiş ve aralarına fasl elifi koymuştur.²⁰⁴

2.4.6. Ya'kûb

Râvîlerden Ruveys üç durumda da ikinci hemzeyi teshîl etmiş ve fasl elifi de koymamıştır. Ravh ise elif koymaksızın tahkîk yaparak okumuştur.²⁰⁵

2.4.7. Diğer Kıraat İmamları

Kûfîyyûn (Âsım, Hamza, Kisâi ve Halef) ve İbn Âmir'in İbn Zekvân rivâyeti ise Kur'an'ın hepsinde iki hemzeyi de tahkîk yaparak ve fasl elifi koymaksızın okumuşlardır.²⁰⁶

2.4.8. Bir Âyette İki İstifhâm Hemzesi Gelmesi

Bu şekilde gelen âyetler iki kısım olup her biri için cümlelerin haber cümlesi olarak tek hemzeyle mi yoksa istifhâm cümlesi olarak iki hemzeyle mi okunacağı konusunda ihtilâf edilmiştir. Bu iki kısım şunlardır:

²⁰³ Tefvîk İbrâhîm Damra, *Zâdü's-sâir ilâ kıraati İbn Âmir*, s. 22-23.

²⁰⁴ Dimyâtî el-Bennâ, *İthâfu fudalâi'l-beşer fi'l-kirâati'l-erbaate aşer*, s. 64.

²⁰⁵ Bk. Muhibbuddîn en-Nüveyrî, Muhammed b. Muhammed Ebû 'l-Kâsım, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, thk. Mecdî Muhammed Surûr Sa'd Bâslûm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, bs.1, Beyrut, 2003, s. 419-420.

²⁰⁶ Ebû Amr ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kirâati's-seb'*, II, 508.

1. Âyette biri istifhâm olan iki hemzenin yan yana gelmesi ve bu durumun âyette bir kere gerçekleşmesi. Bu durum 5 yerde mevcuttur:

- a- إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ (A'râf 7/81) Nâfi', Ebu Ca'fer ve Âsım'ın Hafs rivâyeti bu cümleyi haber cümlesi kabul ederek tek hemzeyle okumuşlardır. Diğer imamlar ise cümleyi istifhâm cümlesi kabul ederek iki hemzeyle okumuşlar ve yukarıda zikredilen kâidelerine uygun olarak teshîl, tahkîk, fasl elifi koymak gibi uygulamalarını sürdürmüşlerdir.
- b- إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا (A'râf 7/113) Nâfi', İbn Kesîr, Ebu Ca'fer ve Hafs haber kabul ederek; diğerleri ise istifhâm kabul ederek okumuşlardır.
- c- إِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ (Yusuf 12/90) İbn Kesîr ve Ebu Ca'fer haber kabul ederek tek hemzeyle, diğerleri ise istifhâm kabul ederek iki hemzeyle okumuşlardır.²⁰⁷
- d- أَئِذَا مَا مِثُّ (Meryem 19/66) İbn Zekvân bu ifâdeyi ondan gelen iki vechin birine göre haber kabul ederek tek bir kesreli hemzeyle okumuştur; diğerleri ise istifhâm kabul ederek ilki fethalı, ikincisi kesreli iki hemzeyle okumuşlardır. Bu aynı zamanda İbn Zekvân'dan gelen ikinci vecihtir. Bu imamlar, yan yana gelen iki hemzeyle ilgili uygulamaları konusunda da kâidelerine uygun olarak hareket etmişlerdir. Kâlûn, Ebu Amr ve Ebu Ca'fer ikinci hemzeyi teshîl ederek araya bir fasl elifi koymuştur; Verş, İbn Kesîr ve Ruveys ise teshîl etmişler ancak fasl elifi koymamışlardır, İbn Âmir'in Hişâm rivâyeti ise hemzeyi tahkîk ile okumuş ve araya fasl elifi koymuştur.²⁰⁸
- d- إِنَّا لَمُعْرَمُونَ (Vakıa 56/66) Âsım'ın Şu'be rivâyeti bu cümleyi istifhâm kabul ederek iki hemzeyle okumuştur; diğerleri ise haber kabul ederek tek hemzeyle okumuşlardır.²⁰⁹

2. Âyette أَئِنَّا, أَئِنَّا gibi iki istifhâm bulunması. Bu durum da 9 surede, 11 yerde mevcuttur:

- a- أَئِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ (Ra'd 13/5)
- b- وَقَالُوا أَئِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ (İsra 17/49-98)
- c- قَالُوا أَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ (Mü'minun 23/82)
- d- أَئِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَإِنَّا لَفِي سَفَاةٍ (Secde 32/10)
- e- أَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَدِينُونَ (Saffat 37/53)

²⁰⁷ Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-aşr*, I, 371-372.

²⁰⁸ el-Kâdî, *el-Budûrû'z-zâhira fî'l-kırââtî'l-aşrî'l-mütevâtira min tarîkayî's-Şâtibîyye ve'd-Dürre*. s. 200.

²⁰⁹ Bk. Ebû Bekir Ahmed İbnü'l-Hüseyin İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî, *el-Mebsût fî'l-kırââtî'l-aşr*, thk. Sebî' Hamza Hâkîmî, Mecmâu'l-Arabîyye, Dimaşk, 1981, s. 428.

İbn Âmir ve Ebu Ca'fer bu 6 yerde ilk ifâdeyi haber, ikincisini istifhâm kabul ederek okumuşlardır. Nâfi', Kisâi ve Ya'kûb ise ilkinin istifhâm, ikincisini haber kabul ederek okumuşlardır. Diğer imamlar ise ikisini de istifhâm kabul ederek okumuşlardır.

f- أَنْتُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ (Ankebut 29/28), أَنْتُمْ لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ (Ankebut 29/29)

Nâfi', Ebu Ca'fer, İbn Kesîr, İbn Âmir, Ya'kûb ve Âsım'ın Hafs rivâyeti ilk ifâdeyi haber, ikincisini istifhâm kabul ederek okumuşlardır. Diğerleri, yani Ebu Amr, Hamza, Kisâi, Halef ve Âsım'ın Şu'be rivâyeti ise ikisini de istifhâm kabul ederek okumuşlardır.

g- وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَإِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاءُنَا أَإِنَّا لَمُخْرَجُونَ (Neml 27/67)

Nâfi' ve Ebu Ca'fer ilk ifâdeyi haber, ikincisini istifhâm kabul ederek okumuşlardır. İbn Âmir ve Kisâi ise ilkinin istifhâm, ikincisini haber kabul edip ona bir de nûn harfi ekleyerek إِنَّا şeklinde okumuşlardır. Diğer imamlar ise ikisini de istifhâm kabul ederek okumuşlardır.

h- أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ (Saffat 37/16)

İbn Âmir ilk ifâdeyi haber, ikincisini istifhâm kabul ederek okumuştur. Nâfi', Kisâi, Ebu Ca'fer ve Ya'kûb ise ilkinin istifhâm, ikincisini haber kabul ederek okumuşlardır. Diğer imamlar ise ikisini de istifhâm kabul ederek okumuşlardır.

i- أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ (Vakıa 56/47)

Nâfi', Kisâi, Ebu Ca'fer ve Ya'kûb ilk ifâdeyi istifhâm, ikincisini haber kabul ederek okumuşlardır. Diğer imamlar ise ikisini de istifhâm kabul ederek okumuşlardır.

j- أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا نَّخْرَةً (Naziât 79/11), يَقُولُونَ أَإِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ (Naziât 79/10)

Ebu Ca'fer ilk ifâdeyi haber, ikincisini istifhâm kabul ederek okumuştur. Nâfi', İbn Âmir, Kisâi ve Ya'kûb ise ilkinin istifhâm, ikincisini haber kabul ederek okumuşlardır. Diğer imamlar ise ikisini de istifhâm kabul ederek okumuşlardır.²¹⁰

Mesele

İstifhâm için mi yoksa haber için mi olduğu konusunda ihtilâf edilen kat' hemzesinden sonra harekeli bir harf değil de sahîh olan sâkin bir harf ya da med harfi de gelebilir. Kendisinden sonra sahîh olan sâkin bir harf gelen bu tür bir hemze 4 yerde geçmektedir:

1. أَنْ يُؤْتَى أَحَدٌ (Âl-i İmrân 3/72) İbn Kesîr dışında bütün imamlar bu ifâdeyi haber kabul ederek tek hemzeyle okumuşlardır. İbn Kesîr ise istifhâm kabul ederek iki

²¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-aşr*, I, 373-374.

hemzeyle okumuştur ve kâidesine uygun olarak ikinci hemzeyi teshîl etmiştir, araya da fasl elifi koymamıştır.²¹¹

2. أَأَعْجَمِي وَعَرَبِيٌّ (Fussilet 41/44) Kunbul, bir tarîkine göre Hişâm ve Ruveys bu ifâdeyi tek hemzeyle okumuşlardır. Kâlûn, Ebu Amr, İbn Âmir'in İbn Zekvân rivâyeti ve Ebu Ca'fer ise istifhâm üzere iki hemzeyle okumuştur ve ikinci hemzeyi teshîl ederek araya fasl elifi koymuşlardır. Ancak İbn Zekvân'dan fasl elifi koyup koymadığı konusunda iki farklı rivâyet gelmiştir. Verş'in Isbahânî tarîki ve Ezrak tarîkindeki iki vecihten biri, Bezzî ve Hafs ise ikinci hemzeyi teshîl etmişler ve fasl elifi koymadan okumuşlardır. Kunbul'un ikinci vechi de bu şekildedir. Aynı şekilde Ruveys'in ikinci vechi de bu şekildedir. Ezrak tarîkinin ikinci vechi ise hemzenin hâlis bir elifle ibdâli ve iki sâkinin ardarda gelmesinden ötürü medle okumuştur. Hişâm'ın diğer tarîki ise hemzeyi teshîl edip kasrederek okumuştur. Şu'be, Hamza, Kisâî, Halef ve Ravh da hemzeyi tahkîk edip kasrederek okumuşlardır. Hişâm'ın üçüncü tarîki ise teshîl ve medle okumuştur. Böylece Hişâm'ın burada üç vechi olmuş olur: Haber kabul ederek tek hemzeyle okumak, istifhâm kabul ederek teshîl edilmiş iki hemzeyle kasr üzere okumak ya da aynı şekilde medd üzere okumak.²¹²
3. أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ (Ahkâf 46/20) Nâfi', Ebu Amr ve Kûfiyyûn bu ifâdeyi haber kabul ederek tek hemzeyle okumuşlardır. Diğerleri ise istifhâm kabul ederek iki hemzeyle okumuşlardır. Bunlar İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebu Ca'fer ve Ya'kûb'dur, kâidelerine uygun olarak teshîl, tahkîk, fasl elifi vs. gibi uygulamalarını sürdürmüşlerdir.²¹³
4. أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ (Kalem 68/14) Nâfi', İbn Kesîr, Ebu Amr, Kisâî, Halef ve Hafs bu ifâdeyi haber kabul ederek tek hemzeyle okumuşlardır. Diğerleri ise istifhâm kabul ederek iki hemzeyle okumuşlardır. Onlar İbn Âmir, Hamza, Ebu Ca'fer, Ya'kûb ve Şu'be'dir. Onlardan Hamza ve Şu'be iki hemzeyi de tahkîkle okumuşlardır. İbn Âmir, Ebu Ca'fer ve Ruveys ise ilkinin tahkîk etmiş, ikincisini

²¹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-aşr*, I, 366.

²¹² Dimyâtî el-Bennâ, *İthâfu fudalâi'l-beşer fî'l-kırââtî'l-erbaate aşer*, s. 66.

²¹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-aşr*, I, 366; Ebû Şâme el-Makdîsî, Ebû'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmâîl b. İbrâhîm ed-Dımaşkî, *İbrâzu'l-meânî min hurzi'l-emânî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts. s. 130.

teshîl etmişlerdir. Ebu Ca'fer ve Hişâm ise aralarına fasl elifi koymuşlardır; İbn Zekvân'dan ise bu konuda iki farklı rivâyet gelmektedir.²¹⁴

2.5. Farklı Kelimelerde Bulunup Yan Yana Gelmiş Olan İki Hemzeyle İlgili Uygulamalar

Bir kelimenin sonunda gelen bir hemze ile ondan sonraki kelimenin başında gelen hemze, farklı kelimelerde bulunup yan yana gelmiş olan iki hemzedir. Bunların hareketleri birbiriyle aynı ya da birbirinden farklı olabilir.

2.5.1. Hareketleri Aynı Olan İki Hemze

Hareketleri aynı olan iki hemze her ikisi de kesreli, fethalı ya da zammeli olmak üzere üç kısımdır.

2.5.1.1. Her İkisi Kesreli Olan Hemzeler

Bu şekilde olan hemzelerin bir kısmında ittifâk edilmiştir, bir kısmında ise ihtilâf vardır. İttifâk edilmiş olanlar 15 yerde geçen 13 lafızdır: هُؤْلَاءِ (Bakara 2/13), مِنَ النَّسَاءِ (Nisâ 4/22-24), وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ (Hûd 11/71), بِالسُّوءِ (Yûsuf 12/53), هُؤْلَاءِ (İsrâ 17/102), مِنَ السَّمَاءِ إِلَى (Şu'arâ 26/187), مِنَ السَّمَاءِ إِنْ كُنْتَ (Nûr 24/33), عَلَى الْبَغَاءِ إِنْ (Sâd 38/15), مِنَ السَّمَاءِ إِنْ (Sebe 34/9), وَلَا أَبْنَاءَ إِخْوَانِهِمْ (Ahzâb 33/55), مِنَ السَّمَاءِ إِنْ (Ahzâb 33/32), مِنَ النَّسَاءِ إِنْ اتَّقَيْتُنَّ (Sebe 34/40), هُؤْلَاءِ إِيَّاكُمْ (Zuhruf 43/84).²¹⁵

Kıraat imamlarının böyle bir hemzeyle ilgili uygulamaları şu şekildedir:

İmam Nâfi'nin râvîsi olan Verş, ikinci hemzeyi ibdâl ya da teshîl ederek okumuştur ve ibdâl uygulaması daha baskındır. هُؤْلَاءِ (Bakara 2/31), عَلَى الْبَغَاءِ (Nûr 24/33) ifâdelerinde ise ona âit üç vecih vardır ve bu ifadeler o üç vecihle de okunabilmektedir:

1. Teshîl.
2. Hemzeyi mâkablinin harekesinin cinsinden olan med harfiyle ibdâl etmek.
3. İkinci hemzeyi kesresi hafif yani ihtilâslı olan bir yâ harfiyle ibdâl etmek.

²¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-aşr*, I, 366.

²¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-aşr*, I, 382.

Edâ sırasında öncelikle olan ise med harfiyle ibdâldir. Sonra her iki kesreli harfi de teshîl, sonra da hafif kesreli bir yâ harfiyle ibdâl gelmektedir.²¹⁶

İmam Nâfi'nin diğer râvisi Kâlûn ise yukarıdaki yerlerdeki ilk hemzeyi, hemze ve yâ harfi arasında okuyup teshîl ederek; ikinci hemzeyi ise kâidesi üzere tahkîk ederek okumuştur. Ancak 3 yerde ilk hemzeyi teshîl etmemiştir, bunlar: وامرأة مؤمنة إن وهبت نفسها (Ahzâb 33/50), لا تدخلوا بيوت النبي إلا أن (Ahzâb 33/53) ifâdeleridir. Bunlarda iki hemzeyi de ibdâl ve idgâm yaparak okumuştur.²¹⁷ Teshîl yapmadığı üçüncü yer ise إن النفس لأمره بالسوء (Yusuf 12/53) âyetidir. Nitekim burada onun ibdâl ve idgâm yaparak şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir, teshîl yaparak okuduğu da rivâyet edilmiştir. Bu iki vecih de sahih olup bu ifâde onun rivâyeti üzere ikisiyle de okunmaktadır. Ancak edâ sırasında ibdâl önceliklidir. Bunlar vaslen okunduğu zaman geçerlidir. Vakf durumunda ise bu 3 yerde de onun iki hemzeyi de yalnızca tahkîk ederek okuduğu rivâyet edilmiştir. Bu 3 yerde de teshîl iki sâkinin art arda gelmesine yol açmaktadır. Nitekim teshîl, hemzeyi sâkin bir harf olmaya yaklaştırmaktadır. Ahzâb Sûresi'ndeki 2 yerde hemzeyi sâkin yâ olmaya yaklaştırdığından ve öncesinde de zâten sâkin yâ bulunduğundan iki sâkin art arda gelmektedir. Yûsuf Sûresi'ndeki yerde ise hemzeyi sâkin vâv olmaya yaklaştırdığından ve öncesinde de sâkin vâv bulunduğundan iki sâkin art arda gelmektedir. Buralarda teshîl yapmak iki sâkinin art arda gelmesine yol açtığından, Kâlûn hemzeyi ibdâl edip sonra da idgâm etme uygulamasını tercih etmiştir. Bu yüzden Ahzâb Sûresi'ndeki 2 yerde kelimesinde hemzeyi yâ harfine ibdâl edip sonra da kendinden önce gelen yâ harfine idgâm ederek النبي şeklinde okumuş, Yûsuf Sûresi'ndeki iki vechinden birinde de hemzeyi vâv harfiyle ibdâl edip daha sonra kendinden önce gelen vâv harfine ibdâl ederek بالسوء şeklinde okumuştur.²¹⁸

İmam İbn Kesîr'in râvisi Bezzî, ilk hemzeyi teshîl edip ikinci hemzeyi tahkîk ederek okumuştur. Yalnızca بالسوء (Yusuf 12/53) ifâdesinde ise ilk hemzeyi vâv harfiyle

²¹⁶ Bk. Mâreğînî, Şeyh Seydî İbrâhîm, *en-Nücumu't-tevâli' ale'd-düreri'l-levâmi' fi makra'i'l-İmâm Nâfi'*, Dâru'l-fikr, Dimâşk 1995, s. 57.

²¹⁷ Kâlûn "النبي" lafzını geçtiği her yerde bir hemze ziyadesiyle "النبيء" şeklinde okumuştur. Ancak Ahzâb sûresinde iki yerde hemzeyi yâ harfine ibdâl edip sonra da kendinden önce gelen yâ harfine idgâm etmiştir. Böylece okunuşu şeddeli meksûr yâ şeklinde olur. Bu sadece geçildiği durumlar için geçerlidir. Kâlûn vakıf söz konusu olduğunda diğer yerlerde olduğu gibi hemze ile okumuştur. Muhtâr İbnü'l-Müşrî el-Makrûş, *Keyfe Tukrau'l-Kur'anü'l-Kerîm bi rivâyeti Kâlûn an Nâfi'*, s. 72.

²¹⁸ Mâreğînî, Şeyh Seydî İbrâhîm, *en-Nücumu't-tevâli' ale'd-düreri'l-levâmi' fi makra'i'l-İmâm Nâfi'*, s. 57-58.

ibdâl edip kendisinden önce gelen vâv harfine idgâm ederek بالسَّوَّ إلا şeklinde okumuştur.²¹⁹

Diğer râvisi Kunbul ise cumhurun ondan yaptığı rivâyete göre ilk hemzeyi tahkîk edip ikinci hemzeyi teshîl ederek okumuştur. Baskın olan görüş de budur. Mısırlıların çoğunun ve Mağriblilerin ondan yaptığı rivâyete göre ise hemzeyi mâkablinin cinsinden olan med harfine ibdâl ederek okumuştur.²²⁰

İmam Ebû Amr, ilk hemzeyi düşürüp ikinciye tahkîk ederek okumuştur.²²¹

Ebu Ca'fer el-Medenî ise ikinci hemzeyi teshîl ederek okumuştur.²²²

Ya'kûb'un râvisi Ruveys, ikinci hemzeyi teshîl ederek okurken diğer râvisi Ravh ise iki hemzeyi de tahkîk ederek okumuştur.²²³

Diğer imamlar yani İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâi ve Halef ise iki hemzeyi de tahkîk ederek okumuşlardır.²²⁴

2.5.1.2. Her İkisi Fethalı Olan Hemzeler

Bu hemzelerle ilgili kıraat imamlarının uygulamaları şu şekildedir:

Nâfi'nin râvisi Verş, bu tür hemzeleri teshîl ya da ibdâl ile okumuştur. İkinci hemzeden sonra gelen harf harekeli olduğunda ibdâl uygulaması daha baskındır ve bu durumda uzatma kasr edilerek yalnızca iki hareke okunur.

Eğer جاء أمرنا (Hûd 11/40) ifâdesinde olduğu gibi ikinci hemzeden sonra gelen harf sâkin ise bu durumda Verş'in iki uygulaması vardır: İkinci hemzeyi teshîl etmek veya onu elifle ibdâl edip vaslen okuduğunda işbâ' yaparak iyice uzatmak.

ولقد جاء آل فرعون النذر (Kamer 54/41) ifâdelerinde olduğu gibi ikinci hemzeden sonra uzatma elifi geliyorsa, Verş bunu 5 vecih ile okumaktadır:

1. İkinci hemzenin teshîli ve kasr ile.

²¹⁹ Bk. İbnü'l-Bâzî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Gırnâtî, *el-İknâ fî'l-kırââtî's-seb'*, Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, ys. ts. s. 179.

²²⁰ Bk. Dimyâtî el-Bennâ, *İthâfu fudalâi'l-beşer fî'l-kırââtî'l-erbaate aşer*, s. 73.

²²¹ Sarakustî, Ebû Tâhir İsmâîl b. Halef b. Saîd el-Mukrî el-Ensârî, *el-Unvân fî'l-kırââtî's-seb'*, thk. Zühêyr Zâhid-Halîl el-Atıyye, Alemü'l-Kütüb, Beyrut ts. s. 47.

²²² Tefvîk Damra, *Neylû'l-vatr fî usûli'l-kırââtî'l-erbaate aşer*, s. 274.

²²³ Tefvîk İbrâhîm Damra, *Tenvîrû'l-kulûb fî kıraati Ya'kûb bi rivâyetey Ruveys ve Ravh*, Dâru's-Sahâbe, bs. 1, Tanta, 2008 s. 25

²²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-aşr*, I, 386.

2. İkinci hemzenin teshîli ve tavassut ile.
3. İkinci hemzenin teshîli ve işbâ' ile.
4. İkinci hemzenin med harfiyle ibdâli ve kasr ile.
5. İkinci hemzenin med harfiyle ibdâli ve işbâ' ile.²²⁵

Nâfi'nin diğer râvîsi Kâlûn ise ilk hemzeyi ıskât ederek, yani tamamen hazf ederek ve normalde ikinci hemzeyi de tahkîk ederek okumuştur. Bu cumhûrun görüşüdür. Bu durumda med, medd-i munfasıl kabîlinden olmaktadır; Kâlûn'un ise medd-i munfasılda kasr veya tavassut olmak üzere iki vechi vardır, kasr ise edâda önceliklidir.²²⁶

İbn Kesîr'in râvîsi Bezzi, ilk hemzeyi hazfedip ikincisini tahkîk ederek okumuştur.²²⁷ Diğer râvîsi Kunbul ise ikinci hemzeyi teshîl ederek ya da hemzeyi med harfiyle ibdâl edip tûl miktarı uzatarak iki vecihle okumuştur. Teshîl ise daha baskın bir uygulamadır.²²⁸

Ebu Amr el-Basrî ilk hemzeyi ıskât edip ikincisini tahkîk ederek okumuştur.²²⁹

Ebu Câ'fer el-Medenî ikinci hemzeyi teshîl ederek okumuştur.²³⁰

Ya'kûb'un râvîsi Ruveys ikinci hemzeyi teshîl ederek okurken²³¹ diğer râvîsi Ravh ise iki hemzeyi de tahkîk ederek okumuştur.²³²

Diğer imamlar yani İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef ise iki hemzeyi de tahkîk ederek okumuşlardır.²³³

2.5.1.3. Her İkisi Zammeli Olan Hemzeler

Bu hemzelerle ilgili kıraat imamlarının uygulamaları şu şekildedir:

²²⁵ Mâreğînî, Şeyh Seydî İbrâhîm, *en-Nücûmu't-tevâli' ale'd-düreri'l-levâmi' fi makra'i'l-İmâm Nâfi'*, s. 56-57; Halîme Sâl, *el-Kirââtü rivâyetey Verş ve Hafs*, s. 137.

²²⁶ Mâreğînî, Şeyh Seydî İbrâhîm, *en-Nücûmu't-tevâli' ale'd-düreri'l-levâmi' fi makra'i'l-İmâm Nâfi'*, s. 56.

²²⁷ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fi Şerhi's-Şatıbiyye*, Mektebetü's-Sevâdî li't-tevzî', s. 92.

²²⁸ Muhammed İbrâhîm Muhammed Sâlim, *Ferîdetü'd-dehr fi te'sîl ve cemi'l-kirâât*, Dâru'l-Beyânî'l-Arabî, bs.1, Kahire, 2003, I, 149.

²²⁹ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fi Şerhi's-Şatıbiyye*, s. 92.

²³⁰ Tevfik Damra, *Neylû'l-vatr fi usûli'l-kirâati'l-erbaate aşer*, s. 274.

²³¹ Muhammed İbrâhîm Muhammed Sâlim, *Ferîdetü'd-dehr fi te'sîl ve cemi'l-kirâât*, I, 603.

²³² İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yusûf, *Tahbîrû't-teysîr fi'l-kirâati'l-aşr*, thk. Ahmed Muhammed Muflihu'l-Kudât, Dâru'l-Furkân, bs. 1, Amman, 2000, s. 213.

²³³ Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teyssîr fi'l-kirâati's-seb'*, s. 165.

İmam Nâfi'nin râvîsi Verş ikinci hemzeyi teshîl, birinci hemzeyi tahkîk ederek okumuştur. Bu Bağdatlıların ondan yaptığı rivâyettir. Bir de ikinci hemzeyi sâkin vâvla ibdâl ederek okumuştur. Bu da Mısırlıların ondan yaptığı rivâyettir. Bu durumda Verş'e âit iki vecih olmuş olur: İbdâl ve teshîl. Bu vecihlerin ikisi de onun rivâyeti üzere okunmaktadır, ibdâl ise önceliklidir.²³⁴

Nâfi'nin diğer râvîsi Kâlûn ise ilk hemzeyi vâvla hemze arasında okuyarak teshîl edip ikinci hemzeyi tahkîk ederek okumuştur.²³⁵

İbn Kesîr'in râvîsi Bezzî ilk hemzeyi teshîl ile sâkin vâvla hemze arasında çıkararak ikinci hemzeyi de tahkîk ederek okumuştur.²³⁶ Kunbul ise hemzeyi vâvla hemze arasında teshîl ederek okumuştur. Ayrıca hemzeyi vâvl ibdâl edip tûl miktarı uzatarak da okumuştur. Teshîl uygulaması ise daha baskındır.²³⁷

Ebû Amr el-Basrî ilk hemzeyi ıskât edip ikinciye tahkîk ederek okumuştur.²³⁸

Ebu Ca'fer el-Medenî ikinci hemzeyi teshîl ederek okumuştur.²³⁹

Ya'kûb'un râvîsi Ruveys ikinci hemzeyi teshîl ederek okurken²⁴⁰ diğer râvîsi Ravh iki hemzeyi de tahkîk ederek okumuştur.²⁴¹

Diğer imamlar yani İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâi ve Halef ise iki hemzeyi de tahkîk ederek okumuşlardır.²⁴²

2.5.2. Harekeleri Farklı Olan İki Hemze

Bu durumdaki hemzeler 5 şekilde gelmektedir:

a. يَا سَمَاءُ أَقْلِي (Mümteherine Hud 11/44), الْبَغْضَاءُ أَبَدًا (Bakara 2/13), السُّفْهَاءُ أَلَا (60/4) ifâdelerinde olduğu gibi ilk hemzenin zammeli, ikincisinin fethalı olması:

Nâfi'in Kâlûn rivâyetinde ikinci hemze fethalı vâv ile ibdâl edilir.²⁴³

²³⁴ Mâreğînî, Şeyh Seydî İbrâhîm, *en-Nücûmu't-tevâli' alâ'd-düreri'l-levâmi' fî makra'i'l-İmâm Nâfi'*, s. 59.

²³⁵ Muhtâr İbnü'l-Müşrî el-Makrûş, *Keyfe Tukrau'l-Kur'an-Kerîm bi rivâyeti Kâlûn an Nâfi'*, s. 67.

²³⁶ Ebû Amr ed-Dânî, *Câmiu'l-beyân fî'l-kirââtî's-seb*, II, 538.

²³⁷ Muhammed İbrâhîm Muhammed Sâlim, *Ferîdetü'd-dehr fî te'sîl ve cemi'l-kirâât*, I, 149.

²³⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kirââtî'l-aşr*, I, 382.

²³⁹ Tevfik Damra, *Neylû'l-vatr fî usûli'l-kirââtî'l-erbaate aşer*, s. 274.

²⁴⁰ Muhammed İbrâhîm Muhammed Sâlim, *Ferîdetü'd-dehr fî te'sîl ve cemi'l-kirâât*, s. 603.

²⁴¹ Bk. İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrû't-teysîr fî'l-kirââtî'l-aşr*, s. 213.

²⁴² Ebû Amr ed-Dânî, *Teyîsîr fî'l-kirââtî'l-aşr*, s. 265.

²⁴³ Tevfik Damra, *el-Cisrû'l-me'mûn ilâ rivâyeti'l-İmâm Kâlûn*, s. 24.

Nâfi'in Verş rivâyeti ve Ebu Amr, Ebu Ca'fer kıraatleri ve Ya'kûb'un Ruveys rivâyetinde ikinci hemze hâlis vâvla ibdâl edilir.²⁴⁴

- b. İlk hemzenin fethalı, ikincisinin zammeli olması: Bu durum ise yalnızca tek bir yerde, جَاءَ أُمَّةٌ (Mü'minun 23/44) âyetinde mevcuttur.

Nâfi'in Kâlûn rivâyeti, ilk hemzeyi tahkîk, ikinciye ise vâvla hemze arasında okuyup teshîl ederek okumuştur.²⁴⁵

Nâfi'in Verş rivâyeti ve Ebu Amr, Ebu Ca'fer kıraatleri ve Ya'kûb'un Ruveys rivâyeti, ilk hemzeyi tahkîk, ikinciye ise vâvla hemze arasında okuyup teshîl ederek okumuştur.²⁴⁶

- c. وَعَاءٌ أُخِيهِ (Yusuf 12/76) وَمِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ (Bakara 2/282) ifâdelerinde olduğu gibi ilk hemzenin kesreli, ikincisinin fethalı gelmesi:

Nâfi'in Kâlûn rivâyeti, ikinci hemzeyi fethalı yâ ile ibdâl ederek okumuştur.²⁴⁷

Nâfi'in Verş rivâyeti ve Ebu Amr, Ebu Ca'fer kıraatleri ve Ya'kûb'un Ruveys rivâyeti, ikinci hemzeyi fethalı hâlis yâ ile ibdâl ederek okumuştur.²⁴⁸

- d. شُهَدَاءٌ إِذْ حَضَرَ (Bakara 2/133) ifâdesinde olduğu gibi ilk hemzenin fethalı, ikincisinin kesreli gelmesi:

Nâfi'in Kâlûn Rivâyeti, ilk hemzeyi tahkîk edip ikincisini yâ ve hemze arasında teshîl ederek okumuştur.²⁴⁹

Nâfi'in Verş rivâyeti ve Ebu Amr, Ebu Ca'fer kıraatleri ve Ya'kûb'un Ruveys rivâyeti, ilk hemzeyi tahkîk edip ikincisini yâ ve hemze arasında teshîl ederek okumuştur.²⁵⁰

- e. مَنْ يَشَاءُ إِلَيْكَ (Hud 11/87) مَنْ يَشَاءُ إِلَى (Bakara 2/142-213) ifâdelerinde olduğu gibi ilk hemzenin zammeli, ikincisinin kesreli gelmesi²⁵¹:

²⁴⁴ Bk. Halîme Sâl, *el-Kirââtü rivâyetey Verş ve Hafs*, s. 140; Muhammed Muheysin, *el-Hâdî şerhu Tayyibeti'n-neşr*, I, 212; Tefvîk Damra, *Neylû'l-vatr fî usûli'l-kirââti'l-erbaate aşer*, s. 112; Tefvîk Damra, *İtbâu'l-eser fî kiraati Ebî Ca'fer*, s. 19; Tefvîk Damra, *Tenvîrû'l-kulûb fî kiraati Ya'kûb*, s. 12.

²⁴⁵ Muhtâr İbnü'l-Müşrî el-Makrûş, *Keyfe Tukrau'l-Kur'anü'l-Kerîm bi rivâyeti Kâlûn an Nâfi'*, s. 68.

²⁴⁶ Beşîr Ahmed Da'bas, *İhtilâfu Vucûhi't-turuki'n-neşr mea beyâni'l-mukaddem edâen*, Dâru's-Sahâbe, Tanta, 2009, s. 308.

²⁴⁷ Tefvîk Damra, *el-Cisrû'l-me'mûn ilâ rivâyeti'l-İmâm Kâlûn*, s. 23.

²⁴⁸ Bk. Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebû Bekr, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kirâât*, thk. Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'anîyye, Suudi Arabistan, ts. III, 928.

²⁴⁹ Muhtâr İbnü'l-Müşrî el-Makrûş, *Keyfe Tukrau'l-Kur'anü'l-Kerîm bi rivâyeti Kâlûn an Nâfi'*, s. 68.

²⁵⁰ Beşîr Ahmed Da'bas, *İhtilâfu Vucûhi't-turuki'n-neşr mea beyâni'l-mukaddem edâen*, s. 308.

²⁵¹ Bk. İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ' fî'l-kirââti's-seb'*, s. 181-182.

Nâfi'in Kâlûn rivâyeti, iki vecih üzere okumuştur. Ya ikinci hemzeyi kesreli bir vâvla ibdâl etmiştir -ki edâda öncelikli olan da budur-ya da ikinci hemzeyi yâ ve hemze arasında okuyarak teshîl etmiştir.²⁵²

Nâfi'in Verş rivâyeti ve Ebu Amr, Ebu Ca'fer kıraatleri ve Ya'kûb'un Ruveys rivâyeti, ilk hemzeyi tahkîk ederek okumuşlardır. İkinci hemzeyle ilgili olarak ise iki uygulamaları vardır. İkinci hemzeyi ya teshîl etmişlerdir ya da kesreli hâlis bir vâvla ibdâl etmişlerdir. Edâda öncelikli olan da ibdâl uygulamasıdır.²⁵³

Bunların dışındaki on kıraat imamları, yani İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâi, Ya'kûb'un Ravh rivâyeti ve Halef-i Âşir ise yukarıdaki 5 durumda da ihtilâfsız olarak iki hemzeyi de tahkîk ile okumuşlardır.²⁵⁴

2.6. Nakil, Sekte Uygulamaları ve Hemze Üzerinde Vakf

2.6.1. Nakil

Nakil uygulaması müfred hemzeyi tahfif etmek için yapılan uygulamalardan biridir. Hemzenin harekesinin mâkablinde bulunan sâkin harfe nakledip (aktarıp) daha sonra da hemzeyi hazf etmekten ibârettir. Yani bu uygulamanın gerçekleştirilebilmesi için 3 şart vardır:

1. Harekenin kendisine nakledileceği harfin sâkin olması.
2. Sâkin harfin kelimenin sonunda, hemzenin ise ondan sonraki kelimenin başında gelmesi.
3. Harekenin kendisine nakledileceği harfin med harfi değil, sahih bir harf olması.²⁵⁵

Kıraat imamlarının nakle dâir uygulamaları şu şekildedir:

Nâfi' el-Medenî'nin râvîsi Kâlûn'un nakil yaptığı yalnızca 3 kelime vardır, bunlar 4 yerde geçmektedir. Bu kelimeler, Yûnus Sûresi'nde iki yerde geçen **ءالّن** kelimesi, Kasas Sûresi'ndeki **رءءا** kelimesi ve Necm Sûresi'ndeki **الءولى** kelimesidir.

²⁵² Tefvîk Damra, *el-Cisrû 'l-me'mûn ilâ rivâyeti 'l-İmâm Kâlûn*, s. 24.

²⁵³ Beşîr Ahmed Da'bas, *İhtilâfu Vucûhi 't-turuki 'n-neşr mea beyâni 'l-mukaddem edâen*, s. 308.

²⁵⁴ Muhammed Muheysin, *el-Hâdî şerhu Tayyibeti 'n-neşr*, I, 213.

²⁵⁵ Cermî, İbrâhîm Muhammed, *Mu'cemu ulûmu 'l-Kur'an*, s. 295.

يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰلَانَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِيْنَ (Yûnus 10/51) ve اَلَانَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهٖ تَسْتَعْجِلُوْنَ (Yûnus 10/91) âyetlerindeki اَلَانَ lafzının aslı ءان kelimesidir. Bu kelime fethalı ve uzatmalı bir hemzeden sonra gelen fethalı bir nundan ibârettir. Daha sonra bu kelimenin başına lââm-ı ta'rîf gelmiş ve اَلَانَ hâlini almıştır. Daha sonra bu lââm-ı tarîfin başına da istifhâm hemzesi gelmiş ve böylelikle fethalı iki hemze art arda gelmiştir, bunlardan ilki istifhâm hemzesi, ikincisi vasl hemzesidir. Kâlûn bunları, lâmdan sonra gelen hemzenin harekesini lâma nakledip hemzeyi hazf ederek okumuştur.²⁵⁶

Bu kelimedeki vasl hemzesiyle ilgili olarak ise iki vechi vardır:

1. Vasl hemzesinin elifle ibdâli ki burada da iki vecih ortaya çıkmaktadır:
 - a- Uzatmanın 6 hareke miktârı yapılması. Lafzın aslına, yani orada lââm harfinin sâkin olmasına bakıldığından öncelikli olan da budur.
 - b- Lââmın son durumda fethalı olmasına yani lafzın اَلَانَ hâlini almasına bakılarak uzatmanın 2 hareke miktârı yapılması.
2. Teshîl.²⁵⁷

رَدَّءَا وَآخِي هَارُونَ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا فَأَرْسَلْهُ مَعِيَ رَدَّءَا يُصَدِّقُنِي (Kasas 28/34) âyetindeki رَدَّءَا kelimesini ise Kâlûn, hemzenin harekesini dâl harfine naklettikten sonra hemzeyi hazf ederek fethalı ve tenvînli bir dâl ile رَدَّءَا şeklinde okumuştur. Vakf durumunda ise tenvini elifle ibdâl etmektedir.²⁵⁸

وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَى (Necm 53/50) âyetindeki الْأُولَى kelimesini de الْأُولَى lafzının hemzesinin harekesini mâkablinde bulunan lâma naklettikten sonra hemzeyi hazf edip عَادًا lafzındaki tenvîni de الْأُولَى lafzının lâmina idgâm ederek, zammeli lâmdan sonra da vâv yerine sâkin bir hemze koyarak عَادَلُولَى şeklinde okumuştur. Bu, الْأُولَى lafzının عَادًا lafzıyla vasl edilmesi durumundadır.

عَادًا lafzında vakf edip الْأُولَى kelimesiyle başladığı durumda ise Kâlûn'a âit üç vecih vardır:

1. Vasl hemzesinden sonra gelen bir zammeli lââm ve ondan sonra gelen bir sâkin hemzeyle عَادَلُولَى şeklinde okumak.

²⁵⁶ Muhtâr İbnü'l-Müşrî el-Makrûş, *Keyfe tukrau'l-Kur'anü'l-Kerîm bi rivâyeti Kâlûn an Nâfi*, s. 74-75.

²⁵⁷ Tefvîk Damra, *el-Cisrû'l-me'mûn ilâ rivâyeti'l-İmâm Kâlûn*, s. 20.

²⁵⁸ Muhtâr İbnü'l-Müşrî el-Makrûş, *Keyfe tukrau'l-Kur'anü'l-Kerîm bi rivâyeti Kâlûn an Nâfi*, s. 75.

2. Vasl hemzesi olmaksızın zammeli lâmdan sonra gelen sâkin bir hemze ile لولى şeklinde okumak.
3. Fethalı bir vasl hemzesinden sonra gelen sâkin bir lâm ve zammeli bir hemze ve sâkin bir vâv ile الأولى şeklinde okumak.²⁵⁹

Nâfi'nin diğer râvisi Verş 4 şartın sağlandığı durumda hemzenin harekesini mâkablindeki sâkine aktarır hemzeyi hazf etmektedir. Bunlar yukarıda zikredilen ve kıraat imamları arasında ittifâkla sâbit olan şartların yanında Verş'in eklediği 4. şarttır. Bu da, "sâkinin hemzeden sonra değil önce olması" şartıdır. Verş bu kayıtlı, الله أعلم ifâdesinde olduğu gibi sâkinin hemzeden sonra geldiği durumları dışarıda bırakmıştır, nitekim bu durumlarda nakil yapmamaktadır.²⁶⁰ Bu 4 şart da sağlandığında mâkablin أَنْ (Âl-i İmrân 3/193) âyetinde olduğu gibi harf mi, عذاباً أليماً (Nisa 4/18) âyetinde olduğu gibi tenvîn mi, قالت أولاهم (A'raf 7/39) âyetinde olduğu gibi tâ-yı te'nîs mi, وبالأخرة هُمْ يُوقِنُونَ (Bakara 2/4) âyetinde olduğu gibi lâm-ı ta'rîf mi, تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ (Âl-i İmrân 3/64) âyetinde olduğu gibi harf-i lîn mi olduğu farketmeksizin Verş hemzenin harekesini mâkablindeki sâkine aktarır.²⁶¹

الارض (Bakara 2/27) ve الإنسان (Asr 103/2) gibi ifâdelerle okumaya başladığında ise iki vecih vardır:

1. Aslını göz önünde bulundurarak vasl hemzesini okuyarak الرض، الإنسان şeklinde telaffuz etmek ki bu vecih edâda önceliklidir.
2. Sonradan ârız olan durumu göz önünde bulundurarak hemzenin harekesini almış olan harekeli harfle başlayarak الرض، لئسان şeklinde okumak.²⁶²

الأولى (Duhâ 93/4) ve الإيمان (Hucûrât 49/14) ve وبالأخرة هُمْ يُوقِنُونَ (Bakara 2/4) kelimelerinde olduğu gibi bir kelimedede medd-i bedel olduğunda ise kâriin aslı göz önünde bulundurarak vasl hemzesiyle başlaması câizdir. Bu durumda medd-i bedel için kasr, tavassut ve işbâ' üzere 3 vecih vardır.

²⁵⁹ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi fî Şerhi 'ş-Şâtibiyye*, s. 109.

²⁶⁰ Halîme Sâl, *el-Kirââtü rivâyetâ Verş ve Hafs*, s.141.

²⁶¹ Bk. Mâreğînî, Şeyh Seydî İbrâhîm, *en-Nücûmu 't-tevâli' alâ 'd-düreri 'l-levâmi' fî makra' i 'l-İmâm Nâfi'*, s. 68. Halîme Sâl, *el-Kirââtü rivâyetâ Verş ve Hafs*, s. 142.

²⁶² Tefvîk Damra, *Neylû 'l-vatr fî usûli 'l-kirâati 'l-erbiate aşr*, s. 44.

Kârîin sonradan ârız olan durumu göz önünde bulundurarak harekeli lâmla başlaması da câizdir. Bu iki vecih de geçerli vecihlerdir. Ancak lâmin harekesini göz önünde bulundurup lâm ile başlarsa medd-i bedelde yalnızca kasr yapabilir.²⁶³

ءَالَن (Yunus 10/51-91) kelimesini de Verş, hemzeyi hazf edip harekesini lâma naklederek okumuştur. Bu kelimedeki vasl hemzesiyle ilgili ise iki vechi vardır:

1. Vasl hemzesinin elifle ibdâli ki burada da iki vecih ortaya çıkmaktadır:

- a- Lafzın aslına, yani orada lâm harfinin sâkin olmasına bakarak uzatmanın 6 hareke miktârı yapılması. Edâda öncelikli olan da budur.
- b- Lâmin son durumda fethalı olmasına yani lafzın ءَالَن hâlini almasına bakılarak uzatmanın 2 hareke miktârı yapılması.

2. Teshîl yapılarak ءَالَن şeklinde okunması.²⁶⁴

Verş عادا الأولى (Necm 53/50) ifâdesini hemzenin harekesini lâma naklettikten sonra tenvîni lâma idgâm ederek عادَ لولى şeklinde okumuştur. Bu durum vaslen böyledir. الأولى kelimesiyle başladığı durumda ise Verş'e âit iki vecih vardır:

- 1. Vâv ve zammeli lâmdan önce vasl hemzesini de okuyarak kelimenin لولى şeklinde okunması.
- 2. Sonradan ârız olan durum göz önünde bulundurularak vasl hemzesinin ıskât edilip lâm harfinin de zammesiyle kelimenin لولى şeklinde okunması.²⁶⁵

رداءً يصدقني (Kasas 28/34) ifâdesinde ise Verş hemzeyi hazfetmiş, harekesini mâkablindeki dâl harfine aktarmış ve vasl durumunda da tenvînli olarak okumuştur. Vakf durumunda ise kâidesine aykırı olduğu halde medd-i ivaz ile elife çevirmiş ve رداءً şeklinde okumuştur. Nitekim normalde o, tek kelimenin içinde nakil yapmamaktadır.²⁶⁶

Hemzedden önce sâkin ve sahîh bir harf bulunduğu halde Verş'in onu nasıl okuduğuna dâir tek bir yerde ihtilâf edilmiştir. Bu yer, كتابيه إني ظننت (Hakka 69/19,20) âyetidir. Nitekim cumhûr onun he harfini sâkin olarak okuduğu ve إني kelimesinin hemzesinin harekesini ona nakletmediğini söylemişlerdir. Daha doğru ve muhtâr olan

²⁶³ Halîme Sâl, *el-Kirââtü rivâyetâ Verş ve Hafs*, s. 142.

²⁶⁴ Tefvik Damra, *Neylû'l-vatr fî usûli'l-kirââtî'l-erbiate aşr*, s. 44.

²⁶⁵ Halîme Sâl, *el-Kirââtü rivâyetâ Verş ve Hafs*, s. 144.

²⁶⁶ Bk. Mâreğînî, Şeyh Seydî İbrâhîm, *en-Nücûmu't-tevâli' alâ'd-düreri'l-levâmi' fî makra'i'l-İmâm Nâfi'*, s. 70.

görüş budur. Kıraat âlimlerinin çoğu da bu vechi zikretmekle yetinmişlerdir. Başkaları ise onun bu bâbtaki diğer ifâdelerdeki gibi nakil yaptığını rivâyet etmişlerdir. Bu iki vecihle de Verş rivâyeti üzere okunmaktadır, ancak ilki edâda önceliklidir.

Bu ihtilâfın sebebi ise buradaki he harfinin hê-yi sekt oluşu ve hê-yi sekin ise yalnızca vakf durumunda, kendisi üzerinde durulan harfin harekesini belirtmek için ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Onun vaslen bulunması ise yalnızca vakf niyetiyledir ve dikkate alınmaz. Hemzenin harekesini ona nakledenler ise yazıda mevcûd olduğu için onu lâzım hükmünde görmüş ve bu yüzden dikkate almışlardır.²⁶⁷

İbnü'l-Cezerî demiştir ki: “Bu ifâdede nakl yapılmaması bize göre muhtâr olan ve daha doğru olan görüştür, Arapça açısından da daha kuvvetlidir. Nitekim bu he, he-yi sektir ve hükmü sükûndur. Yalnızca şiiirde zarûret olduğunda harekelendirilir ki orada dahi çirkinliğini korumaktadır. Ayrıca yalnızca vakf durumunda konulabilir. Bu kâidenin dışına çıkılıp Mushaf'ın yazısında bulunduğu için vaslen de vakfen olduğu gibi kabul edilip konulsa da, bir başka kâidenin daha dışına çıkılıp harekelendirilmesi, böylece bir ifâdede iki farklı kâidenin birden dışına çıkılması hiç uygun değildir.”²⁶⁸

İbn Kesîr el-Mekkî aşağıdaki kelimeleri hemzeyi hazf edip harekesini mâkablindeki sâkine naklederek okumuştur:

- a- Öncesinde fâ veya vâv geldiğinde, yani وَسَلُّهُمْ (A'râf 7/163), وَسَلُّوا (Nisa 4/32) ve فَسَلُّوهُمْ (Enbiya 21/63) gibi yerlerde سَل kelimesinden türetilen emir fiil.
- b- İster تِلْكَ آيَاتِ الْقُرْآنِ (Hicr 15/1) âyetindeki gibi nekira, ister تِلْكَ آيَاتِ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ مُبِينٍ (Neml 27/1) âyetindeki gibi ma'rife olarak gelsin قرآن kelimesi.²⁶⁹
- c- الْأَيْكَةَ (Şuarâ 26/176), (Sad 38/13) kelimesi. Bu kelimeyi de başında vasl hemzesi, sonrasında da hemze olmaksızın fethalı bir lâm ile okumuştur ve tâ-yı te'nîsi de fethalamıştır.²⁷⁰

Ebû Amr el-Basrî عادَا الأُولَى ifâdesinde hemzenin harekesini mâkablindeki lâma nakledip hemzeyi hazf ederek daha sonra da عادَا kelimesinin tenvînini الأُولَى kelimesine idgâm ederek عادَا الأُولَى şeklinde okumuştur. Bu vasl durumunda geçerlidir.

²⁶⁷ Mâreğînî, Şeyh Seydî İbrâhîm, *en-Nücûmu't-tevâli' alâ'd-düreri'l-levâmi' fi makra'i'l-İmâm Nâfi'*, s. 68.

²⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirââtî'l-aşr*, I, 409.

²⁶⁹ Muhammed Muheysin, *el-Hâdî şerhu Tayyibetü'n-neşr*, I, 241-242.

²⁷⁰ Tefvik Damra, *Neylû'l-vatr fi usûli'l-kirââtî'l-erbiate aşr*, s. 85.

الأولى kelimesiyle başladığı durumda ise İbn Amr'a âit üç vecih vardır:

1. Vasl hemzesinden sonra gelen zammeli bir lâm ve zammeli bir hemze ile الأولى şeklinde okumak.
2. Vasl hemzesinden sonra gelen bir zammeli lâm ve ondan sonra gelen bir sâkin vâv ile hemze olmaksızın ألولى şeklinde okumak.
3. Zammeli bir lâm ve sonrasında med harfi olan bir vâv ile ألولى şeklinde okumak.²⁷¹

İbn Âmir yalnızca الأَيْكَة (Şuarâ 26/176), (Sad 38/13) kelimesinde hemzenin harekesini mâkablindeki lâma nakledip hemzeyi hazf ederek okumuştur ve sondaki tâyı da fethalamıştır.²⁷²

Kisâî Emir fiili olup öncesinde de fâ veya vâv harfi geldiğinde واسأل kelimesi ve ondan türeyen واسألوا الله, واسأل القرية, واسأل الذين, واسألهم عن القرية, فاسألوهن gibi kelimeleri hemzenin harekesini mâkablindeki harfe naklederek okumuştur.²⁷³

Ebu Ca'fer الأولى (Necm 53/50) âyetinde الأولى kelimesinin hemzesinin harekesini mâkablindeki lâma naklettikten sonra hemzeyi hazf edip عادًا lafzındaki tenvîni de الأولى lafzının lâmina idgâm ederek okumuştur.

الأولى kelimesiyle başladığı durumda ise Ebu Ca'fer'e âit üç vecih vardır:

1. Fethalı bir vasl hemzesinden sonra gelen sâkin bir lâm ve zammeli bir hemze ve sâkin bir vâv ile ألولى şeklinde okumak.
2. Vasl hemzesinden sonra gelen bir zammeli lâm ve ondan sonra gelen bir sâkin vâvla ألولى şeklinde okumak.
3. Vasl hemzesi olmaksızın zammeli lâmdan sonra gelen med harfi olan bir vâv ile ألولى şeklinde okumak.²⁷⁴

فَأَرْسَلَهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِي (Kasas 28/34) âyetindeki رِدْءًا kelimesini ise hemzeyi ıskât edip harekesini mâkablindeki dâl harfine naklederek رِدًا şeklinde okumuştur.²⁷⁵

²⁷¹ Bk. Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi fî Şerhi 'ş-Şâtibîyye*, s. 109.

²⁷² Tevfik Damra, *Zâdü 's-sâir ilâ kıraati İbn Âmir*, s. 20.

²⁷³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî 'l-aşr*, I, 414.

²⁷⁴ Muhammed Muhaysin, *el-Hâdî şerhu Tayyibeti 'n-neşr*, I, 240.

²⁷⁵ Bk. Muhammed Muhaysin, *el-Hâdî şerhu Tayyibeti 'n-neşr*, I, 241.

من أجل (Maide 5/32) ifâdesini ise hemzeyi kesreleyip harekesini nûna naklettikten sonra hemzeyi hazf ederek okumuştur. من kelimesinde vakf ettiğinde ise اِجْلٍ şeklinde kesreli okuyarak başlamıştır.²⁷⁶

Ebu Ca'fer'in İbn Verdân rivâyeti ise diğer rivâyetlerinden farklı olarak aşağıdaki kelimelerde hemzenin harekesini nakletmiştir:

a- İbn Verdân النّ kelimesinini Yûnus Sûresi'ndeki iki yer hâriç Kur'an'da geçtiği her yerde hemzeyi ıskât edip harekesini mâkablindeki lâm harfine naklederek okumuştur. قَالُوا الْآنَ جِئْتُ بِالْحَقِّ (Bakara 2/71) âyeti geçtiği yerlere bir örnektir.²⁷⁷

b- الى (Yûnus 10/51, 91) âyetlerinde ise bu kelimeyi kendisinden sonra bir hemze olmaksızın fethalı lâmla okumuştur. Buralarda vasl hemzesine dâir ise ona âit iki vecih vardır:

1. Vasl hemzesinin elifle ibdâli ki burada da iki vecih ortaya çıkmaktadır:

a- Lafzın aslına, yani orada lâm harfinin sâkin olmasına bakarak uzatmanın 6 hareke miktârı yapılması.

b- Lâmin son durumda fethalı olmasına yani lafzın ءالنّ hâlini almasına bakılarak uzatmanın 2 hareke miktârı yapılması.

2. Teshîl yapılarak ءالنّ şeklinde okunması.²⁷⁸

ملء (Âl-i İmrân 3/91) âyetindeki ملء kelimesini ise hemzenin harekesini mâkablindeki harfe naklederek مَلْ şeklinde rivâyet etmiştir.²⁷⁹

Ya'kûb عادا الأولى (Necm 53/50) ifâdesinde vasl durumunda hemzenin harekesini mâkablindeki lâma naklettikten sonra hemzeyi hazf edip عادًا lafzındaki tenvîni de الأولى lafzının lâmina idgâm ederek okumuştur. الأولى kelimesiyle başladığı durumda ise Ya'kûb'a âit üç vecih vardır:

1- Zammeli lâmdan önce vasl hemzesini de okuyarak kelimenin الولی şeklinde okunması.

²⁷⁶ Tevfik Damra, *İtbâu'l-eser fî kıraati Ebî Ca'fer*, s. 20.

²⁷⁷ Bk. Muhammed Muhaysin, *el-Hâdî şerhu Tayyibeti'n-neşr*, I, 239.

²⁷⁸ Tevfik Damra, *İtbâu'l-eser fî kıraati Ebî Ca'fer*, s. 20-21.

²⁷⁹ Muhammed Muhaysin, *el-Hâdî şerhu Tayyibeti'n-neşr*, I, 241.

2- Lâm harfinin harekesiyle yetinilerek vasl hemzesinin hazf edilip lââm harfinin zammeli bırakılarak kelimenin لولى şeklinde okunması.

3- Kelimenin aslında dönülerek vasl hemzesi, sâkin bir lââm ve ondan sonra gelen zammeli hemzenin tahkîkiyle الأولى şeklinde okunması.²⁸⁰

Ya'kûb'un râvîsi Ruveys من إستبرق (Rahman 55/54) ifâdesini hemzenin harekesini mâkablindeki nûna nakledip hemzeyi iskât ederek rivâyet etmiştir.²⁸¹

Halefû'l-Âşir وَسئَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ" (A'râf 7/163), وَالْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ Halefû'l-Âşir (Nisâ 4/32) ve فَسئَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطُقُونَ (Enbiyâ 21/63) âyetlerinde olduğu gibi ister tekil, ister çoğul için gelsin, emir fiili olarak geldiği ve öncesinde vâv ya da fâ harflerinden biri bulunduğu sürece واسأل kelimesi ve türevlerinde hemzenin harekesini mâkablindeki sâkine naklederek okumuştur.²⁸²

2.6.2. Sekte

Sözlükte sekt; uzak durmak, imtinâ' etmek anlamındadır. Kişi konuşmaktan imtinâ' ettiğinde سكت الرجل عن الكلام denilir.

Terim olarak ise sekt; kıraati devam ettirmek niyetiyle kelimenin sonunda nefes alıp vermeksizin sesi kesmektir. Bazı kıraat âlimlerine göre süresi 2 hareke olarak belirlenmiştir.²⁸³

Hamza, İbn Âmir'in İbn Zekvân rivâyeti, Asım'ın Hafs rivâyeti ve Halef'in İdrîs rivâyetinde hemzeden önce gelen sâkin harf üzerine sekte yapma uygulaması mevcuttur. Ancak Hamza, on kıraat imamı arasında bu konuya en çok dikkat edendir. Onun sekteye dâir uygulaması şu şekildedir:

Hamza'nın Halef rivâyeti sekte-yi hâs yapmaktadır. O ise iki kısımdır:

1. Hakkında ihtilâf olmayan sekteler. Bunlar aşağıdaki durumlarda geçerlidir:

a- ليس كمثل شيء وهو السميع البصير kelimesindeki sâkin yâ üzere sekte. Kelimenin (Şûrâ 26/11) âyetinde olduğu gibi merfû', إنما أمره إذا أراد شيئاً (Yâsîn 36/82)

²⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-aşr*, I, 410, 411, 412.

²⁸¹ Bk. Muhammed Muhaysin, *el-Hâdî şerhu Tayyibeti'n-neşr*, I, 239.

²⁸² Muhammed Muhaysin, *el-Hâdî şerhu Tayyibeti'n-neşr*, I, 241-242.

²⁸³ Feryal Zekeryyâ Al-Abed, *el-Mîzân fî ahkâmi'l-tecvîdi'l-Kur'an*, Dârü'l-Îmân, Kahire, ts. s. 195.

âyetinde olduğu gibi mansûb ya da إنا كل شيء خلقناه بقدر (Kamer 54/49) âyetinde olduğu gibi mecrûr gelmesi farketmeksizin uygulanmaktadır.

b- الأَرْضِ, الآن, النِّكَّةِ kelimelerinde olduğu gibi kendisinden sonra hemze geldiği zaman lââm-ı ta'rîf.

2. Hakkında ihtilâf olan yani sekteli ve sektesiz olmak üzere iki vecihle gelen sekteler. Bu durum sâkin, hemzeden farklı bir kelimedede geldiğinde yani sâkin-i mefsûl olduğunda geçerlidir. هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ (Ğaşıye 88/1) âyetinde olduğu gibi sâkinin sahîh bir harf olması, ابْنِي أَدَمَ (Mâide 5/27) âyetinde olduğu gibi harf-i lîn olması ya da فَجَعَلَهُ غَنَاءً (A'lâ 87/5) âyetinde olduğu gibi tenvîn olması durumu değiştirmez.

Hamza'nın Hallâd rivâyetinde ise شيء kelimesinde ve lââm-ı ta'rîf de sekteli ve sektesiz olmak üzere iki vecih vardır. Sâkin-i mefsûlda ise sekte yapmamaktadır.²⁸⁴

Hemzenin mâkablinde bulunan sâkin eğer إنا أعطيناك الكوثر (Kevser 108/1) ve قُوا أَنْفُسَكُمْ (Tahrîm 66/6) âyetlerinde olduğu gibi med harfiye Hamza'nın kıraatine göre sekte yapılamaz. Aynı şekilde قُرْآنَ ve كَهَيْئَةٍ kelimelerinde olduğu gibi sâkinle hemze aynı kelimedede bulunuyorsa da sekte yapılamaz.

شيء ve شَيْئًا kelimelerinde vakfedildiğinde ise Hamza'nın iki vechi vardır:

- 1- Hemzenin harekesini mâkabline nakledip hemzeyi hazf ederek شيء ve شَيْئًا şeklinde okunması.
- 2- Hemze yâ harfiyle ibdâl edilip mâkablinde bulunan yâ harfine idgâm edilerek شَيْئًا ve شَيْئًا şeklinde okunması.

Lâm-ı ta'rîf bulunan bir kelimedede vakfedildiğinde ise vasl durumunda sekte yapan biri için iki vecih vardır:

1. Sekte.
2. Nakl.

Vasl durumunda sekte yapmayan biri için ise yalnızca nakl uygulaması kalmış olur.

²⁸⁴ Bk. Tevfik en-Nühâs, Şeyh Alî b. Muhammed, *er-Risâletü'l-garrâi fî'l-evcuhi'r-râciha fî'l-edâi ani'l-a aşeretü'l-kurrâ*, Mektebetü'l-Âdâb, bs.2, Kahire, 2004, s. 56. Tevfik Damra, *Rıfa'tü'd-derecât fî kıraati Hamza ez-Zeyyât*, s. 20.

Sâkin-i mefsûlde ise vaslen sekte yapan biri için vakf durumunda üç vecih vardır:

- 1- Nakl.
- 2- Sekte.
- 3- Sekte yapmaksızın tahkîk.

Sekte yapmayan biri için iki vecih vardır:

- 1- Nakl.
- 2- Sekte yapmaksızın tahkîk.

Ancak **عليكم إنه** (Bakara 2/54) âyetinde olduğu gibi sâkin-i mefsûl, mîm-i cem' ise onun üzerinde vakfetmek ancak tahkîkle veya sekteyle olabilir ve onda nakl câiz olmaz. Çünkü mîm-i cem'de aslolan zammedir, eğer başka bir hareke alırsa asıl harekesi değişmiş olur.²⁸⁵

İbn Âmir'in İbn Zekvân rivâyeti, Âsım'ın Hafs rivâyeti ve Halef'in İdrîs rivâyetinde ise sekteye dâir üç vecih vardır:

- 1- Sâkin, med harfî olmadığı sürece sekte yapılması.
- 2- Sâkin, med harfî olmadığı ve **كالقرآن** kelimesindeki gibi aynı kelimedede bulunan bir sâkin yani sâkin-i muttasıl da olmadığı sürece sekte yapılması.
- 3- Hiç sekte yapılmaması. Çoğunluk da bu görüştedir.²⁸⁶

2.6.3. Vakf

Sözlükte vakf, hapsetmek ve tutmak anlamındadır.

Terim olarak ise; genellikle kiraati tamamen sonlandırmak değil, yeniden başlatmak niyetiyle kâriin bir kelimenin sonunda sesini kesmesi ve bu esnâda nefes alıp vermesidir.

Vakf; âyet sonlarında veya ortalarında yapılır ve muhakkak nefes alınıp verilmesi gerekir. Kelimenin ortasında ya da yazıda birbirine bağlı olan ifâdeler arasında vakf

²⁸⁵ Tevfik Damra, *Rıfa'tü'd-derecât fî kiraati Hamza ez-Zeyyât*, s. 21-22.

²⁸⁶ Dımyâtî el-Bennâi, *İthâfu Fudalâi'l-beşer fî'l-kırââti'l-erbiate aşr*, s. 88.

yapılmaz. Bu yüzden أَيْنَمَا تَكُونُوا âyetindeki أين üzerinde vakf yapılmaz, çünkü yazıda birbirine bağlıdır.²⁸⁷

Diğer kıraat imamlarının aksine Hişâm ve Hamza'nın hemze üzerinde vakfa dâir kendilerine özgü uygulamaları vardır. Hamza; hemze üzerinde vakf yaptığında ister kelimenin ortasında, ister sonunda bulunsun o hemzeyi teshîl eder. Hişâm ise yalnızca hemze kelimenin sonunda olduğu durumda vakf yaptığında tamâmen Hamza gibi vakf yapar. Eğer hemze ortada ise Hişâm onu yalnızca tahkîkle okur.

Buradaki teshîl ifâdesi, hemzeyle ilgili uygulamaların dördünü de kapsayan bir ifâde olarak kullanılmaktadır. Bu uygulamalar:

- a. İbdâl.
- b. Nakl.
- c. Teshîl.
- d. Hazf ve ıskât.²⁸⁸

2.6.3.1. Hamza'nın Hemze Üzerinde Vakfı

Hamza'nın hemze üzerinde vakf yapmasına dâir iki mezhebi vardır; kıyâsî (kâidelerine tâbî' olduğu) ve resmî (Mushaf yazısına tâbî' olduğu):

Kıyâsî Mezhep: Burada hemze sâkin ve harekeli olmak üzere iki kısma ayrılır:

1. Sâkin hemze 5 çeşittir:
 - a. Kendiliğinden, kelimenin ortasında bulunmasından dolayı ortada gelmiş olan hemze. Böyle bir hemze تَأْتُونِي، بئر ve يؤمنون kelimelerinde olduğu gibi 3 harekeden sonra da gelebilir.
 - b. فَاوْا kelimesinde olduğu gibi kendisinden önce bir harf gelmesinden dolayı ortada gelmiş olan hemze.

²⁸⁷ Cerîsî, Şeyh Muhammed Mekkî Nasr, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid fi ilmi tecvîdi'l-Kur'ani'l-mecîd, Mektebetü'l-Âdâb*, bs.4, Kahire, 2011, s. 202.

²⁸⁸ Cermî, *Mu'cemu ulûmi'l-Kur'an*, s. 324.

- c. Kendisinden önce bir kelime gelmesinden dolayı ortada gelmiş olan hemze. Böyle bir hemze de الهدى انتنا , الذي انتمن , الهدى انتنا ifâdelerinde olduğu gibi 3 harekeden sonra da gelebilir.
- d. Aslî olarak sonda gelen hemze. Böyle bir hemze de اقرأوا kelimesinde olduğu gibi fethadan sonra ya da هبى kelimesinde olduğu gibi kesreden sonra gelebilir. Kur'an'da mâkabli zamme olan böyle bir hemze örneği yoktur.
- e. Sonda gelip sükûnu vakftan ötürü ârız olan hemze. Böyle bir hemze de يبدأ , بدأ ve إن امرؤ kelimelerinde olduğu gibi 3 harekeden sonra da gelebilir.

Bu hemzelerin hükmü, vakf durumunda mâkablinin harekesi cinsinden olan med harfiyle ibdâl edilmesidir. Yani zammeden sonra geliyorsa vâvla, fethadan sonra geliyorsa elifle, kesreden sonra geliyorsa yâ ile ibdâl edilir.²⁸⁹

Hamza أنبئهم (Bakara 2/33) ve نبئهم (Hicr 15/51), (Kamer 54/28) âyetlerinde hemzeyi yâ harfiyle ibdâl eder. Ancak bunlarda he harfinin harekesi konusunda ihtilâf edilmiştir. Nitekim bazıları yâ harfine uygun olması için he harfinin kesreli olarak okunacağını rivâyet etmişken, cumhûr aslı göz önünde bulundurularak zammeli olarak okunacağını rivâyet etmiştir.²⁹⁰

رءياً (Meryem 19/74) kelimesi, geçtiği her yerde توي kelimesi ve رءياك kelimesinde hemzenin ibdâl edildiği harfin idgâm yapılıp yapılmayacağı konusunda ihtilâf edilmiştir. Nitekim bazıları ibdâl edileceği ancak idgâm yapılmaksızın توي ve رءياك şeklinde okunacağını rivâyet etmişken, bazıları da ibdâl edilip idgâm da yapılacağı ve böylelikle توي ve رءياك şeklinde okunacağını rivâyet etmişlerdir.²⁹¹

2. Harekeli hemze, onun da mâkabli ya sâkindir ya harekelidir:

Kendi harekeli olup mâkabli sâkin olan hemze 4 çeşittir:

- a. المرء , الخبء , القرءان , مسئولاً kelimelerinde olduğu gibi hemzenin kendi harekeli, mâkabli de aslî sükûnla sâkindir ve elif, vâv veya yâ harfleri değildir.

Böyle bir hemzenin hükmü, vakf durumunda hazf edilmesi ve harekesinin mâkabline nakledilmesidir.

²⁸⁹ Bk. Dimyâtî el-Bennâ, *Îthâfu fudalâi 'l-beşer fi 'l-kirââti 'l-erbaate aşer*, s. 89.

²⁹⁰ Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi 'l-kirââti 'l-aşr*, I, 431.

²⁹¹ Bk. İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü 't-teysîr fi 'l-kirââti 'l-aşr*, s. 226.

- b. جاءنا , خائفين , بناء kelimelerinde olduğu gibi kendisi kelimenin ortasında harekeli gelip mâkablinin de elif olmasıdır.

Böyle bir hemzenin hükmü, teshîl ile tahfif edilmesidir. Elife dâir ise med ve kasrla okunması şeklinde iki vecih vardır.

- c. هنيئاً , مريئاً kelimelerinde olduğu gibi kendisi kelimenin ortasında harekeli gelip mâkablinin de med harfi olan vâv veya yâ olmasıdır.

Hükmü, hemzenin mâkablinin harekesinin cinsinden olan med harfiyle ibdâl edilerek daha sonra da idgâm edilmesi, yani هنيئاً ve خطيئة gibi okunmasıdır.

- d. استئیس , سوءة , كهئية kelimelerinde olduğu gibi kendisi kelimenin ortasında harekeli gelip mâkablinin de lîn harfi olan vâv veya yâ olmasıdır.

Hükmü; ya hemzenin harekesini mâkabline naklederek hemzenin hafz edilmesi ya da hemzenin mâkablinin harekesinin cinsinden olan med harfiyle ibdâl edilerek daha sonra da idgâm edilmesi şeklinde iki vecih üzeredir.²⁹²

Kendi de mâkabli de harekeli olan hemze ise 9 şekilde gelebilir:

- a. يؤلف , فؤادك , يؤاخذ , مؤجلاً kelimelerinde olduğu gibi hemzenin fethalı, mâkablinin zammeli olması. Hamza böyle bir hemzeyi vâvla ibdâl eder.
- b. ملئت , شائتك , ونشئكم kelimelerinde olduğu gibi hemzenin fethalı, mâkablinin kesreli olması. Böyle bir hemzeyi yâ ile ibdâl eder.
- c. سئل kelimelerinde olduğu gibi hemzenin de mâkablinin de fethalı olması. Böyle bir hemzeyi elifle hemze arası okuyarak teshîl eder.
- d. سئلوا kelimelerinde olduğu gibi hemzenin kesreli, mâkablinin zammeli olması. Böyle bir hemzeyi vâvla hemze arası okuyarak teshîl eder. Bazıları onun böyle bir hemzeyi hâlis bir vâvla ibdâl ettiğini de rivâyet etmişlerdir.
- e. جبرئيل , وتطمئن kelimelerinde olduğu gibi hemzenin kesreli, mâkablinin fethalı olması. Böyle bir hemzeyi yâ ile hemze arası okuyarak teshîl eder.
- f. متكئين , خاطئين kelimelerinde olduğu gibi hemzenin de mâkablinin de kesreli olması. Böyle bir hemzeyi yâ ile hemze arası okuyarak teshîl eder.

²⁹² Bk. Sarakustî, *el-Unvân fî'l-kirââtî's-seb'*, s. 54; Tefîk Damra, *Rıfâ'tü'd-derecât fî kiraati Hamza ez-Zeyyât*, s. 35-36.

- g. اُنْبِئُونِ , اُنْبِئُونِ kelimelerinde olduğu gibi hemzenin zammeli, mâkablinin kesreli olması. Böyle bir hemzeyi vâv ile hemze arası okuyarak teshîl eder. Bazıları onun böyle bir hemzeyi hâlis yâ ile ibdâl ettiğini, başkaları da hemzeyi hazfedip mâkablini zammelediğini rivâyet etmişlerdir.
- h. لَرَّوْف , لَرَّوْف kelimelerinde olduğu gibi hemzenin zammeli, mâkablinin fethalı olması. Böyle bir hemzeyi vâv ile hemze arası okuyarak teshîl eder.
- i. رُءُوسِكُمْ , رُءُوسِكُمْ kelimelerinde olduğu gibi hemzenin de mâkablinin de zammeli olması. Böyle bir hemzeyi vâv ile hemze arası okuyarak teshîl eder.²⁹³

Kelimenin başına sonradan gelen harflerle ortada gelen hemze:

Böyle bir hemze aslında kelimenin başında olduğu halde, kelimenin başına sonradan gelen zâid harflerle kelimenin ortasında bulunur hâle gelmektedir. Kelimenin başına gelip de hemzeyi kelimenin ortasında bulunur hâle getiren zâid harfler on tanedir, bunlar:

1. هَا اَنْتُمْ (Âl-i İmrân 3/66), هُوَ اَنْتُمْ ifâdelerindeki gibi he-yi tenbîh.
2. يَا اِبْرَاهِيْمُ (Hud 10/76), يَا اَدَمُ (Bakara 2/33) ifâdelerindeki gibi nidâ için gelen yâ harfi.
3. لَ اَنْتُمْ (Haşr 59/13) ifâdesindeki gibi lââm harfi.
4. بِ اَيْكُمْ (Kalem 68/6), بِ اٰخِرِيْنَ (Nisa 4/133) ifâdelerindeki gibi bâ harfi.
5. اَ اَنْتُمْ, اَ اَسْلَمْتُمْ (Âl-i İmrân 3/20) ifâdelerindeki gibi istifhâm hemzesi.
6. سَ اَصْرَفُ (A'râf 7/146), سَ اَرِيْكُمْ (Enbiya 21/37) ifâdelerindeki gibi sîn harfi.
7. فَكَ اَيْنَ, فَكَ اَيْنَ ifâdelerindeki gibi kâf harfi.
8. فَ اَتَوْهُنَّ ifâdesindeki gibi fâ harfi.
9. وَ اَنْتُمْ ifâdesindeki gibi vâv harfi.
10. اَلْاٰخِرَةُ, اَلْاٰوَلٰى ifâdelerindeki gibi lââm-ı ta'rîf.²⁹⁴

²⁹³ Bk. İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırââtî'l-aşr*, s. 102; Tevfik Damra, *Rıf'a'tü'd-derecât fi kıraati Hamza ez-Zeyyât*, s. 36-37.

²⁹⁴ Cirmî, *Mu'cemu ulûmi'l-Kur'an*, s. 326.

لَئِلا , لِأَبُوهِ , بِأَيْكُمْ ifâdelerindeki gibi hemze fethalı olup mâkabli de kesreli olduğunda Hamza böyle bir hemzenin üzerinden tahkîk yaparak ya da onu hâlis bir yâ harfiyle ibdâl ederek vakf yapar. Yukarıda zikredilen diğer türlerde ise tahkîk ya da teshîlle vakf yapar.²⁹⁵

Resmî Mezhep: Bu, Mesâhif-i Osmâniyye’de yazılı olduğu şekle tâbî’ olarak yapılan vakftır ve yalnızca hemzeye özgü bir uygulamadır.²⁹⁶ Buna bağlı olarak Hamza’nın hemze üzerinde vakf konusunda Mushaf-ı Osmânî’nin yazısına tâbî olduğu ve hemzeyi, orada yazıldığı harfle ibdâl ettiği söylenmiştir. Meselâ ملجأ ve النشأة kelimelerinde olduğu gibi elif olarak yazılıyorsa elifle; إيتائى ve تلقائى kelimelerinde olduğu gibi yâ olarak yazılıyorsa yâ ile; هزؤا ve كفؤا kelimelerinde olduğu gibi vâv olarak yazılıyorsa vâvla ibdâl etmiştir. Eğer مستهزءون kelimesinde olduğu gibi yerine bir harf yazılmadıysa onu hazf etmiştir.

Bazen Mushaf yazısının kıyâsî mezhebe göre olan uygulamaya bir vecihle dahi olsa uyduğu, böylece iki mezhebin birleştiği; bazen de birbirlerinden tamâmen farklı oldukları ve yazıya uymanın zorlaştığının unutulmaması gerekir. Mesela السوائى kelimesindeki gibi hemzenin, Mushaf-ı Osmânî’deki yazımı olan eliften önce sâkin bir harf geldiğinde, ona tâbî’ olarak okumak câiz olmaz. Nitekim bu Arapçaya aykırıdır ve naklen sahîh bir yolla da gelmemiştir.²⁹⁷

Hamza’nın Kelimenin Sonundaki Hemze Üzerinde Vakfı

Bu konuda Hamza’ya nisbet edilen vecihleri zikretmeden önce, aşağıdaki terimleri açıklığa kavuşturmak gerekmektedir:

1. **Salâsetu’l-İbdâl (İbdâlin Üçlüsü):** جاء kelimesinde olduğu gibi eliften sonra gelen fethalı hemzede geçerlidir. Böyle bir hemzede 3 vecih vardır:
 - a. Hemzeyi elifle ibdâl etmek ve kasr (2 hareke miktarı uzatma).
 - b. Hemzeyi elifle ibdâl etmek ve tavassut (4 hareke miktarı uzatma).
 - c. Hemzeyi elifle ibdâl etmek ve işbâ’ (6 hareke miktarı uzatma).²⁹⁸

²⁹⁵ Bk. Dımyâtî el-Bennâi, *İthâfu Fudalâi’l-beşer fî’l-kırââtî’l-erbiate aşr*, s. 94.

²⁹⁶ Kastalânî, *Letâifü’l-işârât lifunûni’l-kırâât*, III, 953.

²⁹⁷ Dabbâ’, Alî Muhammed, *el-İdâetü fî beyâni usûli’l-kirâe*, Mültezimü’t-tab’ ve’n-neşr, Mısır ts. s. 87-88.

²⁹⁸ Tevfik Damra, *Rıfa’ü’tü’d-derecât fî kıraati Hamza ez-Zeyyât*, s. 39.

2. **Hamsetu'l-Kıyâs (Kıyâsın Beşlisi):** السماء , السماء , بئاء , يشاء kelimelerinde olduğu gibi eliften sonra gelen zammeli veya kesreli hemzede geçerlidir. Böyle bir hemzede 5 vecih vardır:

- Hemzeyi elifle ibdâl etmek ve işbâ'.
- Hemzeyi elifle ibdâl etmek ve tavassut.
- Hemzeyi elifle ibdâl etmek ve kasr.
- Hemzeyi revm ederek teshîl etmek ve işbâ'.
- Hemzeyi revm ederek teshîl etmek ve kasr.

3. **Seb'atu'r-Resm (Yazının Yedilisi):** جزأوا , الضعفوا , شركأوا kelimelerinde olduğu gibi vâv üzerine yazılmış olan hemzede geçerlidir. Böyle bir hemzede 12 vecih vardır. Bunların 5'i Hamsetu'l-Kıyâs'ta zikredilen vecihlerdir. Geri kalan 7 ise yazıdan kaynaklanmaktadır ve şöyledir:

- Hemzeyi vâvla ibdâl etmek ve işbâ'.
- Hemzeyi vâvla ibdâl etmek ve tavassut.
- Hemzeyi vâvla ibdâl etmek ve kasr.
- Hemzeyi vâvla ibdâl etmek, işbâ', sükûn ve işmâm.²⁹⁹
- Hemzeyi vâvla ibdâl etmek, tavassut, sükûn ve işmâm.
- Hemzeyi vâvla ibdâl etmek, kasr, sükûn işmâm.
- Hemzeyi vâvla ibdâl etmek, kasr³⁰⁰ ve revm.³⁰¹

Kelimenin sonunda gelen hemze, Hamza'ya göre şu şekillerde olabilir:

²⁹⁹ İşmâm: Dudakları, harfin sâkin olmadığını belirtip zammeye işaret etmek için öne doğru toplamaktır. Bu esnada ses olmaksızın nefesin çıkması için dudaklar arasında boşluk bırakılır. İşmâm yapıldığını ancak okuyanı gören anlayabilir. Ebû'l-Vefâ, Aliyyullah b. Ali, *el-Kavlü's-sedîd fî ilmi't-tecvîd*, Dâru'l-Vefâ bs.3, Mansoura, 2003, s. 124.

³⁰⁰ Mahmûd Ahmed Yûsuf, *Nehcü Hamza fî'l-vakfi alâ külli hemze*, Dâru'l-Âlemîyye li'n-Neşr ve't-Tevzî', bs.1, İskendeyiye, 2015, s. 12.

³⁰¹ Revm: Harekenin belli edilmesiyle beraber harekedeki sesin büyük bir kısmı duyulmayacak şekilde zayıflatılmasıdır. Öyle ki yakında olup da kulak veren kimsenin duyacağı uzakta olanın ise duyamayacağı bir ses çıkmış olur. Zira tam çıkarılmış bir ses değildir. Cerîsî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid fî ilmi tecvîdi'l-Kur'ani'l-mecîd*, s. 295.

1. الخبء kelimelerinde olduğu gibi mâkabli sâkin ve sahîh olup kendi vaslen fethalı olan hemze. Böyle bir hemze yalnızca الخبء lafzında mevcuttur ve tek vecih üzere okunmaktadır. Bu vecih, hemzenin hazfedilip harekesinin mâkabline nakledilmesi ve vakf durumunda bâ harfinin de sâkin kılınmasıdır.³⁰²
2. نبيى , يهيى , هيى kelimelerinde olduğu gibi mâkabli kesreli olan sâkin hemze. Kıyâsî mezhebe uygun olan tahfif uygulaması kapsamında burada da tek bir vecih vardır, o da hemzenin med harfi olan yâ ile ibdâl edilmesidir.
3. يشأ , ينبا , اقرا kelimelerinde olduğu gibi mâkabli fethalı olan sâkin hemze. Burada da tek vecih vardır, o da mâkablinin harekesine bakılarak hemzenin elifle ibdâl edilmesidir.³⁰³
4. ملجا , تبرأ , امرأ , ذرأ , بدأ kelimelerinde olduğu gibi mâkabli fethalı olup kendi de vaslen fethalı olan hemze. Burada da tek vecih vardır, o da hemzenin elifle ibdâl edilmesidir.
5. استهزئ , قرئ kelimelerinde olduğu gibi mâkabli kesreli olup kendi vaslen fethalı olan hemze. Burada da hemze med harfi olan yâ ile ibdâl edilir.³⁰⁴
6. المرء kelimesinde olduğu gibi mâkabli sâkin ve sahîh olup kendi vaslen kesreli olan hemze. Burada ise iki vecih vardır:
 - a. Hemzenin harekesinin mâkabline nakledilip kendisinin hazfedilmesi ve râ harfinin vakf için sâkin kılınması.
 - b. Râ harfinin kesresinde revm yapılması.
7. جزء , المرء , دفء , ملء kelimelerinde olduğu gibi mâkabli sâkin ve sahîh olup kendi vaslen zammeli olan hemze. Burada ise üç vecih vardır:
 - a. Hemzenin harekesinin mâkabline nakledilip o harfin hemzenin harekesini alması, sonra da lafzın hafiflemesi için hemzenin hazfedilmesi.
 - b. Hemzenin mâkablindeki harfe nakledilen harekede revm yapılması.
 - c. Zammede işmâm yapılması.

³⁰² Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-aşr*, I, 476.

³⁰³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-aşr*, I, 469.

³⁰⁴ Bk. Ebû Amr ed-Dânî, *Câmi'ü'l-beyân fi'l-kırââtî's-seb'*, II, 574-575.

8. الْمَلَّ , مَلَجًا , النَّبَاْ kelimelerinde olduğu gibi mâkabli fethalı olup kendi vaslen kesreli olan hemze. Burada iki vecih vardır:
- a. Kıyâsa uygun olarak hemzenin elifle ibdâl edilmesi.
 - b. Hemzeyi teshîl edip kesresinde revm yapılması.³⁰⁵
9. نَبَاْ kelimesinde olduğu gibi mâkabli fethalı olup kendi vaslen kesreli olan ancak Mushaf'ta kıyâsa aykırı olarak yazılmış olan hemze. Burada dört vecih vardır:
- a. Kıyâsî mezhebe uygun olan tahfîf uygulaması kapsamında elifle ibdâl edilmesi.
 - b. Teshîl edilip hemzenin harekesinde revm yapılması.
 - c. Resmî mezhebe uygun olan tahfîf uygulaması kapsamında hemzenin kesreli yâ ile ibdâl edilip daha sonra vakftan ötürü sâkin kılınması.
 - d. Resmî mezhebe uygun olan tahfîf uygulaması kapsamında hemzenin kesreli yâ ile ibdâl edilip revm yapılması.³⁰⁶
10. شَاطِئُ , السَّيِّئُ , اَمْرِي kelimelerinde olduğu gibi mâkabli de kendisi de kesreli olan ve yâ ile yazılmış olan hemze. Burada kıyâsa uygun olarak mâkablinin harekesi dikkate alınıp hemze sâkin yâ ile ibdâl edilir, nitekim vakftan dolayı ona sükûn ârız olmuştur. Temîmiyyîn'in mezhebine göre ise kendi harekesi dikkate alınarak kesreli yâ ile ibdâl edilir, böylelikle sükûnla da vakf yapsa mâkabline lafzen uygun olmuş olur. İşâret durduğunda da revmle durur. Böylece bunlar iki vecihtir. Üçüncü vecih ise teshîl yapıp hemzenin harekesinde de revm yapmaktır.³⁰⁷
11. يَسْتَهْزَأُ , الْمَلَّ kelimelerinde olduğu gibi mâkabli fethalı, kendisi zammeli olan ve elif olarak yazılmış olan hemze. Burada da iki vecih vardır:
- a. Mâkablinin harekesine bakılarak hemzenin elifle ibdâl edilmesi.
 - b. Teshîl edilip revm yapılması.³⁰⁸

³⁰⁵ Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-aşr*, I, 470.

³⁰⁶ Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-aşr*, I, 470.

³⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-aşr*, I, 470.

³⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-aşr*, I, 470.

12. اللؤلؤ , امرؤا kelimelerinde olduğu gibi mâkabli zammeli olup kendisi de vaslen zammeli olan hemze. Burada da uygulamada dört vecih, takdîrî olarak ise beş vecih vardır:

- a. Sâkin vâvla ibdâl edilmesi.
- b. Zammeli vâvla ibdâl edildikten sonra vakf için sâkin kılınması. Bu vecih, her ne kadar uygulamada ilk vecihle aynı gözükse de takdîrî yani mantığı farklıdır.
- c. Zammeli vâvla ibdâl edildikten sonra revmle vakf yapılması.
- d. Zammeli vâvla ibdâl edildikten sonra işmâmla vakf yapılması.
- e. Teshîl edilip revm yapılması.³⁰⁹

13. يدروا , يتقيوا , بيدوا kelimelerinde olduğu gibi kıyâsa aykırı olmasına rağmen Mushaf'ta vâvla yazılmış olan ve kendisinden sonra da elif konulmuş olan hemze. Burada beş vecih vardır:

- a. Zammeli vâvla ibdâl edildikten sonra vakf için sâkin kılınması.
- b. Zammeli vâvla ibdâl edildikten sonra revmle vakf yapılması.
- c. Zammeli vâvla ibdâl edildikten sonra işmâmla vakf yapılması.
- d. Elifle ibdâl edilmesi.
- e. Teshîl edilip revm yapılması.³¹⁰

14. ينشئ , بيدئ , يستهزئ kelimelerinde olduğu gibi mâkabli kesreli, kendisi vaslen zammeli olan ve yâ ile yazılmış olan hemze. Burada uygulamada dört, takdîrî olarak ise beş vecih vardır:

- a. Kıyâsa bakılarak olarak hemzenin sâkin yâ ile ibdâl edilmesi.
- b. Hemzenin teshîl edilip zammesinde revm yapılması.
- c. Yazıya bakılarak hemzenin zammeli yâ ile ibdâl edilmesi ve sonra vakf için sâkin kılınması. Bu vecih de uygulamada ilk vecihle aynıdır.

³⁰⁹ Tefîk Damra, *Rıf'a 'tü'd-derecât fî kıraati Hamza ez-Zeyyât*, s. 43.

³¹⁰ Bk. Nâşirî, İmâm Afîfüddîn Osmân b. Amr, "Nefâisü'l-hemze fî vakfi Hişâm ve Hamza", thk. Âişe binti Abdullah et-Tavala, *Mecelletü Tibyân li'd-dirâsâti'l-Kur'anîyye*, ys. Sayı 23, h. 1437, s. 199.

- d. Hemzenin zammeli yâ ile ibdâl edilip işmâm yapılması.
 - e. Hemzenin zammeli yâ ile ibdâl edilip revm yapılması.³¹¹
15. اللؤلؤ , لؤلؤ kelimelerinde olduğu gibi mâkabli zammeli, kendisi vaslen kesreli olan hemze. Burada da uygulamada üç, takdîrî olarak ise dört vecih vardır:
- a. Kıyâsa bakılarak hemzenin med harfî olan vâvla ibdâl edilmesi.
 - b. Yazıya bakılarak hemzenin kesreli vâvla ibdâl edilmesi ve sonra vakf için sâkin kılınması. Bu vecih; ilk vecihle uygulamada aynı, takdîrî olarak farklıdır.
 - c. Kıyâsa bakılarak hemzenin teshîl edilmesi ve revm yapılması.
 - d. Hemzenin kesreli vâvla ibdâl edilmesi ve revm yapılması.³¹²
16. قروء kelimesinde olduğu gibi mâkabli sâkin, zâid ve ondan önce zamme gelen bir vâv olup kendisi de vaslen kesreli olan hemze. Böyle bir hemze için vakfen iki vecih vardır:
- a. Hemzenin vâvla ibdâl edilmesi ve sonra öncesindeki vâvın ona idgâm edilmesi.
 - b. Mâkabli ona idgâm edilmiş olan ve hemzenin yerine gelmiş olan vâvın kesresinde revm yaparak vakf.³¹³
17. تسوؤ , السوء kelimelerinde olduğu gibi mâkabli aslî bir med vavı olup kendisi de vaslen fethalı olan hemze. Böyle bir hemze için iki vecih vardır:
- a. Hemzenin harekesinin mâkabline nakledilip hemzenin hazfedilmesi, sonra da vâvın vakftan ötürü sâkin kılınması.
 - b. Hemze vâvla ibdâl edildikten sonra ilk vâvın ikincisine idgâm edilmesi, sonra da şeddeli olan bu vâvın vakftan ötürü sâkin kılınması.³¹⁴

³¹¹ Cüleydân, Mâlik Yûsuf İbrâhîm, *en-Nücûmu'l-münîre fî kırââtî'l-aşri'l-mütevâtire min tarîkeyi's-Şâtibiyye ve'-Dürre*, Matbaatu Selâm, bs. 1, Kahire, 2011, I, 19.

³¹² Tefîk Damra, *Rıfa'tü'd-derecât fî kıraati Hamza ez-Zeyyât*, s. 43.

³¹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-aşr*, I, 475.

³¹⁴ Dimyâtî el-Bennâ, *İthâfu fudalâi'l-beşer fî'l-kırââtî'l-erbaate aşer*, s. 91.

18. النسيء , بريء kelimelerinde olduğu gibi mâkabli aslî bir med vavı olup kendisi de vaslen fethalı olan hemze. Böyle bir hemze için üç vecih vardır:

- a. Hemze yâ ile ibdâl edildikten sonra ilk yâ harfinin ikincisine idgâm edilmesi, sonra da vakf için o şeddeli yânın sâkin kılınması. (İbdâl, sonra idgâm, sonra iskân)
- b. İbdâl, sonra idgâm, sonra işmâm.
- c. İbdâl, sonra idgâm, sonra revm.³¹⁵

19. لتروا , السوء kelimelerinde olduğu gibi mâkabli aslî bir med vavı olup kendisi de vaslen zammeli olan hemze. Böyle bir hemze için altı vecih vardır:

- a. Hemzenin harekesinin mâkablindeki vâva nakledilip hemzenin hazfedilmesi, sonra da vâvın vakftan ötürü sâkin kılınması.
- b. Nakl ve ilk vecihteki hemzeden dönüşmüş vâvın zammesini işmâm.
- c. Nakl ve ilk vecihteki hemzeden dönüşmüş vâvın zammesini revm.
- d. Hemzenin vâvla ibdâl edilmesi ve sonra öncesindeki vâvın ona idgâm edilmesi, sonra da şeddeli vâvın vakftan ötürü sâkin kılınması.
- e. İbdâl ve şeddeli vâvın zammesini işmâm.
- f. İbdâl ve şeddeli vâvın zammesini revm.³¹⁶

20. سوء , سوء kelimelerinde olduğu gibi mâkabli aslî bir med vavı olup kendisi de vaslen kesreli olan hemze. Böyle bir hemze için dört vecih vardır:

- a. Hemzenin harekesinin mâkablindeki vâva nakledilip hemzenin hazfedilmesi, sonra da vâvın vakftan ötürü sâkin kılınması.
- b. Nakil ve revm.
- c. Hemzenin vâvla ibdâl edilmesi ve sonra öncesindeki vâvın ona idgâm edilmesi, sonra da şeddeli vâvın vakftan ötürü sâkin kılınması.

³¹⁵ Bk. Kastallânî, *Letâifü'l-işârât lifunûni'l-kırâât*, III, 935-976.

³¹⁶ Nâşirî, İmâm Afîfüddîn, “Nefâisü'l-hemze fi vakfi Hişâm ve Hamza”, s. 212.

d. İbdâl, idgâm ve revm.³¹⁷

21. المضيء , المسيء kelimelerinde olduğu gibi mâkabli aslî bir med yâsı olup kendisi de vaslen zammeli olan hemze. Böyle bir hemze için altı vecih vardır:

a. Hemzenin harekesinin mâkablindeki yâ harfine nakledilip hemzenin hazfedilmesi, sonra da yâ harfinin vakftan ötürü sâkin kılınması.

b. Nakl ve yânın zammesini işmâm.

c. Nakl ve yânın zammesini revm.

d. Hemzenin yâ ile ibdâl edilmesi ve sonra öncesindeki yânın ona idgâm edilmesi, sonra da şeddeli yânın vakftan ötürü sâkin kılınması.

e. İbdâl, sonra idgâm, sonra işmâm.

f. İbdâl, sonra idgâm, sonra revm.³¹⁸

22. جايء , سيء kelimelerinde olduğu gibi mâkabli aslî bir med yâsı olup kendisi de vaslen fethalı olan hemze. Böyle bir hemze için iki vecih vardır:

a. Hemzenin yâ ile ibdâl edilmesi ve sonra öncesindeki yânın ona idgâm edilmesi, sonra da şeddeli yânın vakftan ötürü sâkin kılınması.

b. Hemzenin harekesinin mâkablindeki yâ harfine nakledilip hemzenin hazfedilmesi, sonra da yâ harfinin vakftan ötürü sâkin kılınması.³¹⁹

23. شوء ve سوء kelimelerinde olduğu gibi mâkabli aslî bir sâkin yâ ya da vâv olup kendisi de vaslen kesreli olan hemze. Böyle bir hemze için dört vecih vardır:

a. Hemzenin kesresinin mâkablindeki harfe nakledilip hemzenin hazfedilmesi, sonra da hemzenin harekesini almış olan harfin vakftan ötürü sâkin kılınması.

b. Nakl ve revm.

³¹⁷ Cenâbî, Alî Hişâm, Ebû Osmân Süfyân, *et-Teshîl li bâbi vakfi Hamza ve Hişâm alâ'l-hemz*, ys. 2013, s.16.

³¹⁸ Nâsirî, İmâm Afîfüddîn, “Nefâisü'l-hemze fî vakfi Hişâm ve Hamza”, s. 212.

³¹⁹ Muhammed Nebhân b. Hüseyin Mısırî, *Katru min gayisi'n-nef' fî usûl ve kelimâti'l-kırâati's-seb'*, bs.1, ys. 2009, s. 45.

- c. Hemzenin mâkablinin harekesi cinsinden olan med harfiyle ibdâl edilmesi ve sonra öncesindeki harfin ona idgâm edilmesi, sonra da şeddeli harfin vakftan ötürü sâkin kılınması.

- d. İbdâl, sonra idgâm, sonra revm.³²⁰

24. Mâkabli aslî bir sâkin yâ olup kendisi de vaslen zammeli olan hemze. Böyle bir hemze yalnızca شيء kelimesinde vardır ve vakf durumunda altı vecih üzere okunabilir:

- a. Hareke yâ harfine nakledildikten sonra yânın vakftan ötürü sâkin kılınması.
- b. Nakl, sonra işmâm.
- c. Nakl, sonra revm.
- d. Hemzenin yâ ile ibdâl edilmesi ve sonra öncesindeki yânın ona idgâm edilmesi, sonra da şeddeli yânın vakftan ötürü sâkin kılınması.
- e. İbdâl, sonra idgâm, sonra işmâm.
- f. İbdâl, sonra idgâm, sonra revm.³²¹

25. أضاء, جاء kelimelerinde olduğu gibi mâkabli elif olup kendisi de vaslen fethalı olan hemze. Böyle bir hemzede üç vecih yani Salâsetu'l-İbdâl vardır. Bunlar:

- a. Hemzeyi mâkablinin harekesine bakarak elifle ibdâl etmek ve işbâ'.
- b. İbdâl ve tavassut.
- c. İbdâl ve kasr.³²²

26. السفهاء, السماء, البغاء kelimelerinde olduğu gibi mâkabli elif olup kendisi de vaslen ya da kesreli olan hemze. Böyle bir hemzede ise beş vecih vardır:

- a. Elifle ibdâl ve işbâ'.
- b. İbdâl ve tavassut.
- c. İbdâl ve kasr.

³²⁰ Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfî fi Şerhi 'ş-Şâtibiyye*, s. 125.

³²¹ Tevfik Damra, *Rıfa 'tü 'd-derecât fi kıraati Hamza ez-Zeyyât*, s. 47.

³²² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-aşr*, I, 474.

d. Teshîl, revm ve işbâ'.

e. Teshîl, revm ve kasr.³²³

27. بلوا , دعوا , شفعا , الضعفا , نشوا , شركوا , جزوا kelimelerinde olduğu gibi kıyâsa aykırı olmasına rağmen Mushaf'ta vâvla yazılmış olan, kendisinden sonra elif konulmuş olan ve kelimenin çekiminden ötürü mâkablinde bulunan elifin tahfîf niyetiyle hazfedildiği zammeli hemze. Böyle bir hemzede de on iki vecih vardır. Bunlardan beşi yukarıda zikredilen Hamsetu'l-Kıyâs, diğer yedisi ise Seb'atu'r-Resm'dir ki onlar:

- a. Hemzeyi sâkin vâvla ibdâl etmek ve işbâ'.
- b. Hemzeyi sâkin vâvla ibdâl etmek ve tavassut.
- c. Hemzeyi sâkin vâvla ibdâl etmek ve kasr.
- d. Hemzeyi sâkin vâvla ibdâl etmek, işmâm ve işbâ'.
- e. Hemzeyi sâkin vâvla ibdâl etmek, işmâm ve tavassut.
- f. Hemzeyi sâkin vâvla ibdâl etmek, işmâm ve kasr.
- g. Revm ve kasr.³²⁴

28. تلقائ , ورائ , انائ kelimelerinde olduğu gibi mâkabli elif olup kendisi de vaslen kesreli olan ve yâ üzerine yazılan hemze. Burada da dokuz vecih vardır:

- a. Elifle ibdâl ve işbâ'.
- b. Elifle ibdâl ve tavassut.
- c. Elifle ibdâl ve kasr.
- d. Sâkin yâ ile ibdâl etmek ve işbâ'.
- e. Sâkin yâ ile ibdâl etmek ve tavassut.
- f. Sâkin yâ ile ibdâl etmek ve kasr.
- g. Teshîl, revm ve işbâ'.

³²³ Muhammed Nebhân Mısırî, *Katru min gayisi 'n-nef' fi usûl ve kelimâti 'l-kirââti 's-seb'*, s. 47.

³²⁴ Nâşirî, İmâm Afifüddîn, "Nefâisü'l-hemze fi vakfi Hişâm ve Hamza", s. 209.

h. Teshîl, revm ve kasr.

i. İbdâl, kasr ve revm.³²⁵

İbn Âmir'in Hişâm rivâyeti; Şamlılar, Mısırlılar ve Mağriblilerin cumhûrunun aktardığına göre özellikle kelimenin sonda gelen hemzeyi vakf durumunda aynı Hamza'nın teshîl ettiği gibi teshîl etmiştir. Cumhûrun dışındakiler ise bu bâbtaki bütün hemzeleri tahkîkle okuduğunu aktarmışlardır. Iraklılar da, İbn Âmir'in Hişâm rivâyetinin kelimenin sonunda gelen ve yukarıda zikredilen hemzelerin tümünü tahkîkle okuduğunu söylemişlerdir.³²⁶

³²⁵ Muhammed Nebhân Mısırî, *Katru min gaysi 'n-nef' fî usûl ve kelimâti 'l-kirâati 's-seb'*, s. 48.

³²⁶ Kastalânî, *Letâifü 'l-işârât lifunûni 'l-kirâât*, III, 978.

SONUÇ

Bu araştırmada, kıraat ilminin önemli konularından biri olan hemzenin okunuşuna dair kırâat imamlarının benimsedikleri usuller ele alınmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Kur'an kıraatleri Allah'ın kitabındaki ifâdelerden kastının doğru anlaşılmasına yardımcı olan vesîlelerden biridir. Aynı zamanda Arap dilini destekleyici bir fonksiyonu da vardır.

Bugün okunan Kur'an kıraatleri, Hz. Peygamber'e (sav) indirilen yedi harfin bir parçasıdır. Ancak o yedi harf, bu kıraatlerden ibâret değildir. Sahih kırâatler arasındaki farklılıkların tümü, Kur'an'ın yedi harf üzere nâzil olmasına ve sözlü gelenekte de nâzil olduğu gibi bu şekilde aktarılmasına dayanmaktadır. Bu farklı okuyuşları sahabe Hz. Peygamber'den (sav), onlardan sonra gelenler de sahâbeden almış ve günümüze kadar böyle nesilden nesile aktarılmıştır.

On kıraat sahîhtir ve muttasıl bir senedle Hz. Peygamber'e (sav) kadar ulaşmaktadır. Bu yüzden Kur'an'ı bunlardan herhangi biriyle okumak câizdir. Dolayısıyla oryantalistlerin Kur'an kıraatlerindeki farklılıkların çelişki ve karışıklık içeren farklılıklar olduğu düşüncesi yanlıştır. Bilakis bu farklılıklar, çeşitlilik ve anlam zenginliği içeren farklılıklardır.

Araştırma arap harflerini, dolayısıyla da hemzeyi inceleyip, bu ilme dâir kuralları ilk koyanların Arap dili âlimleri olduğunu göstermiştir. Bunların en bilinenleri arasında Sibeveyh, İbn Cinnî, Halil b. Ahmed gibi âlimleri zikretmek mümkündür.

Arap dilinde hemzenin tahkîk ve tahfîf arasında değişen farklı telaffuz şekilleri vardır. Hemze, dil âlimlerinin derinlemesine incelediği bir konudur. Nitekim hem eski, hem de yeni âlimlerin hemzenin mahreci konusunda ihtilâf ettikleri görülmektedir. Ayrıca hemze birçok dilde de karışık veya telaffuzu zor kabul edilen seslerdendir.

Kıraat ilmi Arap dili ile son derece ilişkili bir ilimdir. Nitekim sahih kıraatın üç şartından birisi bir vech ile de olsa kıraatın Arap diline uygun olmasıdır. Bu nedenle kırâat imamlarının hemzeye dâir tahkîk, teshîl, ibdâl gibi farklı okuyuşlarının, Arap kabîlelerinin lehçesel farklılıklarının tezahürü olarak değerlendirmek mümkündür. Bu durum kıraat ilmiyle meşgul olanların aynı zamanda arap dili ve lehçeleri konusunda da yeterli bilgiye sahip olması gerektiğini ortaya kaymaktadır. Kıraat ilmiyle ilgili konularda

araştırma yapmak, bu konuları ele almış önceki araştırma ve eserlerin hepsini incelemeyi gerektirmektedir. Zira mütekaddimûn ulema, bu ilimlerin öncüleri ve ileri gelenleridir.

Kûfe ehlinden olan kırâat imamları hemzeyi tahkîkiyle okumuşlardır ve nâdiren teshîl etmişlerdir. Medine ve Basra ehlinden olan imamlarda ise teshîl uygulamasının çokça tercih edildiği görölmektedir.

KAYNAKÇA

- Abbâs, Fadl Hasan, Senâ Fadl Abbâs, *İ'câzu'l-Kur'ani'l-Kerîm*, el-Mektebetü'l-Vataniyye, Ürdün 1991.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvût, Âdil Mürşid v.dğr, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, h. 1421.
- Bennâ, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Dimyâtî, *İthâfû fuzalâi'l-beşer fî'l-kirâati'l-erbaate Aşer*, thk. Enes Mehre, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006.
- Beşer, Kemâl, *Dirâsat fî ilmi'l-luğa*, Dâru Garîb li't-Tıbâa ve'n-Neşr, Mısır, ts.
- Beşîr Ahmed Da'bas, *İhtilâfu vucûhi't-turuki'n-neşr mea beyâni'l-mukaddem edâen*, Dâru's-Sahâbe, Tanta, 2009.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil Ebû Abdullah, *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Rasûlillahi –aleyhi's-selâtu ve's- selâm- ve sünenihi ve eyyâmihi Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır, Dâru Tavkî'n-Necât, ys. h. 1422.
- Cenâbî, Alî Hişâm, Ebû Osmân Süfyân, *et-Teshîl li bâbi vakfi Hamza ve Hişâm alâ'l-hemz*, Anbar 2013.
- Cerîsî, Şeyh Muhammed Mekkî Nasr, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid fî ilmi tecvîdi'l-Kur'ani'l-mecîd*, Mektebetü'l-Âdâb, Kahire 2011.
- Cermî, İbrâhîm Muhammed, *Mu'cemu Ulûmu'l-Kur'an*, Dâru'l-Kalem, , Dimaşk, 2001.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Fârâbî, *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sıhahu'l-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987.
- Cüleydân, Mâlik Yûsuf İbrâhîm, *en-Nücûmu'l-münîre fî kirâati'l-aşri'l-mütevâtire min tarîkayi's-Şâtîbîyye ve'd-Dürre*, Matbaatu Selâm, Kahire, 2011.
- Dabbâ', Alî Muhammed, *el-İdâe fî beyâni usûli'l-kirâe*, Mültezimü't-Tab' ve'n-Neşr, Mısır ts.
- Damra, Tevfik İbrâhîm, *Zâdü's-sâir ilâ kiraati İbn Âmir*, Dâru's-Sahâbe, Amman, 2006.
-, *Neylû'l-vatr fî usûli kirâati'l-erbaate aşer*, Dâru's-Sahâbe, Mısır, 2011.

-, *el-Cisrû'l-me'mûn ilâ rivâyeti Kâlûn*, Dâru Ammâr, Amman/ Dâru's-Sahâbe Mısır, 2006.
-, *et-Tarîkû'l-münîr ilâ kıraati İbn Kesîr*, Dâru Ammâr Amman/ Dâru's-Sahâbe, Mısır, 2006.
-, *Gâyetü ridâi fî kıraati'l-Kisâi*, Dâru Ammâr Amman/ Dâru's-Sahâbe Mısır, 2007.
-, *Ref'atu'd-derecât fî kıraati Hamza ez-Zeyyât*, Dâru Ammâr Amman/ Dâru's-Sahâbe, Mısır, 2008.
-, *Ferhatu'l-Ebrâr fî Kıraati Halef el-Bezzâr*, Dâru Ammâr Amman/ Dâru's-Sahâbe Mısır, 2007.
-, *Tenvîrû'l-kulûb fî kıraati Ya'kûb bi rivâyetey Ruveys ve Ravh*, Dâru's-Sahâbe, Mısır, 2008.
-, *İtbâu'l-eser fî kıraati Ebî Ca'fer*, ys, 2007.
- Dânî, Ebû Amr Osman Saîd b. Osman b. Ömer, *et-Teysîr fî'l-kıraati's-seb'*, thk. Otto Pretzl, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1984.
-, *Câmi'u'l-beyân fî'l-kırâati's-seb'*, Câmiâtu's-Şârîka, BAE, 2007.
- Durmuş, İsmail, "Hemze", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, bs.17, 1998, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hemze>.
- Ebû Şâme el-Makdîsî, Ebû'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmâîl b. İbrâhîm ed-Dimaşkî, *İbrâzu'l-meânî min hurzî'l-emânî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Ebû Tâhir Abdülkayyîm Abdülgafûr es-Senedî, *Safahât fî ulûmi'l-kırâât*, el-Mektebetü'l- Emdâdîyye, yy, h.1415.
- Ebû'l-Vefâ, Aliyyullah b. Alî, *el-Kavlü's-sedîd fî ilmi't-tecvîd*, Dâru'l-Vefâ, Mansora, 2003.
- Fadlî, Abdülhâdî, *el-Kırââtü'l- Kur'anîyye târîh ve ta'rîf*, Merkezü'l-Gadîr li'd-Dirâsât ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Beyrut, 2009.

- Fârisî, Ebû Alî, el-Hasen b. Ahmed b. Abdulgaffâr, *el-Hücce li'l-kurrâi's-seb'a*, thk. Bedrüddîn Kahvecî, Beşir Cüveycâtî, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Dimaşk/Beyrut, 1993.
- Ferâhidî, Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahman el-Basrî, *el-Ayn*, thk. Muhammed Mahzûmî, İbrahim es-Sâmarrâî, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ys. ts.
- Feryal Zekeriyâ Al-Abed, *el-Mizân fî ahkâmi tecvîdi'l-Kur'an*, Dâru'l-Îmân, Kahire, ts.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Komisyon, Beyrut, 2005.
- Halîme Sâle, *el-Kirâât rivâyetâ Vers ve Hafz dirâseten tahlîliyeten mukâreneten*, Dâru'l-Vâdh, BAE, 2014.
- Hamdân, Ekrem Alî, *el-Hemz beyne'l-kurrâi ve'n-nuhât*, Mecelletü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-Kur'anîyye, ys.
- Humeyrî, Nişvân b. Saîd el-Yemenî, *Şemsü'l-ulûm ve devâu kelâmi'l-Arab mine'l-kulûm*, thk. Hüseyin Abdullah el-Umrî ve dğr., Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrut / Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1999.
- İbn Bâziş, Ebû Ca'fer Hamd b. Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Gırnâtî, *el-İknâ' fî'l-kirââtî's-seb'a*, Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, Mısır, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yusuf, *en-Neşr fî'l-kıraati'l-aşr*, thk. Alî Muhammed ed-Debbâğ, el-Matbaatu't-Ticarîyyetü'l-Kübrâ, ys.
-, *Şerhu tayyîbeti'n-neşr fî'l-kirâât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
-, *Tahbîrü't-teysîr fî'l-kirââtî'l-aşr*, thk. Ahmed Muhammed Muflihu'l-Kudât, Dâru'l-Furkân, Amman, 2000.
-, *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, yy, 1999.
-, *Tayibbetü'n-neşr fî'l-kirââtî'l-aşr*, thk. Muhammed Temîm ez-Zağbî, Dâru'l-Hüdâ, Cidde, 1994.
-, *Gâyetü'n-nihâye*, Mektebetü İbn Teymîyye, ys. h.1351.

İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman el-Mevsilî, *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kirâ'ât ve'l-îzâh 'anhâ*, Vezâretü'l-Evkâf el-Meclisu'l-A'lâ li's-Şuûn, Mısır, 1999.

....., *Sırru sanâati'l-i'râb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

İbn Fâris, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ el-Kazvînî, er-Râzî, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1979.

İbn Hâleveyh, *el-Hücce fî'l-kirâati's-seb'*, thk. Dr. Abdül'âl Sâlim Mekrem, Darü's-Şuruk, Beyrut, h. 1401.

İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim el-Bermekî el-Erbilî, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*, thk. İhsân Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut, 1900.

İbrâhîm, Abdülalîm, *el-İmlâ ve't-terkîm fî'l-kitâbeti'l-Arabîyye*, Mektebetü Garîb, Mısır, ts.

İbnü'l-Kâsîh, Ebû'l-Kâsım Alî b. Osmân b. Muhammed, *Sirâcu'l-kâri'i'l-mübtedi' ve tizkâri'l-mukri'i'l-müntehî*, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1954.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Alî Ebû'l-Fazl, el-İfrîkî, *Lisânu'l-Ârab*, Dâru Sâdır, Beyrut, h. 1414.

İbn Mihrân, Ebû Bekir Ahmed İbnü'l-Hüseyin en-Nisâbü'rî, *el-Mebsût fî'l-kirâati'l-aşr*, thk. Sebî' Hamza Hâkîmî, Mecmâu'l-Arabîyye, Dimaşk, 1981.

İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs, *es-Seb'a fî'l-kirâât*, thk. Şevkî Dayf, Dâru'l-Ma'rife, Mısır, h. 1400.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Münî' el-Hâşimî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ', Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

İbnü'l-Vecîh, Ebû Muhammed Necmüddîn (Tâcüddîn) Abdullâh b. Abdilmü'min b. el-Vecîh el-Vâsîtî, *el-Kenz fî'l-kirâati'l-aşr*, thk. Hâlid el-Meşhedânî, Mektebetü's-Sekâfiyye'd-Dînîyye, Kahire, 2004.

İbn Zencele, Ebû Zûr'a Abdurrahman b. Muhammed, *Hüccetü'l-Kirâât*, thk. Saîd el-Afgânî, Dâru'r-Risâle, Beyrut ts.

İsfahânî, , Ebû'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvidî, Dâru'l-Kalem, Dâru's-Şâmiye, Dimaşk, Beyrut, h. 1412.

İsmâîl, Şa'bân Muhammed, *el-Kırâât ahkâmuhâ ve masdaruhâ*, ys. h. 1402.

Kâdî, Abdülfettâh b. Abdülğani b. Muhammed, *el-Kırââtü's-şâzze ve tevcîhühâ min lügati'l-Arab*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1981.

....., *el-Budûrû'z-zâhire fî'l-kırâati'l-aşri'l-mütevâtire min tarîkayi's-Şâtibîyye ve'd-Dürre*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, ys.

....., *el-Vâfi fî Şerhi's-Şâtibîyye fî'l-kırâati's-seb'a*, Mektebetü's-Sevâdî li't-Tevzî', ys. 1992.

Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebû Bekr, *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kırâât*, thk. Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'anîyye, Suudi Arabistan, ty

Kattân, Mennâ' b. Halîl, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'an*, Mektebetü'l-Meârif li'n-Neşr ve't-Tevzi', bs. 3, ys. h. 1421/m.2000

Koyuncu, Recep, *Kıraat İlmi ve Takrîb Usûlü*, Enes Basın Yayın ve Matbaacılık, İstanbul, bs. 1, 2018.

Mahmûd Ahmed Yûsuf, *Nehcü Hamza fî'l-vakfi alâ külli hemze*, Dâru'l-Âlemîyye li'n-Neşr ve't-Tevzî', Iskenderiye, 2015.

Makrûş, el-Muhtâr el-Müşrî, *Keyfe tekrau'l-Kur'ane'l-kerîm bi rivâyeti'l-Îmâm Kâlûn an Nâfi'il-Medenî*, Falletta, Malta, 2001.

Mansûr, Abdulkâdir Muhammed, *Mevsûatü ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kalemi'l-Arabiyye, Halep, 2002.

Mâreğînî, Şeyh Seydî İbrâhîm, *en-Nücûmu't-tevâli' alâ'd-düreri'l-levâmi' fî makra'i'l-Îmâm Nâfi'*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1995

Mekkî el-Kayravânî, Ebu Muhammed Mekkî b. Ebu Tâlib Hamûş b. Muhammed b. Muhtâr el-Kaysî el-Kayravânî, *el-İbâne an me'âni'l-kırâât*, thk. Dr. Abdülfettâh İsmâîl Şelbî, Dâru Nahdati Mısır li't-Tab'i ve'n-Neşr, Mısır, ts.

Mısırî, Muhammed b. Nebhân b. Hüseyin, *el-İstebrak fî rivâyeti'l-Îmâm Verş an Nâfi'*, ys. ts.

-, *Katru min gaysi 'n-nef' fî usûl ve kelimâti 'l-kirâati's-seb'*, ys. 2009.
- Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf Ebû'l-Haccâc Cemâlüddin, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980.
- Muabbed, Muhammed Ahmed, *Nefehât min ulûmi'l-Kur'an*, Dâru's-Selâm, Kahire, 2005.
- Muhammed Habeş, *el-Kirââtü'l-mütevâtire ve eseruha fî'r-resmi'l-Kur'anî ve'l-ahkâmi's-şer'iyye*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1999.
- Muhammed İbrâhîm Muhammed Sâlim, *Ferîdetü'd-dehr fî te'sîl ve cemi'l-kirâât*, Dâru'l-Beyânî'l-Arabî, Kahire, 2003.
- Muhammed Muhaysin, *el-Hâdî şerhu Tayyibeti'n-neşr-* Darül-İman- Beyrut, 1997.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim, *el-Muğnî fî tevcîhi'l-kirâati'l-aşri'l-mütevâtira*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1988.
-, *Fî rihâbi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, yy, 1989.
- Müslim, Ebû'l-Hasen el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar bi nakli'l-adl ani'l-adl ilâ Rasûlillah*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Nâşirî, İmâm Afîfüddîn Osmân b. Amr, “Nefâisü'l-hemze fî vakfi Hişâm ve Hamza”, thk. Âişe binti Abdullah et-Tavala, *Tibyân li'd-Dirâsâti'l-Kur'anîyye Dergisi*, ys. h. 1437.
- Nüveyrî, Muhibbuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Ebû 'l-Kâsım, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fî'l-kirâati'l-aşr*, thk. Mecdî Muhammed Surûr Sa'd Bâslûm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- Rızâ b. Alî b. Dervîş b. Alî, *el-Müyesser fî cem'i'l-kirâati'l-aşr*, Müessesetü Kurtuba, Mısır, 2010.
- Rûmî, Fehd b. Abdurrahman b. Süleymân, *Dirâsât fî ulûmi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, yy, 2003.
- Rummânî, Alî b. İsa b. Alî b. Abdillâh, Ebû'l-Hasen el-Mu'tezilî, *en-Nüket fî i'câzi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Halefullah, Dr. Muhammed Zeğlûl Selâm, Dâru'l-Meârif, Mısır, 1976.

- Sarakustî, Ebû Tâhir İsmâîl b. Halef b. Saîd el-Mukrî el-Ensârî, *el-Unvân fî'l-kirââtî's-seb'*, thk. Züheyr Zâhid-Halîl el-Atıyye, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, ty
- Sîbeveyh, Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1988.
- Süyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, th. Muhamad Ebu'l-Fadl İbrahim, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, Mısır, h.1394, m. 1974
-, Mu'terekü'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'ân, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- Şâhîn, Abdussabûr, *Eserü'l-kirââtî fî'l-esvât ve'n-nahvî'l-arabî*, Mektebetü'l-Hancî, Mısır, 1987.
-, *el-Kirââtü'l-kur'âniyye fî dav'i ilmi'l-luğati'l-hadîs*, Mektebetü'l-hancî, Kahire, ts.
- Şarâb, Muhammed b. Muhammed Hasan, *el-Meâlimü'l-esîre fî's-sünneti ve's-sîre*, Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şâmiye, Dimaşk, Beyrut, h. 1311.
- Tâhir b. Âşur, Muhammed Tâhir b. Muhammed et-Tûnusî, *et- Tahrîr ve't-Tenvîr "Tahrîru'l-Ma'na's-Sedîd ve Tenvîru'l-Akli'l-Cedid min Tefsîri'l-Kitâbi'l-Mecîd"*, Dâru't-Tunusiyye, Tunus, 1983.
- Tevfik en-Nühhâs, Şeyh Alî b. Muhammed, *er-Risâletü'l-garrâi fî'l-evcuhi'r-râciha fî'l-edâi ani'l-a aşereti'l-kurrâ*, Mektebetü'l-Âdâb, Kahire, 2004.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Hüseynî, Ebû'l-Fayz, *Tacü'l-arûs*, Dâru'l-Hidaye, ys. ty
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Osman, *Ma'rîfetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
-, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ'*, Dâru'l-hadis, Kahire, h. 1400.
- Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedruddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebû Fazl İbrahîm, Dâru İhyai Kütübi'l-Arabiyye, yy, 1957.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'an*, ys. h. 1367.
- Ziriklî, Hayreddin Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dimeşkî, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, ys. 2002.

ÖZGEÇMİŞ

- 1991 Filistinin Gazzenin şehrinde doğdum, evli ve iki çocuğun annesiyim.
- Kuran hafızım ve tecvitile telavet yüksek kursları aldım, (hem Hafs hem de Şube kıratından).
- 2012 de İslamı Üniversitesinin İlahiyet Fakültesinden mezun oldum.
- 2013 te kuran kurslarında çalıştım.
- Şimdi Türkiye Adananın şehrinde Temel İslam Bilimleri, kıraat bölümünde yüksek lisans yapıyorum.

